

57ste jaargang | 2026

ERFGOEDHUIS
ZUID • HOLLAND

Archeologische Kroniek Zuid-Holland

De belangrijkste opgravingen en vondsten uit 2025

Archeologische Kroniek van Zuid-Holland

Jaargang 2026

De Archeologische Kroniek jaargang 2026 is een uitgave van
Erfgoedhuis Zuid-Holland
www.erfgoedhuis-zh.nl
www.geschiedenisvanzuidholland.nl

Deze kroniek en eerdere jaargangen zijn te downloaden via
www.geschiedenisvanzuidholland.nl

Redactie en eindredactie:
TGV teksten & presentatie, Leiden

Vormgeving:
Bannink Publiciteit, Leimuiden

Foto voorpagina:
RAAP, Minja Hemminga

ERFgoedHUIS
ZUID·HOLLAND

provincie
Zuid·Holland

De Archeologische Kroniek is beschikbaar onder de licentie
Creative Commons Naamsvermelding / Gelijk Delen. Dat
betekent dat de bijdragen uit de Kroniek onder voorwaar-

den gedeeld en verspreid mogen worden zonder dat daarvoor toestemming
hoeft te worden gevraagd. Hiervoor kan de volgende bronvermelding worden
gebruikt: Organisatie + auteur(s) van de bijdrage in kwestie / Archeologische
Kroniek Zuid-Holland 2026 / Erfgoedhuis Zuid-Holland CC BY SA 4.0.

Meer informatie vind je op www.creativecommons.nl/uitleg

VOORWOORD

In 2025 was het archeologische veld in Zuid-Holland weer volop in beweging. Dat blijkt ook uit deze kroniek, waarin een grote variatie aan onderzoeken en projecten samenkomt: van Romeinse schepen in Zwammerdam en bijzondere crematiegraven uit Maassluis en Naaldwijk tot kastelen en stadsmuren in Gouda en een bijzondere vindplaats uit het Neolithicum in Lisse. De Zuid-Hollandse bodem is een schatkamer die ons blijft verrassen.

Deze kroniek laat ook opnieuw zien dat bedrijven, gemeenten, musea, onderzoekers, studenten, vrijwilligers én detectorzoekers elkaar in Zuid-Holland steeds beter weten te vinden. Die samenwerking is van grote waarde. Dat zien we bijvoorbeeld terug in de vondsten van detectorzoekers op Goeree-Overflakkee, die nieuwe inzichten geven in de Romeinse aanwezigheid in de regio. Ook het eerste PAN-evenement dat Erfgoedhuis Zuid-Holland samen met partners organiseerde, benadrukt die ontwikkeling: een dag waarop vondsten worden geregistreerd, kennis wordt gedeeld en nieuwe verbindingen ontstaan. Zo krijgt archeologie steeds meer een plek in het heden – en daarmee ook in de toekomst van Zuid-Holland.

Tegelijkertijd groeit het besef dat archeologisch erfgoed niet vanzelfsprekend behouden blijft. Klimaatverandering en veranderende bodemomstandigheden zetten het bodemarchief onder druk. Dat vraagt om scherpe keuzes: wat behouden we in de bodem, wat onttrekken we en wat onderzoeken we? Deze vragen komen steeds vaker terug en nodigen uit tot een gezamenlijke blik op de toekomst. Zo ook bij het onderzoek naar de houten palen van het Romeinse fort in Bodegraven, waar u in deze kroniek meer over kunt lezen.

Tot slot maken maatschappelijke transitie op het gebied van energie, klimaatadaptatie en woningbouw de druk op de ruimte in onze provincie groot. Dat brengt uitdagingen met zich mee, maar ook kansen om archeologische kennis te betrekken bij keuzes voor de toekomst en om nieuwe onderzoeken uit te voeren. In deze kroniek zien we dat terug in de vele projecten rond stedelijke ontwikkeling en herinrichting waar archeologie een vaste waarde blijkt, zoals in Delft en Den Haag, maar ook in Gouda en Rotterdam. Zo draagt archeologie niet alleen bij aan een beter begrip van het verleden, maar ook aan de vormgeving van onze leefomgeving van morgen.

Voor nu wens ik u veel leesplezier.

Marielle Hendriks
Directeur-bestuurder Erfgoedhuis Zuid-Holland

INHOUD (Klik op een hoofdstuk)

Alphen aan den Rijn – Benthuisen Heerewegh 30	6	Leiden Papengracht	27	LANGLOPEND ONDERZOEK	
Alphen aan den Rijn – Koudekerk aan den Rijn Hoogewaard	7	Leiden Rooseveltstraat	29	De schepen van Zwammerdam	50
Barendrecht Zuidpolder (Achterzeedijk 40-60)	8	Leidschendam-Voorburg – Voorburg Park Arensburgh	29	Delft Kasteel Altena	51
Bodegraven-Reeuwijk – Bodegraven Willemstraat	9	Lisse Geestwater	30	Gouda Stadsmuurproject en Kastelenproject	57
Delft Doelenplein	11	Maassluis Weverskade 129 - Westgaag	32	Archeologisch onderzoek aan de IJsselhavensluis: de kleine IJsseltoren en de stadsmuur?	61
Delft Gasthuisplaats	12	Rotterdam Jaffabuurt - Ramlehweg	33	UITGELICHT	
Delft De Nieuwe Haven	13	Teylingen – Sassenheim Hoofdstraat (plangebied Langeveld)	34	Boven het maaiveld – 25 jaar archeologische vondsten, een terugblik	65
Delft Zuideinde	14	Vlaardingen Marathonweg-Noord	37	Romeinse munten van Flakkee	67
Den Haag Binnenhof (grafelijke zalen)	15	Vlaardingen Zwanensingel	39	Den Haag – Scheveningen Harstenhoek/Boetveld	70
Den Haag-Zuidwest De Dreven, De Venen en De Gaarden	18	Voorschoten Huize Bijdorp	40	Een schouw uit Strijen	72
Goeree-Overflakkee Strand van Ouddorp	19	Voorschoten Voorschoterweg (WarmtelinQ Lot F)	41	Gouda en WOII-archeologie: Vordere Wasserstellung en Stadtverteidigung	73
Gouda Agnietenstraat	19	Westland – Naaldwijk Flora Campus	42	Punter in het Maritiem Museum	76
Gouda Lage Gouwe	20	VARIA		Dagelijks leven in de Vlaardingencultuur	77
Gouda Herpstraat, Lage Gouwe, Nieuwehaven en Regentesseplantsoen	21	NAGEKOMEN ONDERZOEK		Kaart van Zuid-Holland met locaties van de Kroniek	78
Hoeksche Waard – Heinenoord Dorpsstraat 56-62	21	Bodegraven-Reeuwijk – Bodegraven Sluis Rijnbrug	46	Literatuur	80
Hoeksche Waard – Mijnsheerenland Laan van Westmolen 117-119 (De Vijf Schelpen)	23	Maassluis Westgaag Wilgenrijk	47		
Katwijk aan Zee N206	24				
Katwijk – Valkenburg Valkenhorst	25				

Foto p. 5. Het vrijleggen van een Romeins crematiegraf met Low Lands Ware als grafgift. (Foto: SOB Research)

Alphen aan den Rijn – Benthuizen | Heerewegh 30

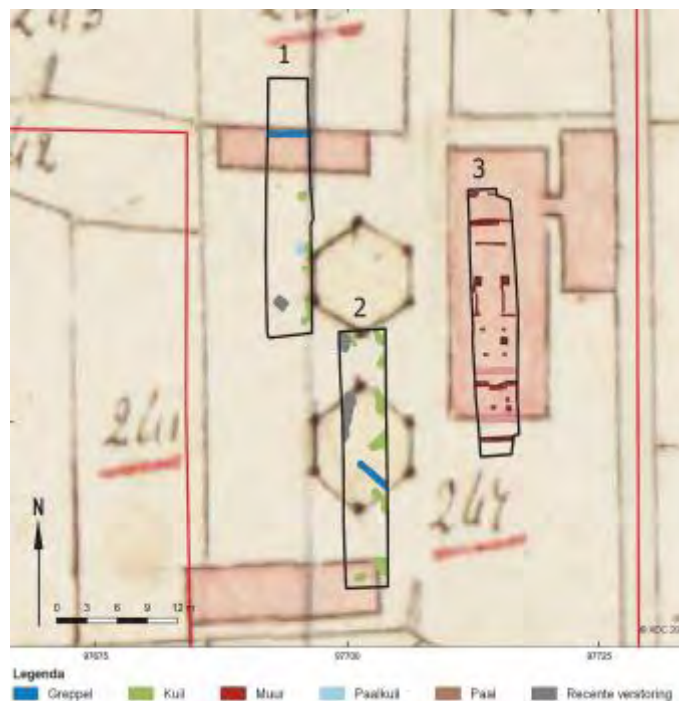
In opdracht van GB Vastgoed B.V. heeft ADC ArcheoProjecten een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd in het plangebied Heerewegh 30, Benthuizen. Het plangebied ligt aan de noordrand van de Benthuizer Zuidpolder. De omgeving maakte tot aan de Middeleeuwen deel uit van een veenlandschap. Het veen is vervolgens in de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd afgegraven, waardoor uitgestrekte veenplassen ontstonden die in de 18de eeuw drooggemaakt zijn. Zo ontstond de Zuidpolder. Kort na het inpolderen werden aan de noordzijde van de droogmakerij vier boerderijen gebouwd. In het plangebied stond één van deze boerderijen.

Overzicht van het plangebied met de boerderij (blauwe cirkel) op een uitsnede van de Noordplaspolder Kaart van de bedykte en drooggemaakte gecombineerde Noordplas, Klaas Vis (1767).

De boerderij is vrijwel direct gebouwd na de inpoldering van de Noordplaspolder in 1765. Op de historische kaart uit 1767 staat de boerderij al afgebeeld, samen met twee hooibergen. Op het Kadastrale Minuutplan van 1829 is de

inrichting van het erf rondom de boerderij te zien. Hier staat zowel ten noorden als ten zuiden van de hooischuren een bijgebouw. Ten westen van de boerderij is ook een bijgebouw afgebeeld, dat via een smalle gang verbonden was met de rest van de boerderij. Dit bijgebouw wordt aangeduid als zomerhuis. Op de Bonnekaart uit 1899 is de boerderij aangepast. Rond deze periode is de oorspronkelijke boerderij door brand verloren gegaan en vervangen door een meer L-vormig gebouw. Op de topografische kaart uit 1964 is ten westen van de boerderij een nieuw bijgebouw te zien. Op de kaart van 1981 ligt ten zuiden van de boerderij een tweede bijgebouw. De laatste fase van deze boerderij is zeer recentelijk in 2025 gesloopt.

Overzicht van de aard van alle sporen in de proefsleuven, geprojecteerd op de Kadastrale Minuut uit 1829.

(Bron: beeldbank.cultureelerfgoed.nl)

Tijdens het onderzoek werden de resten van muurfunderingen en uitbraaksporen gevonden, met daartussen enkele stukken aardewerk uit de 18de of 19de eeuw. Een groot deel van deze resten zal dus bij de oudste fase van de boerderij (voor de brand) hebben behoord. Daaroverheen en er deels op aansluitend zijn echter ook de funderingsresten van de jongere fases gevonden, waaronder de laatste fase. Van de overige erfstructuren zijn in de proefsleuven geen duidelijke sporen aangetroffen; mogelijk houdt een aantal kuilen en greppels in het westen

Een poer en een stuk van de muurfundering van de boerderij. (Foto: ADC ArcheoProjecten)

van het plangebied verband hiermee. In deze kuilen en greppels zat geen vondstmateriaal en ze komen wat betreft de locatie ook maar ten dele overeen met het historische kaartmateriaal. De erfstructuren zijn vermoedelijk grondig verwijderd toen het terrein opnieuw werd ingericht en ze hun functie verloren.

ADC ArcheoProjecten, J.J. Jetses

Alphen aan den Rijn – Koudekerk aan den Rijn | Hoogewaard

Dat een archeologisch proefsleuvenonderzoek zomaar kan uitmonden in een kleine opgraving bleek in maart 2025. Bij het proefsleuvenonderzoek langs de Hoogewaard in Koudekerk a/d Rijn werd een veldoven aangesneden. Aangezien op de rest van het terrein geen bijzonderheden werden vastgesteld, is in overleg met het bevoegd gezag en de opdrachtgever besloten om de veldoven meteen op te graven.

Al op de historische kaart van Balthasars uit 1615 (archieven.nl) staat op deze locatie een steenoven aangegeven.

Opgraving gezien vanuit de lucht; gefotografeerd vanuit het noorden. (Foto: ODMH)

Plangebied en indeling van de steenfabriek op de Kadastrale Minuut 1811-1832.

(Bron: RCE bewerkt door ADC Archeoprojecten)

De steenfabriek in het plangebied ontwikkelde zich vervolgens tot de nijverheidsbuitenplaats Rijnvermaak. De steenfabriek strekte zich uit tot aan de buitendijkse gronden waar in de 19de eeuw behalve het herenhuis van de buitenplaats, ook een tasveld – waar de stenen werden gesorteerd en klaargemaakt voor transport – aan de oever van de Oude Rijn lag voor verder vervoer van de bakstenen over de rivier.

Een steenfabriek bestond uit een steenoven, schuren voor de opslag van turf, droogvelden, droogloodsen, woonhuizen voor de werknemers, een tasveld en vletsloten voor de aanvoer van de klei. Klei voor

de stenen werd gewonnen in de buurt van de steenfabriek. Sporen van de kleiwinning in de vorm van zogenaamde banen, zijn ook in het plangebied gevonden. Een gedeelte van een droogbaan waarop een aantal vormelingen – de gevormde natte kleiplakken – in de open lucht te drogen was gelegd, hield verband met de efficiëntere ringoven die in 1922 in het plangebied werd gebouwd. Met de bouw van deze oven op het naastgelegen westelijke perceel zal de veldoven buiten gebruik zijn geraakt. Wanneer men precies is gestopt met het branden van de veldoven is niet bekend. Voor de bouw van een betonfabriek op het terrein in 1941 werden de veldoven, ringoven en opstallen gesloopt. Ook de watergang op het fabrieksterrein werd toen gedempt.

ODMH, Janneke Noordervliet-van Zwiene

ADC ArcheoProjecten, Rachel Halverstad en Olaf van Velsen

Overzichtsplattegrond van de blootgelegde veldoven.

(Bron: ADC ArcheoProjecten)

Barendrecht | Zuidpolder (Achterzeedijk 40-60)

Een deel van de Zuidpolder wordt heringericht tot woonwijk in combinatie met veel groen. In het kader van de herinrichting worden in het zuiden van de Zuidpolder, direct langs de Achterzeedijk, zes nieuwe kavels ingericht. Drie van de erven krijgen een maatschappelijke functie, de andere drie een woonfunctie. In het kader van de voorbereiding is door Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie in opdracht van Zuidpolder BV een historisch, en vervolgens een booronderzoek, uitgevoerd. Daaruit bleek dat in de ondergrond van twee van de zes kavels de resten van een dijk, vermoedelijk de middeleeuwse Riederwaardse dijk, lagen. In mei 2025 is door Vestigia op beide locaties een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd, waarbij niet alleen de restanten van deze dijk, maar ook sporen van middeleeuwse bewoning direct achter de dijk werden gevonden. Door de gemeente Barendrecht is vervolgens besloten dat het proefsleuvenonderzoek moest worden uitgebreid tot een opgraving op de beide bouw kavels. Die opgraving is begin september 2025 uitgevoerd. De Riederwaard is belangrijk in de vroege ontginningsgeschiedenis van het zuidelijke deel van Zuid-Holland. Het vermoeden is dat het gebied na de overstromingen en rivierverleggingen van 1164 is ontgonnen. De polder wordt in 1214 voor het eerst in een oorkonde vermeld. In de Riederwaard lagen in de Middeleeuwen verschillende dorpjes, een daarvan – Barendrecht – wordt voor het eerst genoemd in 1264. Net als de Grote Waard aan de andere kant van Dordrecht, had de Riederwaard regelmatig te lijden onder overstromingen. In 1287/1288 en tussen 1373 en 1375 worden dijkdoorbraken gemeld. Het slechte onderhoud speelde daarbij zeker een rol. Uiteindelijk ging het grootste deel van de Riederwaard en ook het oude dorp Barendrecht bij de St. Elisabethsvloed in 1421 ten onder. Tussen 1435 en 1600 werd het verdronken land stapsgewijs weer terugveroverd.

Het gebied met de kavels bleef lange tijd buitendijks liggen. Weliswaar ontstond er een nieuw dorp Barendrecht – waar het verdronken dorp lag, is tot nu toe nog niet met zekerheid vastgesteld – maar dat ligt verder noordelijk. Ter bescherming van het dorp werd in de jaren 80 van de 15de eeuw de polder Binnenland omdijkt. Halverwege de 16de eeuw kwam de inpoldering van het gebied, waarbinnen ook het huidige onderzoek valt, ter sprake. In 1559 kwam het tot een rechtszaak waarbij vissers het inpolderen met het oog op hun visrechten probeerden te voorkomen. Tijdens de rechtszaak werd een getuige gehoord die in 1515 of 1516 bij uitzonderlijk laag water vanaf het eilandje Den Ouden Dijk – vermoedelijk een restant van de middeleeuwse Riederwaardse dijk – naar het noordoosten was gelopen en nog de ruïne van de kerk van het verdronken dorp Barendrecht, het kerkhof, de sluis van de vroegere dijk en sloten had gezien. De voorstanders van omdijking wonnen de rechtszaak en de inpoldering kon doorgaan. Pas in 1649 werd echter een octrooi van de bedijking opgesteld en kon de Zuidpolder daadwerkelijk worden drooggelegd en de huidige Achterzeedijk aangelegd. Het onderzoeksgebied ligt aan de noordzijde van deze dijk. De oude Riederwaardse dijk blijkt daar nog onzichtbaar schuin door het polderlandschap te snijden. In beide deelopgravingen is het dijklichaam van de middeleeuwse Riederwaardse dijk aangesneden. Het gaat om een fors (enkele meters hoog) dijklichaam dat onder het eigen gewicht en dat van latere afzettingen, schuin is weggezakt in het onderliggende veen. In het lichaam zijn meerdere ophogingsfasen met kleizoden te onderscheiden. De oude dijk is afgedekt door een dik pakket zandige

Weggezakte ophogingslagen van de verschillende fasen van de Riederwaardse dijk, met daarboven de geelbruine afzettingen van de St. Elisabethsvloed en later.

(Foto: Vestigia)

kleilagen dat uit de periode van voor de bedijking van de Achterzeedijk moet stammen. Onder die lagen is uitwiggend tegen de dijk, een overstromingspakket aangetroffen. Dit pakket bestaat uit vrij grof grijs zand, wat duidt op een flinke stroomsnelheid bij de overstroming, en daaronder een dunner kleipakket, eveneens afgezet bij een overstroming. De oudste overstroming zou weleens die van 1373 kunnen zijn geweest. De dijk is door de overstromingen uiteindelijk afgevlakt en afgetopt. In de bovenkant van het veen aan de noordzijde van de dijk is een vertrappt loopniveau gevonden waaruit middeleeuws vondstmateriaal is verzameld. Hier lagen ook grondsporen in de vorm van paalkuilen, sommige nog met de palen zelf, grotere afvalkuilen en op een van de onderzoekslocaties een smaller dijkje dat haaks op de Riederwaardse dijk verder de polder in heeft gelopen. Mogelijk dat hierop een pad lag. De sporen zijn helaas (nog)

Goed bewaarde fragmenten van een middeleeuwse schoen. (Foto: Vestigia)

niet te herleiden tot gebouwen of structuren, wellicht gaat het om activiteiten van tijdelijke aard (visserij). Het begeleidende vondstmateriaal lijkt hoofdzakelijk uit de 14de en 15de eeuw te dateren, maar er is ook een kleine bijmenging van jongere datum. Opmerkelijk zijn de goed bewaarde fragmenten van leren schoenen en enkele andere leren gebruiksvoorwerpen.

De opgravingen in de Zuidpolder hebben een zeldzaam archeologisch inkijkje gegeven in de ingewikkelde poldergeschiedenis van de Riederwaard. Of de vondsten verband houden met het verspoelde en verdwenen oudste Barendrecht valt nog te bezien en vormt zeker een onderdeel van de verdere analyse.

*Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie,
Rachel Brouwer en Cees Koot*

Bodegraven-Reeuwijk – Bodegraven | Willemstraat

In 1995 werden voor het eerst de houten resten van een tot nog toe onbekend Romeins fort opgegraven. In dat jaar vonden de vrijwilligers van de AWN een stuk omwalling en een van de poortgebouwen van het fort, te weten de hoofdpoot die op de Rijn was gericht. De meeste houten palen zijn destijds opgegraven, maar twee zijn er in de grond achtergebleven. Die palen zouden onder enkele parkeerplaatsen moeten liggen. Dertig jaar na dato kon de ODMH met subsidie van de provincie Zuid-Holland (Erfgoedlijn

Limes), gemeente Bodegraven-Reeuwijk en het Cultuurfonds een opgraving uitvoeren: een eerbetoon aan het baanbrekende werk van de AWN en een kans om eindelijk antwoord te krijgen op een paar prangende vragen over het fort:

- klopt de locatie?
- wat is de datering?
- hoe is de conservering van het hout?

Twee palen zijn in 1995 dendrochronologisch gedateerd. De kapdatum van de eikenhouten palen is vastgesteld op 61/62 na Chr. Een nadere bestudering van de rapporten en veldtekeningen van destijds door Julia Chorus laat zien dat deze twee palen niet in lijn lijken te staan met de oorspronkelijke lay-out van het poortgebouw. Zouden het dan herstellpalen zijn geweest? En is het fort dan eerder gebouwd dan tot nu toe werd aangenomen? Bijvoorbeeld in de jaren 40 na Chr., zoals de forten in Alphen en Woerden. Het vondstmateriaal uit 1995 laat zien dat dit best een mogelijkheid zou kunnen zijn. Er zijn namelijk vondsten gedaan, zoals

Vrijwilligers aan het werk in 1995. (Foto: AWN)

fragmenten van vroege terra sigillata, die goed passen bij een datering tussen 40 en 60 na Chr. Door ook de twee palen die nog in de grond zitten dendrochronologisch te dateren, zouden we antwoord kunnen geven op de vraag of een vroegere datering van het fort terecht is. In 1995 zijn deze twee palen met een kleine proefsleuf gelokaliseerd en daarbij is vastgesteld dat ze van eikenhout zijn. Vanwege tijd en kosten is verder onderzoek toen niet uitgevoerd. In 1995 was er nog geen GPS-apparatuur om putten en vondsten in te meten. Op basis van zichtlijnen, stratenpatronen en meetlinten zijn destijds de locatie en oriëntatie van de sporen, palen en vondsten vastgesteld. In de voorbereiding op de opgraving dit jaar zijn de data met hulp van een collega bij de RCE nog wat verfijnd en was het mogelijk om de meest waarschijnlijke locatie voor de palen te bepalen. Op basis daarvan hebben we de onderzoekslocatie vastgesteld.

De twee houten palen zijn in 1995 gevonden door middel van een kleine proefsleuf. De zuurstofloze klei is toen even weggehaald en de palen zijn aan de bovenzijde blootgelegd. Daarna is de klei weer teruggelagd en afgedekt met

klinkerbestrating. Dertig jaar later maken we de put weer open. Wat heeft deze blootstelling aan zuurstof voor effect gehad op het hout? Is het weggerot, kunnen we het nog dateren, zijn er nog sporen op het hout zichtbaar of is dit allemaal weg? Dit onderzoek is dan ook een testcase voor wat zuurstof over een periode van dertig jaar doet met hout. Ook kan het een aanzet geven voor het aanpassen van de omgang met archeologisch hout en het uitgangspunt van in situ-behoud; is dat nog wel wenselijk?

De westelijke paal in het veld. (Foto: ODMH)

Op een woensdag in oktober was het zover. De aannemer (Bunnik Groep) had de bestrating al verwijderd en vroeg in de morgen gingen de archeologen van IDDS Archeologie en Chorus Archeologie aan de slag. Voor 9 uur was de eerste paal bereikt en waren we allemaal al in ‘jubelstemming’. Het was natuurlijk ook nog spannend of we de paal/palen zouden vinden.

De paal lag ongeveer een meter zuidelijker dan van tevoren gedacht, maar viel gelukkig nog wel binnen het kleine opgravingsvlak. Dan komt de vraag op of ook de andere paal een meter verder ligt en of we daar dan wel bij zouden kunnen komen. Dat was gelukkig het geval en in het meest oostelijke profiel kwam ten slotte ook de tweede paal tevoorschijn. Opluchting alom. Op basis van de metingen en resultaten van 1995 zouden de palen minimaal 2 m lang moeten zijn. Daarom werd de grond rondom de paal voorzichtig weggegraven. Dit leverde enkele extra vondsten op. Zo werd duidelijk dat zich ter hoogte van de tweede paal planken tussen insteek en paal bevonden, mogelijk om de paal recht te zetten.

Boven: de oostelijke paal in het veld.

(Foto: IDDS)

Onder: de paal wordt uit het veld getakeld.

(Foto: ODMH)

Ondertussen was ook het publiek toegestroomd. Door de woensdagmiddag waren dit

ouders met kinderen, werkenden die even in hun pauze kwamen kijken, ouderen, collega-archeologen, lokale ambtenaren en politici en uiteraard pers: een bont gezelschap. Bijzonder was dat ook drie van de AWN-leden van destijds – Dick van der Kooij, Suus

Sprey en Chris Zwaan – aanwezig waren om het werk van dichtbij te bekijken.

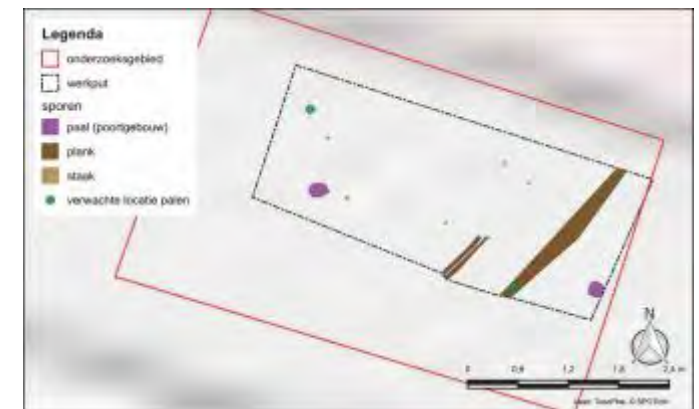
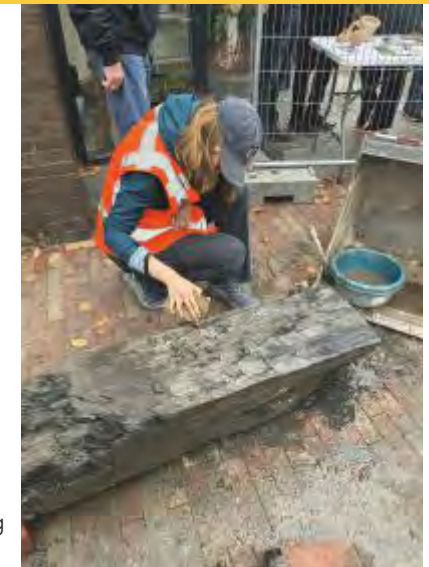
Onder luid applaus van de toeschouwers werden de palen uiteindelijk een voor een uit de grond getakeld. Ze zijn vierkant gekapt (ongeveer 30 x 30 cm) – je ziet de sporen daarvan nog – en ze hebben een vlakke onderkant.

Deel 1 en 2 van het project (lokalisatie en opgraving)

Bij het schoonmaken van de paal worden de kasporen duidelijk zichtbaar.

(Foto: ODMH)

hebben we volbracht. In 2026 worden de palen geconserveerd en gedateerd (deel 3). De resultaten worden in samenhang met het eerdere

Overzicht van het onderzoeksgebied. (Kaart: IDDS)

onderzoek bestudeerd en geanalyseerd.

De bedoeling is om de palen ook tentoon te stellen (deel 4), maar dat zal vermoedelijk pas in 2027 gebeuren. Wordt vervolgd!

*Chorus Archeologie, Julia Chorus
IDDS Archeologie, Yolande Meijer
ODMH, Janneke Noordervliet-van Zwiene*

Delft | Doelenplein

Op het Doelenplein is de vervanging van het riool begeleid. Uit drie brede sleuven langs de randen van het plein kon veel informatie worden verzameld over de ontwikkeling van het huidige plein.

Het oudste gevonden spoor is een sloot uit de 13de eeuw die langs de zuidzijde van het plein naar de Pluymput liep. De sloot had een houten beschoeiing en er lag vermoedelijk een laantje langs. Aan het begin van de 14de eeuw werd de sloot gedempt. Later werd in de gedempte sloot een grote ton ingegraven als beerput voor een huis dat aan de oostzijde van de Verwersdijk lag, die op dat moment nog buiten de stad lag. Al tijdens het vrijleggen bleek de beerput vol te zitten met kleine vondsten. Vandaar dat alle

beer in kratten is geschept en in de werkruimte van Archeologie Delft is gezeefd. Dat leverde honderden dierenbotten en enkele aardewerscherven op. Aan de hand van de scherven van twee kannen van wit steengoed is de inhoud van de put rond het jaar 1325 te dateren. De dierenbotten zijn van

Vondsten uit de beerput van omstreeks 1325: een kan van steengoed en de schedel van een gans.

(Foto: Erfgoed Delft)

varken, haas, gans, kabeljauw, mosselen en verschillende zoetwatervissen. De variatie aan soorten geeft een goed beeld van wat de bewoners aten en waar het voedsel vandaan kwam.

De varkens en ganzen zullen op het eigen erf zijn gehouden. Daarnaast joegen de bewoners in de weilanden op hazen en werd er in de poldersloten gevestigd. Maar voor visging men ook naar de visbanken in de stad om daar kabeljauw of mosselen te kopen, die via Scheveningen naar de Delftse markt werden gebracht (de verbinding met Delfshaven bestond toen nog niet). Wat opvalt, is dat de bewoners geen fruit aten. Pitten blijven doorgaans goed bewaard in de bodem, maar zaten niet in de beerput. Wel

Het vrijleggen van een fundering van het klooster in de rioolsleuf. (Foto: Erfgoed Delft)

hebben ze walnoten gehad die van een boom op het erf kunnen zijn gekomen. De aardewerscherven van een kookpot en een koekenpan laten zien dat bewoners van het vlees stoofpotjes of soep maakten en dat de vis werd gebakken. Ook ander vuilnis werd in de put gegooid, zoals een leren schoen van een halffhoog model met vetersluiting met twee gaten en stukken van houten voorwerpen. Heel opmerkelijk zijn de tientallen blokken turf en brokken natuursteen die in de beerput zaten. Turf werd gebruikt om het haardvuur te stoken, maar dat kennen we vooral uit de 16de, 17de en 18de eeuw. Dat er al zo vroeg turf werd gestookt, is dan ook verrassend.

De brokken natuursteen zijn eigenlijk een raadsel. Rond het jaar 1325 stonden er in Delft maar twee gebouwen van natuursteen, de Oude Kerk en het stadhuis. Alle andere gebouwen waren van hout en riet. Het is nog raadselachtiger waarom de blokken turf en het natuursteen in de put zijn gegooid, terwijl ze nog prima gebruikt hadden kunnen worden. Wat is er gebeurd met dit huishouden? Moesten de inwoners soms hals over kop hun huis verlaten en werd er bewust voorkomen dat zichzelf of anderen nog gebruik konden maken van de turf en het natuursteen?

In de tweede helft van de 14de eeuw werd het plein meer dan een meter opgehoogd met grond, maar sporen uit deze periode zijn niet gevonden. Rond het jaar 1425 werd op het plein het Maria Magdalenaklooster gebouwd. Dit klooster

Het vrijleggen van de begravingen van het klooster. (Foto: Erfgoed Delft)

bestond uit een ommuurd terrein met daarop een kapel en het gebouw waar de nonnen woonden. Van deze gebouwen hebben we nu verschillende funderingen gevonden. Bij de aanleg van het riool in de jaren 90 werden ook al verschillende stukken fundering gevonden. Bij de verdere uitwerking van de resultaten voegen we de funderingen op één tekening samen en kunnen we hopelijk een plattegrond van het kloosterterrein maken.

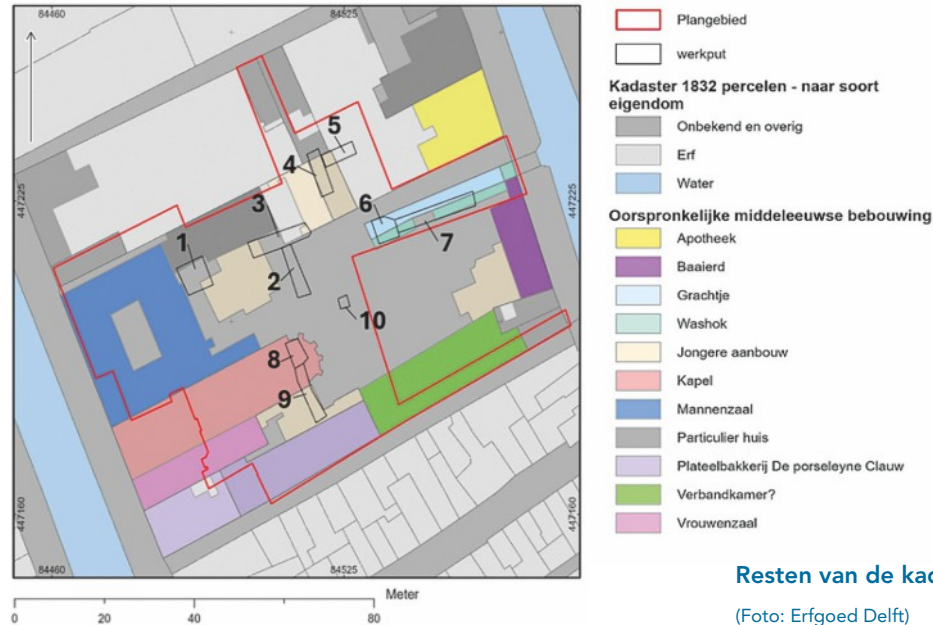
Naast funderingen hebben we ook verschillende menselijke begravingen gevonden. De overledenen lagen in houten grafkisten en waren begraven op de binnenplaats van het klooster, achter het koor van de kapel. De mensen die hier werden begraven kunnen nonnen geweest zijn, maar het kunnen ook familieleden van mensen uit de stad zijn geweest, die het klooster financieel steunden.

Archeologie Delft, Jorrit van Horssen

Delft | Gasthuisplaats

De gemeente Delft wil van de parkeerplaats op de Gasthuisplaats een stadspark maken. Voorafgaand aan de aanleg daarvan werd archeologisch onderzoek gedaan. Van 1252 tot 1964 stond op deze plek het Oude (vanaf 1625 Oude en Nieuwe) Gasthuis van Delft. In 1254 kreeg het Gasthuis toestemming een kapel te bouwen, waarmee voortaan begraven werd. In de eerste helft van de 15de eeuw werd de kapel vergroot en werd ook het Gasthuis uitgebreid, onder andere met een mannenzaal. Vanuit de Brabantse Turfmarkt liep een grachtje naar het binnenterrein, vermoedelijk voor de aanvoer van water, onder andere voor het wassen van verbanden en beddengoed. In 1652 werd bepaald dat er niet langer op het Gasthuis-terrein begraven mocht worden.

Aan het einde van de 19de eeuw werd op het terrein een nieuw, moderner ziekenhuis gebouwd. De laatste middeleeuwse gebouwen werden in 1898 gesloopt. In 1968 werd

De middeleeuwse gebouwen van het Gasthuis op de kadasterkaart van 1832, met de ligging van de werkputten.

(Kaart: Erfgoed Delft)

ook dit complex afgebroken en verhuisde het ziekenhuis naar de locatie aan de Westlandseweg. Bij opgravingen aan de Gasthuisplaats in de jaren 80 en 90 van de vorige eeuw zijn restanten van het Gasthuis gevonden. Een groot deel van het complex, ook daar waar al onderzoek is gedaan, zit echter nog in de ondergrond. Een van de uitgangspunten voor de herontwikkeling van de Gasthuisplaats is dat zoveel mogelijk archeologisch erfgoed in situ behouden blijft. Om die reden moet duidelijk zijn waar precies op het terrein nog archeologische resten liggen. Hiervoor is in september 2025 een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd, waarbij ook evenementen voor het publiek plaatsvonden, zoals open dagen, rondleidingen en themaworkshops voor schoolklassen. In werkput 1 werd – zoals verwacht – een al eerder blootgelegd deel van de kelder van de mannenzaal gevonden.

Dit bevestigde de in 1986 gemaakte tekeningen en betekende dat een deel van de toen vrijgelegde muren nog in situ aanwezig is. Bij werkput 2 en 3 werden bakstenen resten gevonden die met het Gasthuis in verband gebracht kunnen worden. Er zijn zowel resten die gedateerd worden voor de herbouw van het Oude en Nieuwe Gasthuis aan het einde van de 19de eeuw (op basis van het formaat van de bakstenen) als van daarna (riool- en

Resten van de kademuur met vloer bij werkput 7.

(Foto: Erfgoed Delft)

Resten van de vloer (rechts) en de zuidelijke muur van de kapel (midden) met latere klamp (links).

(Foto: Erfgoed Delft)

straatwerk gemaakt met IJsselstenen). Ook in werkput 4 en 5 zijn veel verschillende muurresten van diverse bouwfases van het Gasthuis gevonden.

Bij werkput 6 en 7 hebben we de zuidelijke kademuur van de verwachte gracht gevonden, waarin twee fases te herkennen zijn. In werkput 7 vonden we ten zuiden van de muur een intacte vloer van IJsselstenen.

Bij werkput 8 legden we het al eerder opgegraven koor van de kapel weer bloot. Hiermee konden ook de tekeningen van de eerdere opgravingscampagne bevestigd worden. Grenzend hieraan werden in werkput 9 resten van de vloer van de kapel gevonden en de zuidelijke muur waar tegenaan begravingen werden gevonden.

In werkput 10 vonden we ook begravingen, een aanwijzing voor de omvang van het kerkhof.

Met dit proefsleuvenonderzoek is duidelijk geworden dat in de ondergrond van de Gasthuisplaats nog volop archeologie aanwezig is, iets waarmee bij het ontwerp van de herontwikkeling rekening moet worden gehouden.

Archeologie Delft, H el ne Lepage

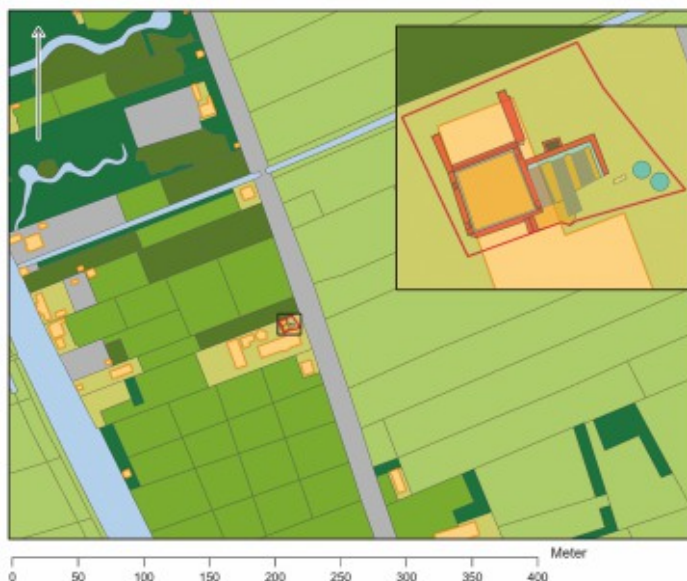
Delft | De Nieuwe Haven

Op 29 april 2025 werden bij saneringswerkzaamheden aan de Nieuwe Haven archeologische resten gevonden.

Het plangebied ter hoogte van het voormalige woonblok Rotterdamseweg 230-244, direct ten noorden van Rotterdamseweg 252 ten oosten van de Schie.

(Kaart: Erfgoed Delft)

Op de kaart van Cruquius uit 1712 is te zien dat ter hoogte van het plangebied twee schuren of boerderijen lagen; hiervan zijn tijdens het onderzoek geen resten gevonden. Wat er gevonden is, hoort namelijk bij bebouwing die te zien is op het Kadastrale Minuutplan uit 1832 en is een perceel dat wordt aangeduid als 'Veelust'. Het was eigendom van Simon Roomijn, een boer die ook de naastgelegen percelen in gebruik had als erf, tuin en geriefbos voor hakhout. Verder bezat Roomijn ten oosten van zijn woning ook nog twaalf percelen die in gebruik waren als weiland. In totaal zijn 25 sporen gevonden en gedocumenteerd. Het gaat met name om muren en vloeren van twee kelders met een trap. Verder zijn op een hoger niveau een restant bestrating en twee waterputten gevonden. Kelder 1 is aangelegd bij de bebouwing die is te zien op het minuutplan. Kelder 2 is aangelegd in de tweede helft van de 19de eeuw of aan het begin van de 20ste eeuw. Hierbij werden twee muren van kelder 1 hergebruikt. Kelder 2 is in meerdere fases gebouwd, zoals te zien is aan de verschillende bakstenen die zijn gebruikt. In de kelder zaten drie gemetselde 'bakken'. Bij een nog bestaande boerderij (Klein

Delfgauw 57) zijn onlangs vergelijkbare bakken bovengronds aangetroffen. Hier werden ze gebruikt voor het bewaren van melk.

De combinatie van het vermoedelijke gebruik van kelder 2 (het opslaan van melk), de benaming van het perceel, namelijk 'Veelust' en de ligging van het plangebied tussen weilanden in, past goed bij een boerderij. Het vondstmateriaal kan alleen gerelateerd worden aan de gebruikelijke huisraad die bij een

Allesporenkaart. (Kaart: Erfgoed Delft)

woonhuis uit de late 19de, vroege 20ste eeuw hoort, zoals een lampenkap, een (fragment van een) porseleinen poppenhoofd, wandtegels, wijnglazen en een wijnfles of een terrinedeksel.

De archeologische resten zijn bewaard gebleven, omdat na het slopen van de woning aan het begin van de 20ste eeuw en het bouwen van arbeidershuisjes een klein bosje is ontstaan. Dit bosje is blijven staan bij het slopen van de arbeidershuisjes in de jaren 90 en werd pas gekapt bij saneringswerkzaamheden, waarbij deze resten aan het licht kwamen.

Archeologie Delft, H el ne Lepage

Delft | Zuideinde

Waar eerder op de hoek Zuideinde en Abtswoudsepad de Bo-rent en de Kwikfit waren gevestigd, verrijst nu het nieuwbouwcomplex 'De Brugwachters'. Vooruitlopend op de ontwikkeling was op deze locatie archeologisch onderzoek nodig; eerst een bureaustudie om de archeologische verwachting te bepalen en vervolgens een boor- en proefsleuvenonderzoek om de verwachting te toetsen.

De locatie ligt aan het kanaal de Schie, een van oorsprong natuurlijke veenrivier. Vanaf de 11de-eeuwse ontginning van het land rondom de latere stad Delft werden er haaks op de Schie ontginningsloten gegraven. Hiermee werd het land verdeeld in percelen en ontstond er een strokenverkaveling met ontginningsboerderijen. Het centrale bestuur werd georganiseerd vanuit het grafelijk hof dat aan de overkant, op de oostelijke oever van de Schie lag, ter hoogte van de huidige woonlocatie Koningsveld.

Op het schilderij van de Delftse stadsbrand uit omstreeks 1536 staat langs de westelijke oever van de Schie bebouwing afgebeeld. Het zijn grote koopmans- en pakhuizen met siergevels, die langs de belangrijke vaarroute van en naar Delfshaven, de VOC-haven van Delft, liggen. Er wordt vermoed dat de bebouwing tijdens de Tachtigjarige Oorlog in 1572 is gesloopt om te voorkomen dat Spaanse troepen zich buiten de stad konden verschansen. Immers, op een kaart uit 1612 is hier geen bebouwing meer te zien, maar ter hoogte van de ontwikkellocatie staan nog een paar huizen. Wellicht was de afstand tot de stad te groot om een bedreiging te vormen.

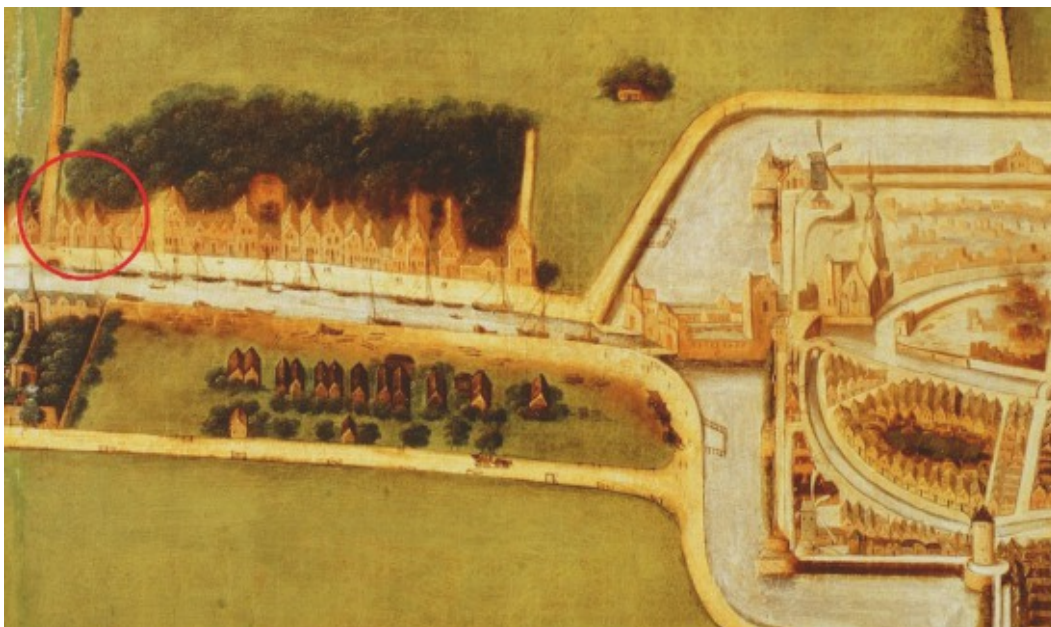
Allesporenkaart van het proefsleuvenonderzoek.

Plangebied	puirlaag	waterput
sporen	muur	kern waterput
beerput/beerkelder	muur algemeen	weg
drain	muur insteek	storflaag
fundering	muuruitbrek	menglaag
clerbegraving	haard	bouwvoor, fossiel
groepel algemeen	oven	dagzomende laag
sloot	aardwerkkoncentratie	natuurlijke laag
plank	vloer	ophogingslaag
houten paal	recente verstoring	

(Kaart: Erfgoed Delft)

Gelet op bovenstaande was er vooraf sprake van een verwachting voor een middeleeuwse ontginningsboerderij en bewoningssporen van huizen langs de Schie met achtererven uit de periode vanaf de 15de tot in de 20ste eeuw. Tijdens het proefsleuvenonderzoek in september-oktober 2025 werd in de proefsleuf langs het Zuideinde, parallel aan de Schie, de grootste concentratie sporen gevonden. Het gaat om muren en vloeren van huisjes en een enkele water- en beerput. Achter de huisjes langs de toenmalige straat lagen de achtererven. De sporen en vondsten dateren vanaf de 16de en 17de eeuw. Oudere resten liggen

Detail van het schilderij van de stadsbrand van 1536.

Detail van de orthofoto van de werkput parallel aan de Schie met verschillende vloerdelen. (Foto: Erfgoed Delft)

mogelijk onder het aangelegde opgravingsvlak. Ter hoogte van werkput 10 is aangetoond dat de achtererven tot ongeveer 20 m achter de huizen doorliepen. Dit komt overeen met het historische kaartmateriaal. Vanaf het einde van de achtererven is ter hoogte van proefsleuf 10 de voorgevel van een gebouw gevonden. Voor de deuropening lag een halve molensteen. Het gebouw stond langs een met industriële klinkers en kasseien geplaveid straatje. Op de kadasterkaart van 1846 wordt dit gebouw voor het eerst afgebeeld. Meer naar het westen zijn naast het 19de-eeuwse gebouw geen bewoningssporen meer aangetroffen. Hier kon worden verdiept tot op het niveau van de natuurlijke ondergrond. Bij het verdiepen werd een oude teellaag of bouwvoor gevonden. In deze laag lag in het profiel een diergraf van een varken. Enkele meters verderop lag op de overgang van de teellaag naar de natuurlijke ondergrond een ingegraven pot met lobvoeten, die vermoedelijk dateert uit de 18de/19de eeuw. De bovenkant van de pot is geraakt door de machine, maar was eerder al kapot geploegd. In de pot is, na het zeven van de inhoud, niets gevonden.

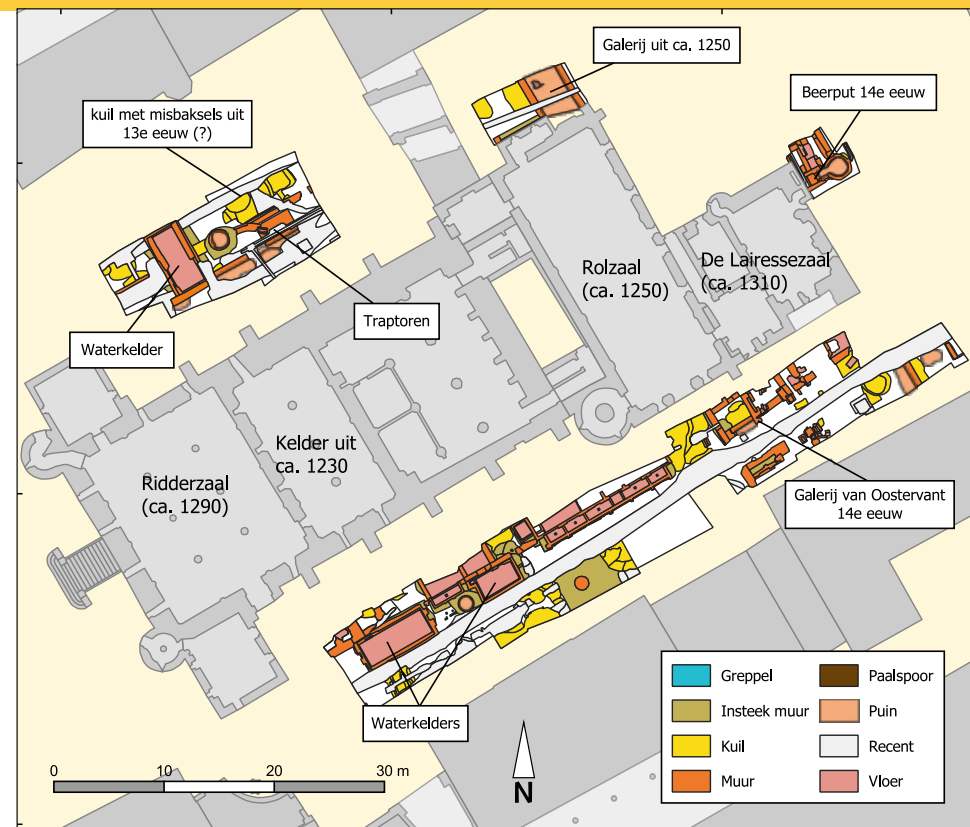
In de proefsleuven langs de westzijde van het plangebied zijn sloten en greppels gevonden, die op basis van vondst- en kaartmateriaal dateren vanaf de 16de t/m 19de of 20ste eeuw. Ze maakten deel uit van de perceelsindeling. De percelen werden gebruikt als boomgaard, tuin en later als weiland. Mogelijk dateert één van de sloten nog uit de ontginningsfase, maar op basis van de vondsten zijn hiervoor geen aanwijzingen.

Naar aanleiding van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek kan worden gesteld dat langs de weg Zuideinde nog intacte bewoningssporen van erven uit de 16de t/m 19de eeuw in de bodem zitten. Samen met het historisch kaartmateriaal uit de 18de en 19de eeuw kon de begrenzing van de vindplaats worden vastgesteld. Gelet op de voorgenomen ontwikkeling is geadviseerd om deze vindplaats te laten onderzoeken door middel van een archeologische opgraving. Voor de zone ten westen hiervan is het advies om deze wat betreft archeologie vrij te geven.

Archeologie Delft, Jean Paul Bakx

Den Haag | Binnenhof (grafelijke zalen)

In 2025 is gestart met graafwerkzaamheden rondom de grafelijke zalen. Om te voorkomen dat de monumentale gebouwen hierbij zouden verzakken, zijn de funderingen versterkt door de bodem te impregneren met een glasinjectie. De grafelijke zalen dateren uit de 13de tot 14de eeuw. Rond 1230 werd door graaf Floris IV een hoge onderkelderde zaal gebouwd, die in 1250 door zijn zoon

Overzicht van sporen rondom de grafelijke zalen.

(Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

Willem II aan de oostzijde werd uitgebreid met een tweede zaal (huidige Rolzaal). Graaf Floris V verving rond 1290 de eerste zaal door een nóg grotere zaal: de Ridderzaal. Rond 1310 werd door graaf Willem III een aanbouw gerealiseerd aan de oostzijde (de huidige De Lairessezaal). Op basis van bouwhistorisch onderzoek konden achter de Rolzaal en de De Lairessezaal stortkokers van beerputten gelokaliseerd worden. Ook bleek dat de Rolzaal van Willem II aan de noordzijde door een galerij verbonden was met bebouwing die aan de Hofvijver moet hebben gestaan. Deze locaties met een hoge verwachting werden voorafgaand aan deze funderingsversterking door de afdeling Archeologie van de

gemeente Den Haag onderzocht. Vervolgens zijn de graafwerkzaamheden rondom de grafelijke zalen begeleid. Achter de De Lairessezaal werd, zoals verwacht, een beerput gevonden die naadloos aansloot op de storkoker aan de binnenzijde van de De Lairessezaal. Het muurwerk bestaat uit bakstenen van ca. 27-28 x 13-15 x 6-7 cm, gemetseld in staand verband (10 lm: 79 cm) en komt overeen met het muurwerk van het huidige gebouw. Het gaat dus om een beerput uit ca. 1310. Helaas was de middeleeuwse beervulling volledig uitgenomen en was de put volgestort met zand. De beerput kreeg in de 16de eeuw

De beerput achter de De Lairessezaal.

(Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

een nieuw gewelf en in de 17de of 18de eeuw werd er een grote ronde put naast gebouwd, waarbij de oude beerput werd verbouwd. Er werd een tussenmuur geplaatst en een tegelvloer gelegd, die kon fungeren als afvoergoot. Vermoedelijk is toen de middeleeuwse beervulling verdwenen. In de 19de eeuw werd de beerput vervangen door een riool dat in de 20ste eeuw werd gemoderniseerd met pvc-buizen. Een verstoring toonde herstelwerkzaamheden aan,

met restanten van de verstopping: veel maandverbandverpakkingen en andere rommel (waaronder een party!). Aan de noordzijde van de Rolzaal werd ook een beerput verwacht, maar die bleek hier niet te zitten. In de oude oorspronkelijke fundering van het gebouw is geen opening te zien en de bodem is niet verstoord. Wel zijn de funderingen van de verwachte galerij, die haaks op de kopse kant van het gebouw stond en richting de Hofvijver liep, blootgelegd. Het zijn forse funderingen van ca. 60 cm dik, met kloostermoppen van ca. 29-30 x 15 x 8-9 cm, in Vlaams verband gemetseld (10l: 92 cm). Tussen het muurwerk lag een (onder)vloer van

De galerij van graaf Willem II uit ca. 1250.

(Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

kloostermoppen. In de puinlagen erboven werden veel kleine breektegeltjes gevonden, die van een mozaïekvloer zijn waarmee de galerij versierd moet zijn geweest (vermoedelijk op de eerste verdieping). De muren zijn diep gefundeerd en stonden, in tegenstelling tot de Rolzaal, op een laag puin van kloostermoppen. Dit was noodzakelijk omdat de galerij gebouwd was op de flank van de strandwal en dus op een dik veenpakket stond. Desondanks was de galerij alsnog sterk

De fundering van de galerij uit ca. 1250.

(Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

verzakt. De galerij is afgebroken in 1633, toen een doorbraak naar het pas ontworpen Plein aan de oostzijde werd gerealiseerd. Een tweede galerij lag aan

De galerij van Oostervant uit de 14de eeuw.

(Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

de zuidzijde van de Rolzaal en dateert uit het eind van de 14de eeuw, toen op die plek een woning voor Willem van Oostervant, de zoon van graaf Albrecht van Beieren werd gebouwd. Het muurwerk is, in tegenstelling tot zijn 13de-eeuwse tegenhanger, minder zwaar uitgevoerd en minder diep gefundeerd. De resten zijn hierdoor minder goed bewaard gebleven, maar ook omdat de oorspronkelijke opzet later is gewijzigd. De westelijke muur bevatte naast klooster-

Grote (zandwinnings)kuil met misbaksels, vermoedelijk uit de 13de eeuw. (Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

moppen ook stenen van een kleiner formaat, wat wijst op een verbouwing waarbij oude stenen zijn hergebruikt. Deze verbouwing hangt samen met de functiewijziging van het gebouw in de 16de eeuw, toen de Rolzaal als rechtbank van het Hof van Holland werd gebruikt, en waarvoor de galerij als toegangsportaal ging dienen.

De galerij is tot in de 19de eeuw in gebruik gebleven. Rondom de Ridderzaal zijn verschillende afvalkuilen gevonden, grotendeels uit de 15de eeuw. Ten noorden van de Ridderzaal werd echter nog een andere, opmerkelijke kuil gevonden die was opgevuld met zandbrokken, veen (slib?) en puin, en voornamelijk misbaksels van kloostermoppen. Deze kuil is geïnterpreteerd als een grote zandwinningskuil die weer is opgevuld. Het is bijzonder dat hiervoor misbaksels zijn gebruikt, wat wijst op een veldoven in de directe omgeving. Bij welke bouwfase van de grafelijke zalen de misbaksels horen, is vooralsnog niet duidelijk. In het tracé van de ringleiding zijn de voorgevels van de aanbouwen die tegen de

Een van de waterkelders ten zuiden van de Ridderzaal.

(Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

De fundering van de traptoren.

(Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

Archiefphoto van de bebouwing ten noorden van de Ridderzaal met de traptoren (rond 1900).

zijgevels van de Ridderzaal aan stonden, blootgelegd. Aan de noordzijde waren slechts enkele lagen van het muurwerk bewaard gebleven. Hier was vanaf de 15de eeuw de Hollandse Rekenkamer gevestigd. Voor de gevel was een zwaar uitgevoerde en diepe fundering aangelegd, die gezien de toepassing van IJsselsteen dateert uit de 17de eeuw. Het gaat om de fundering van een traptoren die nog op oude foto's van voor de afbraak te zien is. Ten zuiden van de Ridderzaal dateren de oudste funderingen uit de 16de of 17de eeuw, al waren ze grotendeels verdwenen door de aanleg van kelders in de (late) 19de eeuw. De aanbouwen aan zowel de noord- als zuidzijde hadden afvoergoten en rioolputten en grote waterkelders waarin schoon regenwater kon worden opgeslagen. Deze vorm van watermanagement stamt vermoedelijk uit de 17de eeuw. Alle aanbouwen werden rond 1900 afgebroken toen de Ridderzaal werd gerenoveerd.

*Gemeente Den Haag, afdeling Archeologie,
Brecht Cornelisse en Mignonne Lenoir*

Den Haag-Zuidwest | De Dreven, De Venen en De Gaarden

Vooruitlopend op de stedelijke renovatie van Den Haag-Zuidwest is in 2025 opnieuw archeologisch onderzoek verricht in de buurten De Dreven en De Venen, en is een eerste gravend onderzoek uitgevoerd in De Gaarden.

De Dreven

Na de sloop van enkele huizenblokken, werd het mogelijk het proefsleuvenonderzoek in de buurt De Dreven te vervolgen. Daarvoor werd een extra proefsleuf aangelegd in de nabijheid van de historisch bekende locatie van boerderij Vrederust. Twee proefsleuven uit 2024 hadden al de zuidoostelijke grens van het erf bepaald, maar er kon nog weinig worden gezegd over de sporen van het erf zelf (Van Zoolingen 2025). Door de nieuwste proefsleuf werd duidelijk dat er nog veel sporen – weinig verstoord – in de ondergrond zaten, ondanks de bouw van de naoorlogse woonwijk erbovenop. Er is besloten de proefsleuf uit te

In De Dreven werden meerdere resten van stenen (bij)gebouwen van boerderij Vrederust gedocumenteerd. (Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

Een houten beschoeiing van een sloot uit de Nieuwe Tijd bij boerderij Vrederust wordt 3D gescand.

(Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

breiden met drie opgravingsputten, zodat het deel van de archeologische vindplaats van boerderij Vrederust dat binnen de contouren van het huidige deelgebied viel, kon worden onderzocht. In 2026 zal naar verwachting ook het centrale deel van het erf nog kunnen worden onderzocht, als de ontwikkelingen in het volgende deelgebied zijn gestart.

De nu gedocumenteerde sporen zijn de resten van enkele gebouwen (bakstenen funderingen en poeren), sloten, een houten beschoeiing, waterputten en diepe kuilen. Op grond van de gebruikte bakstenen kunnen de gebouwen en waterputten allemaal in de Nieuwe Tijd worden gedateerd; uit de sloten is ook laatmiddeleeuws vondstmateriaal verzameld. De uitwerking van de sporen en het vondstmateriaal moet nog plaatsvinden.

De Venen

In de buurt De Venen worden de bestaande watergangen uitgebreid ten behoeve van watercompensatie in de wijk. Om vast te kunnen stellen of bij de voorgenomen ontwikkelingen archeologische waarden in het geding zijn, is een archeologisch vooronderzoek uitgevoerd in de vorm van een gecombineerd bureau- en booronderzoek (Muysson/Lehmann 2025). Het booronderzoek laat een opbouw van de ondergrond zien waarbij het niet uitgesloten is dat we vindplaatsen uit de tweede helft van de IJzertijd en de Romeinse tijd zullen vinden. In het najaar is langs het Randveen/Lozerlaan een proefsleuf gegraven. Behalve een subrecente bouwvoor met vondstmateriaal uit de Nieuwe Tijd zijn hierin geen archeologische sporen gevonden. De laag uit de Nieuwe Tijd wordt geïnterpreteerd als restant van off-site activiteiten, waarschijnlijk afkomstig van nabijgelegen boerderijen. De vindplaats is daarom als niet-behoudenswaardig beoordeeld (Lehmann 2025).

De Gaarden

Ook in De Gaarden (deelgebied 1) werd een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. In 2021 werd voor De Gaarden al een bureau- en booronderzoek uitgevoerd (Lenoir/Rieffe 2021), met daarin de archeologische verwachting voor resten uit de periodes IJzertijd/Romeinse tijd

Op het erf rond boerderij Vrederust werden verschillende diepe kuilen gedocumenteerd. (Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

(Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

Tegel met de afbeelding van een kameel, gevonden bij boerderij Vredrust (17de eeuw).

(Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

en Late Middeleeuwen/Nieuwe Tijd. Om deze verwachting te onderzoeken zijn in 2025 vier proefsleuven aangelegd en zeventien karterende boringen gezet. Er werd een duidelijke geologische opbouw vastgesteld, met onder een subrecent ophogingspakket van ca. 1,5 m dikte, een 20 cm dik kleidek (Gantel Laag), op een veenpakket van ca. 90 cm dikte (Hollandveen), en helemaal onderin nog de top van een pakket zand (vermoedelijk Laag van Rijswijk). Archeologisch leverde het onderzoek maar een zeer beperkte hoeveelheid sporen en vondstmateriaal op, namelijk één greppel van onbekende ouderdom en een historisch bekende sloot. Beide sporen zijn redelijk geconserveerd onder de subrecente ophogingslaag, maar bevatten nauwelijks contextuele informatie en slechts minimale vondsten. Uit de resultaten blijkt dat we hier te maken hebben met een landschap dat past in de bekende verkavelings- en ontginningsgeschiedenis van Den Haag-Zuidwest, maar zonder aanwijzingen voor verdere bewoningsresten. Beide vindplaatsen in De Gaarden zijn als niet-behoudenswaardig beoordeeld (Van Zoolingen 2026).

*Gemeente Den Haag, afdeling Archeologie,
Jeroen van Zoolingen*

Goeree-Overflakkee | Strand van Ouddorp

Op 2 februari 2025 werd op het strand van Ouddorp (gemeente Goeree-Overflakkee) een menselijk dijbeenfragment (femur), afkomstig uit de linker lichaamshelft van een volgroeid individu, gevonden. Het dijbeenfragment was volledig geskeletteerd en vertoonde sporen van gevorderde tafonomische schade, zoals erosie en/of verering. Voor het dateringsonderzoek werd door de afdeling Medisch Forensisch Onderzoek van het Nederlands Forensisch Instituut een botmonster uit het dijbeenfragment genomen, dat door het Centrum voor het Isotopenonderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen is onderzocht.

Op basis van visuele inspectie is de minimale (skelet)leeftijd bij het overlijden – gezien de gefuseerde epifysen – geschat op ca. 15 jaar. Uit het koolstofdateringsonderzoek is gebleken dat het botfragment gedateerd kan worden tussen 380 en 170 v. Chr. Rekenend met een 14C-verval van ca. 3-40 jaar, is gesteld dat het individu aan wie het dijbeenfragment tijdens het leven heeft toebehoord volgens de koolstofdatering overleed tussen ca. 377 en ca. 130 v. Chr., ofwel in de Midden- of Late IJzertijd. Op Goeree-Overflakkee is beperkt materiaal (aardewerk) uit zowel de Midden- als Late IJzertijd gevonden, namelijk op meerdere locaties op de westelijke kant van het eiland (omgeving Ouddorp en Goedereede). Op het strand is voor zover bekend niet eerder ijzertijdmateriaal gevonden (in tegenstelling tot bijvoorbeeld een aantal Zeeuwse stranden, waar veelvuldig aardewerk uit de IJzertijd aanspoelt). Het is niet mogelijk om een inschatting te maken welke afstand het botfragment heeft afgelegd middels marien transport. Uit de NFI-database zijn twee eerdere vondsten van menselijk skeletmateriaal op het strand bij Ouddorp bekend. Geen van deze skeletelementen kon echter met zekerheid worden gedateerd.

Het botfragment wordt overgedragen aan het Provinciaal Archeologisch Depot van Zuid-Holland.

*Projectleider Goeree-Overflakkee op de Kaart,
Dianne van de Zande*

Gouda | Agnietenstraat

Gouda werd in de 17de eeuw diverse malen getroffen door een pestepidemie. Op het terrein van een voormalig klooster was daarom in 1614 een ziekenhuis voor lijdende aan deze ziekte opgericht. Naast het ziekenhuis, in de huidige Agnietenstraat, lag het bijbehorende kerkhof. In de zomer van 2025 is een deel daarvan dat binnen een toekomstige rioolsleuf ligt, opgegraven door ADC ArcheoProjecten. Er is in 2025 ca. 30 m van het riooltracé onderzocht. De opgraving leverde meer dan tweehonderd begravingen op. Die hoeveelheid geeft meteen al inzicht in de enorme impact die de pestgolven gehad zullen hebben op de bevolking van Gouda destijds. Bijzonder aan dit onderzoek is dat er tegelijkertijd een archiefonderzoek wordt gedaan naar de pest in Gouda door Gouda Tjdmachine en dat er ook DNA-monsters zijn genomen.

In de rioolsleuf werden tweehonderd begravingen uit de 17de eeuw ontdekt. (Foto: Gemeente Gouda)

Die monsters worden gebruikt voor onderzoek naar het menselijke DNA en eventuele veranderingen hierin, die mogelijk effect hebben gehad op de vatbaarheid van individuen voor de infectie. Daarnaast wordt ook het DNA van de pestbacterie zelf onderzocht. Omdat het aantal begravingen veel groter was dan voorzien, is het veldwerk voortijdig afgebroken en wordt in 2026 voortgezet. De uitwerking en meer resultaten zullen daarna volgen.

*Gemeente Gouda,
Eliza van Rooijen*

Gouda | Lage Gouwe 112

In december 2025 heeft een team van de Archeologische Vereniging Golda onderzoek gedaan in het pand Lage Gouwe 112. Hoewel het maar een klein onderzoekje was, zijn er toch veel vondsten gedaan; vooral de resten van een 17de-/18de-eeuwse schouw hebben het tot een bijzonder project gemaakt.

Uit het bouwhistorisch onderzoek was al gebleken dat van Lage Gouwe 112 nog delen van het 15de-eeuwse houten huis bewaard waren gebleven. In de 17de eeuw werd het huis verhoogd en vergroot. In de 18de eeuw kreeg het huis een bakstenen klokgevel en een nieuw dak. Vanaf ongeveer 1800 tot vlak voor de Tweede Wereldoorlog was het pand in gebruik als slagerij. De koeienkopjes aan de voorgevel en de vleeshaken aan het plafond van de voormalige winkel wijzen nog steeds op die functie.

De houten vloer in de ruimte direct achter de voormalige slagerij moest vervangen worden. Hiervoor moest de zandige ondergrond tot 30 cm diepte worden verwijderd. Hieronder lag een plavuizenvloer. Het aantal en de verscheidenheid aan vondsten in de dunne zandlaag hierboven is verrassend! Naast tegels en tegelfragmenten werden aardewerk, kleipijpfragmenten en delen van een of verschillende haardpartij(en) gevonden.

De begraven schouwdelen, met eraan terracotta fragmenten versierd met wijnranken en druiven en een wandtegel. (Foto: Golda)

De meest opvallende vondst waren de wangen van een schouw, die in onderdelen netjes naast elkaar waren begraven. De wangen bestaan uit losse basementen, kolommen en kapitelen, gemaakt van bakstenen die aan de buitenzijde afgewerkt zijn met een stuc- of gipslaag. De kolommen zijn versierd met afbeel-

Een fraaie tegel met libelle van plateelfabriek de Swaen, ca. 1640-1650. (Foto: Golda)

Een met gips afgewerkte haardkolom, onder andere versierd met bloemen, druiven en strikken.

(Foto: Golda)

dingen van een engel met trompet en een vogel, mogelijk een adelaar. Onder de engel zijn bloemen, druiventrossen, strikken en een koord met kwast zichtbaar. Behalve de schouwonderdelen lagen er ook meerdere terracottafragmenten met versieringen van wijnranken en druiven. Ook een

17de-eeuwse Goudse tegel van plateelfabriek 'de Swaen' doet op het eerste oog vermoeden dat het geheel uit de 17de eeuw dateert. Op grond van de overige

vondsten in de ophooglaag zijn de onderdelen van de haard echter vermoedelijk in de 19de eeuw begraven. Of de haard zelf uit de 17de/18de eeuw dateert of toch uit de 19de eeuw, wordt verder onderzocht. Ook de vraag of de terracottafragmenten onderdeel waren van dezelfde haardpartij of dat er sprake is van verschillende perioden, is iets wat nog nader door specialisten bepaald moet worden.

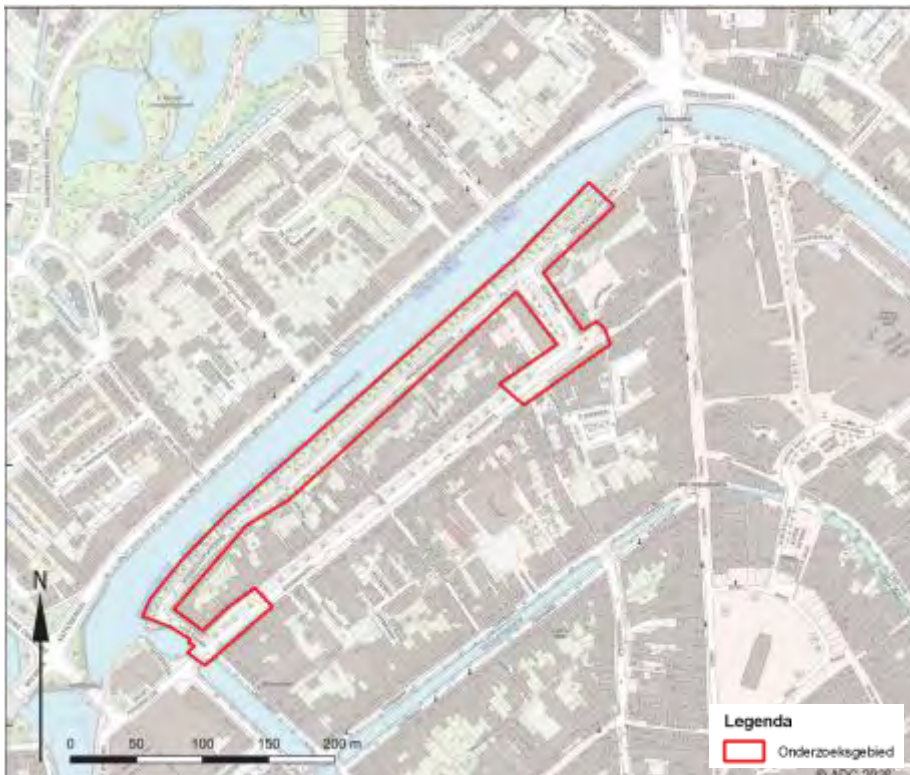
*Golda,
Marcel van Dasselaar,*

Gouda | Herpstraat, Lage Gouwe, Nieuwehaven en Regentesseplantsoen

In opdracht van de gemeente Gouda heeft ADC ArcheoProjecten in april en mei 2025 een proefsleuvenonderzoek – variant archeologische begeleiding – uitgevoerd voor het plangebied Nieuwehaven-Herpstraat-Lage Gouwe en Regentesseplantsoen. Bij het onderzoek zijn in totaal 16 smalle zoek sleuven dwars over de loop van de straten gegraven met het doel om de civiele infrastructuur en de archeologie van het plangebied in kaart te brengen. De zoek sleuven waren ca. 0,5 m breed en hadden verschillende lengtes gelijk aan de breedte van de huidige straat. Tijdens het onderzoek bleek dat er meerdere sporen, vondsten en ophogingslagen in de proefsleuven zaten. De datering hiervan ligt op basis

Het onderzoeksgebied waarbinnen de zoek sleuven zijn aangelegd. (Foto: ADC ArcheoProjecten)

van het vondstmateriaal in de 17de tot 19de eeuw. Veel van de sporen bestonden uit funderingsresten. Hoewel de proefsleuven slechts 0,5 m breed waren en het soms lastig was om de sporen te kunnen duiden, konden veel funderingsresten – vooral op basis van het historische kaartmateriaal – toch aan structuren worden gekoppeld. Zo is de stadsmuur in verschillende proefsleuven over het Regentesseplantsoen herkend. Hoeveel van de muur is overgebleven, verschilt erg per sleuf. De muur lag in ieder geval relatief diep en werd pas vanaf ca. 80 cm -mv zichtbaar. In sommige proefsleuven is de stadsmuur zelfs helemaal niet meer aanwezig. Op basis van de maten van de bakstenen wordt de stadsmuur gedateerd vanaf de 17de eeuw. Grotere baksteenformaten, uit de vroege fase van de stadsmuur, hebben we niet gevonden. In de vroege 19de eeuw is de muur afgebroken en staat dan ook niet meer op de Kadastrale Minuut uit 1832. Langs de Lage Gouwe en de Nieuwehaven zijn meerdere

Deel van de steunbeer van de stadsmuur langs het Regentesseplantsoen.

(Foto: ADC ArcheoProjecten)

Funderingsresten van één van de pothuizen langs de Nieuwe Haven.

(Foto: ADC ArcheoProjecten)

restanten van kademuren uit eerdere fases van de stad gevonden; rondom de restanten lag aardewerk uit de 18de en 19de eeuw. De kademuur is omstreeks 1940 gesloopt. Wat verder opvalt aan dit onderzoek is de vondst van de funderingsresten van wat vermoedelijk pothuizen of anderzortige uitbouwjes waren, ook met dateringen tussen de 17de en de 19de eeuw. Een pothuis is een klein en laag huisje dat tegen een groter huis werd aangebouwd en vaak gebruikt werd als opslagruimte, als klein werkplaatsje of als verbinding met de kelder onder het grote huis. Funderingsresten hiervan zijn zowel langs de Lage Gouwe, de Nieuwehaven als op het Regentesseplantsoen gevonden.

ADC ArcheoProjecten, J.J. Jetses

Hoeksche Waard – Heine Noord | Dorpsstraat 56-62

Op 16 en 17 april zijn door Sweco twee proefsleuven gegraven op het achterterrein van Dorpsstraat 56-62 in Heine Noord. In de proefsleuven zijn op twee niveaus archeologische sporen gevonden: resten van een woonerf uit de 18de en 19de eeuw en een sloot en resten van een achtererf uit de 17de en 18de eeuw. Uit de Kadastrale

Het plangebied op de Kadastrale Minuut uit 1811.

(Foto: Sweco)

Minuutplannen blijkt dat het jongste erf rond het begin van de 19de eeuw eigendom was van Pieter van Leeuwenburgh, een boer woonachtig in Heinenoord. Op zijn erf stond volgens de historische kaarten een huis met een klein bijgebouw. De achterkant van het erf was in gebruik als tuin. In het onderzoeksgebied zijn hiervan delen gevonden: verschillende bakstenen funderingen, straatwerk en

Funderingen (links) en een (beer)put (rechts) op het erf van Van Leeuwenburgh. (Foto: Sweco)

een ronde bakstenen (beer)put zijn te relateren aan het erf van Van Leeuwenburgh.

Op het erf is huisraad uit die periode gevonden, zoals rood- en witbakkend aardewerk, majolica, Europees porselein en de degelijke mineraalwaterflessen van steengoed. Ook vonden we een verzameling wandtegels, die mogelijk van de sloop van het huis komt. Het gaat om fragmenten monochrome wandtegels (wit/blauw) met enkele landschapstaferelen. Deze tegels waren met spijkers aan de muur bevestigd als aankleding van een wand in bijvoorbeeld de keuken of de haard.

Tegel met een landschap met duiventil. (Foto: Sweco)

Dieper in de grond, onder het erf van Van Leeuwenburgh, zijn nog oudere resten van een (achter)erf uit de 17de en 18de eeuw gevonden. Op dit niveau is geen bebouwing waargenomen, maar wel een vierkante beerput die uit houten planken bestaat. Door de toenmalige bewoners zijn

Witbakkend bord uit Frechen. (Foto: Sweco)

Witbakkende miniatuurgrape.
(Foto: Sweco)

Deel van een schoteltje van Chinees porselein.

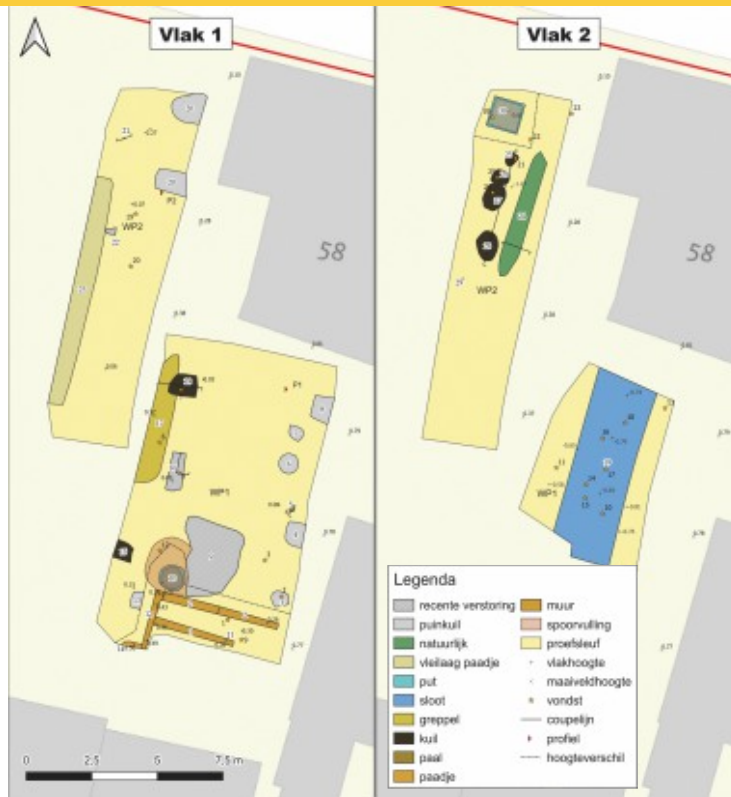
(Foto: Sweco)

daar vlakbij zijn nog enkele kuilen gegraven, vermoedelijk om wat van hun afval kwijt te raken. Tot slot is op dit niveau een oude sloot gevonden waar een grote hoeveelheid afval in was gedumpt.

In de sloot zijn enkele mooie vondsten gedaan, zoals een kleine witbakkende grape, die waarschijnlijk is gebruikt als een klein speelgoedkannetje. Daarnaast zijn zowel 'goedkope' borden uit het Duitse Frechen als meer kostbaar porselein uit China uit deze sloot gehaald.

Kortom: een vindplaats met waardevolle informatie over de inwoners van Heinenoord uit de 17de tot en met de 19de eeuw.

Voor de bouw van de geplande appartementen door SorgHuys projecten zal er binnen het plangebied een opgraving plaatsvinden die ons hopelijk nog veel meer zal vertellen over dit stukje van de geschiedenis van

Allesporenkaart van Dorpsstraat 56-62, links de sporen uit de 18de/19de eeuw: de boerderij van Van Leeuwenburgh; rechts de sporen van het erf uit de 17de/18de eeuw. (Foto: Sweco)

Heinenoord. Wie leefden hier? Wat voor mensen waren het en wat deden zij in het dagelijks leven?

Sweco, Marc Baggerman

Hoeksche Waard – Mijnsheerenland | Laan van Westmolen 117-119 (De Vijf Schelpen)

In september en december 2025 is door SOB Research een Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefputjes en proefsleuven uitgevoerd op de locatie van het gesloopte gebouw De Vijf Schelpen aan de Laan van Westmolen 117-119 te Mijnsheerenland in de gemeente

De aangelegde proefputjes (geel gemarkeerd) en proefsleuven (groen gemarkeerd). (Kaart: SOB Research)

Hoeksche Waard. Reden voor het onderzoek is de voorgenomen nieuwbouw van een gezondheidscentrum en drie appartementengebouwen met in totaal dertig appartementen op deze locatie.

Het onderzoek bestond in eerste instantie uit de aanleg van 7 proefputjes van 3 x 2 m tot een diepte van ca. 2,0 m -mv. Ook werd een kleine proefsleuf aangelegd. In de aan de westkant aangelegde proefputjes (put nr. 2 en 3) werd een overgang van een oever naar een geulvulling vastgesteld. In een aan de oostkant aangelegd putje (put nr. 8) werd in het profiel een humeuze vondstlaag met daarin fragmenten aardewerk en een fibula uit de Romeinse tijd gevonden. Dit humeuze, vondstrijke niveau met fragmenten Romeins importaardewerk en handgevormd aardewerk liep in oostelijke richting door en werd ook in het meest noordelijke deel van de proefsleuf (put nr. 9) gevonden.

Een eerste conclusie op basis van het onderzoek was dat er waarschijnlijk sprake

Fibula uit Proefputje nr. 8.

(Foto: SOB Research)

is van een ca. 40 tot 50 m brede crevassegeul van de Maas, met op de oostelijke oever daarvan de al bekende vindplaats Mijnsheerenland-Hoofdland. Deze vindplaats heeft de status van 'terrein van hoge archeologische waarde met sporen van bewoning uit de Romeinse tijd en de Late Middeleeuwen' (Monumentnummer 6772). Omdat het onderzoek op basis van de proefputjes te weinig concrete gegevens opleverde om op basis daarvan tot een sluitende waardenstelling te kunnen komen, werd besloten nog vier proefsleuven te graven.

Deel van het profiel in proefsleuf nr. 12 met openvolging van kleiige en humeus/venige oeverafzettingen.

(Foto: SOB Research)

Bij het in december 2025 uitgevoerde proefsleuvenonderzoek werd in de oostelijke helft van proefsleuf nr. 12 een bodemopbouw met een gelaagde opeenvolging van oevergerelateerde Afzettingen van Duinkerke/Tiel gevonden. In de top van deze gelaagde bodemopbouw zat zowel Romeins import- als middeleeuws aardewerk. Naar onderen werden de afzettingen meer humeus, met veel spoelhout. Op dit diepere niveau werden naast een aantal aangepunte houten paaltjes ook aardewerk, dierlijk bot, fragmenten tegula en enkele maalsteenfragmenten gevonden. In het profiel tekende zich een greppel af waaruit een deel van het vondstmateriaal komt. Verder lag er een aangespoelde boomtak waaronder veel handgevormd aardewerk werd gevonden. Op het diepste humeuze niveau werd voornamelijk handgevormd aardewerk en dierlijk bot gevonden. De vondstdichtheid nam in westelijke richting af en na ca. 6 m werd er geen materiaal meer aangetroffen. In de deels ter plekke en ten noorden van proefput nr. 7 aangelegde proefsleuf nr. 13 werden twee laatmiddeleeuwse kuilen gevonden. Bij de aanleg van de aanvullende proefsleuven nrs. 10, 11, 14 en 15 werden geen archeologische sporen en/of archeologische vondsten aangetroffen. Op basis van de uit het onderzoek verkregen resultaten kan worden geconcludeerd dat de Romeinse vindplaats Mijnsheerenland-Hoofdland aan de westzijde begrensd werd door een crevassegeul van de Maas. Uit het onderzoek kan niet worden afgeleid dat deze geul een kade had en als haven diende, maar deze optie kan ook niet geheel worden uitgesloten. In ieder geval kan op basis van het onderzoek worden gesteld dat de Romeinse vindplaats zich niet aan de westzijde van deze geul voortzet. De aanwezigheid van twee laatmiddeleeuwse kuilen in proefsleuf nr. 13 maakt duidelijk dat de geul voor die tijd moet zijn verland.

SOB Research,
René van Wilgen en Jacobine Melis

Katwijk aan Zee | N206

In het kader van de aanpassing van de N206 en de aanleg van de bijbehorende busbaan, direct ten zuiden van Katwijk aan Zee, heeft Archol in 2024 en 2025 in drie fasen een opgraving uitgevoerd.

**Doorsnede van een waterput-
beschoeiing met gestapelde
houten tonnen. Op de bodem is
een kan van protosteengoed
gevonden.** (Foto: Archol)

Ligging van de vindplaatsen uit het proefsleuvenonderzoek van IDDS (uit Meijer 2023, figuur 34). Vindplaats 1, uit de Late Middeleeuwen is door Archol opgegraven.

Het onderzoek, in opdracht van de provincie Zuid-Holland, richtte zich op een vindplaats uit de Late Middeleeuwen, die IDDS eerder heeft aangesneden bij een proefsleuvenonderzoek langs de westzijde van de N206 (vindplaats 1, paars op de kaart).

Complete kan van protosteengoed, vermoedelijk uit het midden van de 13de eeuw.

(Tekening: Mikko Kriek; Foto: Aleike van de Venne, Kerament)

Overzicht van de sporen en structuren. De plattegronden van huizen en bijgebouwen zijn grijs gemarkeerd.

(Kaart: Archol)

De opgraving heeft in de top van het duinzand een nederzettingsterrein uit de Late Middeleeuwen blootgelegd. Een klein deel van het aardewerk, Pingsdorf-aardewerk, kogelpotaardewerk en blauwgrijs aardewerk van het Paffrath-type heeft een mogelijke begindatering in de periode 900-1050.* Uitgaande van de totale assemblage van het aardewerk ligt het zwaartepunt van de bewoning echter duidelijk in de Late Middeleeuwen, vanaf het laatste kwart van de 12de eeuw. Vermoedelijk is de nederzetting in het eerste kwart van de 14de eeuw verlaten. Vervolgens is het terrein

* Het aardewerk is geanalyseerd door Aleike van de Venne van Kerament.

tijdelijk niet gebruikt, aangezien scherven die met zekerheid dateren uit de 15de en 16de eeuw ontbreken. In de Nieuwe Tijd is het terrein weer agrarisch gebruikt, gezien het jongere vondstmateriaal uit verkavelingsloten, dat wijst op doorlopend gebruik van het terrein vanaf (het midden van) de 17de eeuw.

Het nederzettingsterrein uit de Late Middeleeuwen is ingedeeld met sloten en greppels en bestaat uit twee woonerven met elk een huis. Rondom de huizen zijn sporen gevonden van acht nevenstructuren: een bijgebouw, twee hooimijten, vier waterputten en een drenkkuil. De beschoeiing van de waterputten bestaat uit tonnen. In één waterput waren twee tonnen op elkaar gestapeld. Op de bodem van deze waterput is een complete kan van steengoed gevonden, die vermoedelijk uit het midden van de

13de eeuw dateert.

Archol, Tiziano Goossens

Katwijk – Valkenburg | Valkenhorst

Eind augustus 2025 voerden Archol bv en ADC Archeo-Projecten een opgraving uit in het kader van de aanleg van het fietsviaduct over de N206 ter hoogte van de Achterweg in Valkenburg, en de voorbereidingen voor de nieuw te realiseren woonwijk Valkenhorst. Het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de provincie Zuid-Holland en Boskalis, in nauwe samenwerking met de gemeente Katwijk.

De onderzoekslocatie ligt centraal binnen een groot Romeins legioenskamp, een zogenaamde castra. Een deel van de oostzijde van dit fort, ter hoogte van de Achterweg,

Reconstructie van het legioenskamp op basis van de tot dusver opgegraven sporen en structuren.

(Bron: E. Blom, J. Loopik & W. K. Vos (eds.), 2024)

was al opgegraven in de jaren 1980. Destijds werd de functie van enkele grote structuren niet herkend; zoals bijvoorbeeld de twee *horrea* – grote opslaggebouwen voor voedsel en andere voorraden – bleven onduidelijk qua functie. Een houten baan op een verhoogd dijklichaam werd toen toegeschreven aan een vroege fase van de Romeinse weg, de limes. In 2020 en 2021 vond ten westen van de Achterweg, op het voormalige marinevliegveld Valkenburg, een

Het documenteren van een paalspoor met funderingsplanken op de bodem. (Foto: ADC ArcheoProjecten)

grootschalig onderzoek plaats (eveneens uitgevoerd door Archol en ADC ArcheoProjecten). Hierbij werden onder andere houten resten van een hoofdboort en wachttorens gevonden, bestaande uit funderingsplanken met opstaande palen, evenals overblijfselen van opgeworpen aarden wallen op houten funderingsslieten. Deze vondsten verklaren de aanwezigheid van eerder opgegraven *horrea* en de houten baan op het dijklichaam. Gezien eerdere opgravingen uit de jaren 1980 werd duidelijk dat hier iets bijzonders was ontdekt: het grootste legioenskamp binnen de huidige Nederlandse grenzen.

Het legioenskamp in Katwijk dateert van ca. 39/40 na Chr. en was op dat moment het grootste in zijn soort in Nederland. Het kamp werd gebouwd volgens een vast stramien van 440 x 440 m, waarbij men er niet voor terugdeinsde om deels

onbegaanbaar terrein te bewerken en geschikt te maken voor bebouwing. Het kamp kon een volledig legioen van ca. 6.000 soldaten huisvesten. Het vermoeden bestaat dat de bouw van het kamp samenhangt met een masterplan van de Romeinen om Britannia, het huidige Engeland, te veroveren, dat in 43 na Chr. werd uitgevoerd. Er zijn aanwijzingen dat het kamp slechts korte tijd in gebruik is geweest, terwijl de aanwezigheid van houten torens, poorten en een omwalling erop wijst dat het oorspronkelijk voor langdurig gebruik was bedoeld. Wanneer en waarom het kamp uiteindelijk werd verlaten, blijft voorlopig onduidelijk. Vermoedelijk bleef het terrein nog lange tijd zichtbaar en in gebruik bij de Romeinse militairen. Pas ruim een eeuw later verloor het terrein zijn militaire functie en verrezen er boerderijen op en rond het voormalige kamp.

De onderzoekslocatie lag centraal in het legioenskamp, op het kruispunt van de twee belangrijkste wegen: de *via praetoria* en de *via principalis*. Hier stond het centrale hoofdkwartier van het fort: de *principia*. Dit gebouw was het administratieve, symbolische en militaire hart van elk Romeins fort. Naast de administratie werden hier geld en vaandels bewaard, en het was de plek waar de commandant zijn hogere officieren toesprak.

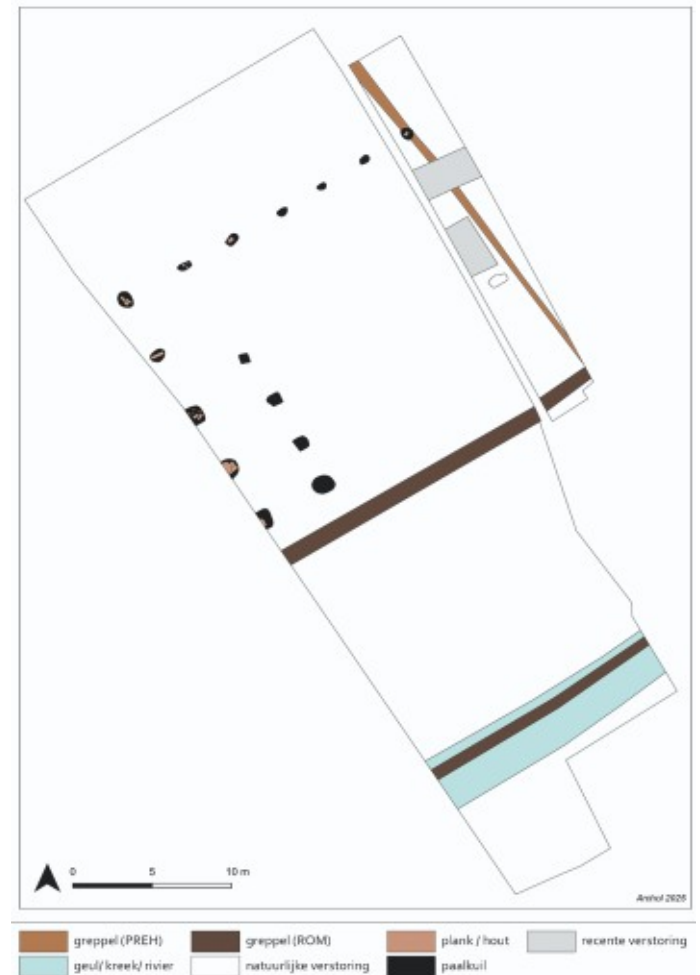
De verwachting voorafgaand aan het onderzoek was hoog. Het onderzoek begon bij een proefsleuf die deel uitmaakte van het grootschalige proefsleuvenonderzoek dat tussen 2010 en 2012 op het terrein van het voormalige marinevliegveld Valkenburg had plaatsgevonden. Onder een middeleeuwse greppel waren destijds twee relatief grote paalsporen met houten funderingsplanken gevonden, wat een belangrijke aanwijzing vormde.

Bij het huidige onderzoek werden de coupegaten van deze

paalsporen al snel teruggevonden. In lijn hiermee werden nog eens vijf paalsporen gevonden, die samen een lange rij vormden, enkele met funderingsplanken op de bodem. Later werd een dubbele palenrij blootgelegd, haaks op de andere rij, waarvan de buitenste rij funderingsplanken bevatte en de binnenste voornamelijk groot uitgegraven paalgaten. In één funderingsplank zat nog een restant van een opstaande houten paal; andere palen waren ver-

Paalsporen en funderingsplanken op vlak 2.

(Kaart: ADC ArcheoProjecten)

moedelijk bewust verwijderd of langzaam vergaan. De onderzoeksresultaten zijn vanwege de beperkte omvang van het terrein beperkt tot vijftien paalgoten, al dan niet met funderingsplanken, die samen een hoek van een gebouw vormen. De aanwezigheid van de funderingsplanken wijst erop dat hier een belangrijk en imposant gebouw moet hebben gestaan. Als de paalsporen en funderingsplanken daadwerkelijk een deel van de zuilen van de *principia* hebben ondersteund, hebben we vermoedelijk een deel van de oostrij van de *basilica* en de binnenhof gevonden.

Net als andere *castra*, die volgens een vast stramien werden gebouwd, zijn ook de gebouwen in een legioenskamp vaak op vergelijkbare wijze geconstrueerd. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de eerder gevonden *horrea* en uit parallelen met *principia* in andere bekende *castra* in Europa. Hoewel er soms kleine verschillen zijn en de omvang kan variëren, blijft de basisstructuur steeds hetzelfde. Bij het

Impressie van de *principia* (hoofdgebouw) in het Romeinse castellum Nigrum Pullum in Zwammerdam.

(Beeld: Stevie Heru Xinas)

onderzoek naar de *principia* zijn helaas de gespiegelde zuilenrij van de binnenhof en de *basilica* niet gevonden, waardoor de exacte omvang van het gebouw onzeker blijft. Hoewel alle aanwijzingen in dezelfde richting wijzen kunnen we niet met alle zekerheid zeggen dat we de *principia* van de *castra* van Katwijk hebben gevonden. Mocht dit wél het geval zijn, dan vormt dit een cruciale sleutel tot een beter begrip van de ruimtelijke inrichting van het kamp – in het bijzonder van de wegen binnen het kamp en de ligging van de veronderstelde noord- en zuidpoort van het fort, die tot op heden nog niet zijn gevonden. Verdere analyse van de resultaten geeft hier hopelijk meer duidelijkheid over.

Archol, D.D. Duivenvoorden
ADC ArcheoProjecten, O.T. van Velzen

Leiden | Papengracht

In de zomer van 2025 ontdekten archeologen van IDDS in het noordelijkste stukje Papengracht tussen de Langebrug en de Breestraat een oud gemetseld riool. De meer dan een meter hoge toog van het riool was in het begin van de 20ste eeuw vernieuwd. De basis en onderste baksteenlagen van de toog waren echter aanzienlijk ouder. Vermoed werd

daarom dat het riool was aangelegd op het moment dat deze straat in de 17de eeuw is aangelegd. Het gemetselde riool is zo lang mogelijk in gebruik gehouden, maar was uiteindelijk toch aan vervanging toe. Voor het vernieuwen van het riool, inclusief de huisaansluitingen en het saneren van een vervuiling in het midden van de straat, moest een groot deel van de straat tot grote diepte worden opengelegd. Dit was een

Uitsnede uit de historische stadskaart van Bast uit 1600. Het voormalige Barbaraklooster omvat het gehele blok tussen de Breestraat – Rapenburg – Langebrug en Schoolsteeg.

mooie kans om de geschiedenis van dit stukje straat te onderzoeken.

De Papengracht ligt in een van de oudste delen van de stad. Ondanks het feit dat ook het noordelijke deel van de straat Papengracht heet, heeft – te oordelen naar de historische bronnen en stadsplattegronden – in dit deel van de straat nooit een gracht gelegen. De ondergrond bestaat hier uit restgeulafzettingen van de Rijn. De wat drassige laagte die na het verlanden van de restgeul in het landschap overbleef is in de 11de eeuw of begin 12de eeuw door mensenhanden opgevuld. In deze periode vonden grootschalige ontginningen plaats in de binnenbocht van de Rijn waarna de stad Leiden in de 12de eeuw in korte tijd is ontstaan en uitgegroeid tot een aanzienlijke stedelijke kern. De vroegste bebouwing in dit deel van de Papengracht hangt in hoge mate samen met de geschiedenis van het Lombardenhuis dat in de historische bronnen wordt vermeld. Deze grafelijke leenbank stond vanaf de 13de eeuw op de hoek van de huidige Papengracht en Langebrug (die toen Creupelsteeg en Voldersgracht werden

Foto van de binnenzijde van het gemetselde riool, gemaakt met een drone voorafgaand aan de opgraving.

(Foto: Erfgoed Leiden en omstreken)

genoemd). Bij archeologisch onderzoek dat is uitgevoerd bij het plaatsen van een ondergrondse container was al eens een stuk van een forse muur aangetroffen, die in de eerste helft van de 13de eeuw gedateerd kon worden. Hiermee is waarschijnlijk een stuk van het Lombardenhuis en daarmee een van de oudste bakstenen gebouwen van de stad aangetoond.

In 1441 kregen de zusters van St. Barbara, behorende tot de derde orde van St. Franciscus, toestemming om een kapel te bouwen bij het voormalige Lombardenhuis. Het gebied van het klooster was toen groter dan alleen het Lombardenhuis. Waarschijnlijk had het terrein toen al de omvang die we op de kaart van Bast uit 1600 zien. Het klooster bleef in gebruik tot 1572. Begin 1575 werd de nieuw opgerichte universiteit in het oude klooster-

complex gevestigd en twee jaar later verhuisde deze weer. De stad besloot op dat moment om het kloostercomplex te verbouwen tot logement voor de prins van Oranje. Het complex kreeg vanaf 1580 de naam Prinsenhof. Deze functie behield het tot 1667 waarna de grond in percelen werd verdeeld. Dit is ook het moment waarop de Papengracht – die tot dat moment alleen ten zuiden van de Langebrug lag – werd doortrokken tot de Breestraat. De doorlopende rij huizen aan de Breestraat die we kennen van de stadskaarten van Bast en Blaeu werd doorbroken voor de aanleg van de nieuwe straat. Aan de nieuwe straat werden huizen gebouwd en het vermoeden is dat op dat moment meteen een riool werd aangelegd waarop alle huizen werden aangesloten. Deze in de 17de eeuw centraal aangelegde sanitaire voorziening zien we op meerdere plekken in de stad terug, vooral in de nieuwe wijken die op dat moment gebouwd werden. Het archief van Leiden vormt een fascinerende bron voor het onderzoek

Muren van de bebouwing op het terrein van het Barbaraklooster/Prinsenhof met daartussen de resten van een bakstenen steeg. (Foto: IDDS)

Vlechtwerk gevonden op de diepste niveaus van de opgraving. (Foto: IDDS)

naar de manier waarop het stadsbestuur toen omging met de algehele hygiëne in de stad. Doordat alle rekeningen en bonnetjes uit die periode zorgvuldig bewaard zijn gebleven, kunnen we in de 17de-eeuwse stadsuitbreidingswijken reconstrueren hoe de overgang van beerputten naar riolen planmatig werd aangepakt.

De opgraving bracht resten uit verschillende eeuwen aan het licht. Op de diepste niveaus werden greppels, kuilen, planken, paaltjes en een vlechtwerkwand gevonden die vermoedelijk bij de pre- of vroegstedelijke fase behoren. Aangezien het onderzoek zich nog in de uitwerkingsfase bevindt, zijn de ouderdom en functie van deze sporen nog niet geheel duidelijk. Ook de muur van het 13de-eeuwse Lombardenhuis kwam opnieuw aan het licht en kon over een afstand van ruim tien meter gevolgd worden. Bakstenen funderingen, kelders, water- en afvalputten in het midden van de huidige straat zijn de restanten van de bebouwing en het erfgebruik uit de periode dat het Barbaraklooster (en later de Prinsenhof) op de plaats van de huidige straat lag. Op een diepte van bijna een meter

onder de huidige straat werd ook het plaveisel van een oud steegje gevonden dat hier ooit heeft gelegen. Tot slot zijn aan de zijde van de Breestraat funderingen en erfsporen blootgelegd van de huizen die ooit aan de Breestraat stonden en die voor de aanleg van de Papengracht moesten worden afgebroken.

*Erfgoed Leiden en Omgeving,
Chrystel Brandenburgh*

Leiden | Rooseveltstraat

In 2020, voorafgaand aan de sloop van de bebouwing van Rooseveltstraat 65, werd voor het eerst onderzoek gedaan op deze plek. Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie toonde toen met een booronderzoek aan dat op een diepte van ruim 2 m -mv sprake was van een archeologisch kansrijk niveau. In 2023 volgde hierop een proefsleuvenonderzoek en een opgraving, uitgevoerd door IDDS Archeologie. De archeologen vonden daarbij sporen en aardewerk uit de Vroege Bronstijd tot de Midden-Bronstijd B. Dit is voor Leiden een zeer uitzonderlijke vondst, want het is pas de derde keer dat er resten uit de Bronstijd aan het licht zijn gekomen. Andere vindplaatsen met sporen uit deze periode zijn de Lammenschansdriehoek en de Rijnlandroute-opgraving ten zuidwesten van de Stevenshof.

Bronstijd aardewerk gevonden in de Rooseveltstraat.

(Foto: IDDS)

Stakenrij uit de Midden-Bronstijd-A tot de Midden-Bronstijd-B. De hekwerken hebben een doorlooptijd van ca. 1736-1135 v. Chr. (Foto: IDDS)

Drie kuilen, die in de Vroege Bronstijd tot Vroege Midden-Bronstijd A dateren, zijn de oudste sporen die in de Rooseveltstraat zijn gevonden. Bijbehorende structuren zijn niet gevonden.

Het landschap waarin de mensen zich toen vestigden had een open vegetatie met bomen, struiken en open plekken waar vee kon grazen. De bewoners van dit gebied leefden onder andere van planten, zoals bedekte gerst, hazelnoten, bramen en vlierbessen, raapzaad, andere wilde planten en vis. Het graan werd waarschijnlijk ter plekke, in kleine hoeveelheden voor het dagelijks gebruik, op de nederzetting verwerkt.

In de periode hierna werd het gebied meer intensief in gebruik genomen en is sprake van een nederzettingsterrein waarvan de zuidwestelijke rand lijkt te zijn opgegraven. De nederzettingssporen bestaan uit hekwerken van houten staken, een spieker en twee bijgebouwen. 14C-dateringen van deze sporen laten zien dat deze fase ca. zeshonderd jaar duurde van de Midden-Bronstijd A tot de Midden-Bronstijd B.

De hekwerken hebben een doorlooptijd van ca. 1736-1135 v. Chr. en een van de bijgebouwen kon in de periode 1500-1314 v. Chr. gedateerd worden. De huizen die bij deze nederzetting hebben gehoord, lagen vermoedelijk op de wat hogere gronden ten noordoosten van de onderzochte kavel, onder of ten oosten van de huidige Rooseveltstraat. De nederzetting raakte in onbruik toen het gebied door stijgende grondwaterspiegels te nat werd. Dit gebeurde in de periode tussen 1258-1020 v. Chr.

*Erfgoed Leiden en Omgeving,
Chrystel Brandenburgh*

Leidschendam-Voorburg – Voorburg | Park Arentsburgh

Aan de oostzijde van Park Arentsburgh, waaronder de resten van de Romeinse stad Forum Hadriani verborgen liggen, staan nu nog de gebouwen van het voormalige Diaconessen- of Reinier de Graafziekenhuis. Het is de bedoeling dat deze gebouwen in de komende

De te ontwikkelen locatie met het voormalige ziekenhuis in blauw. Direct links daarvan de volkstuinten en Park Arentsburgh en aan de zuidkant de huidige Vliet. (Kaart: Vestigia)

jaren plaats gaan maken voor nieuwbouwwoningen met een ondergrondse parking in een parkachtige omgeving. Het totale gebied heeft een oppervlakte van ongeveer 3,5 ha. Het Diaconessenziekenhuis is gebouwd aan het begin van de jaren 60 van de vorige eeuw. Voorafgaand aan de bouw heeft destijds nauwelijks archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Later is gebleken dat in het gebied nog wel degelijk veel resten uit de Romeinse tijd, die hoorden bij Forum Hadriani, moeten hebben gelegen. Om die reden zijn de niet-bebouwde delen van het terrein aangewezen als archeologisch monument; voor de bebouwde delen geldt een hoge archeologische verwachting. De ontwikkelaar is zich ervan bewust dat de nieuwe inrichting met respect voor de archeologische waarden moet plaatsvinden. Sterker nog, het

Dwarsprofiel met de bodemopbouw in een van de proefsleuven onder het parkeerterrein aan de oostkant van het ziekenhuisgebouw. Duidelijk zichtbaar zijn de kuilenrijen aan de onderkant van de oudste (Romeinse) cultuurlaag.

(Foto: Vestigia)

is zijn intentie om het Romeinse verleden als uitgangspunt te nemen in het nieuwe ontwerp. Een van de uitgangspunten is daarbij dan ook om grondroerende werkzaamheden binnen het rijksmonument te vermijden en de nieuwbouw te concentreren op de bouwplek van het voormalige ziekenhuis. Om beter inzicht te krijgen in de mogelijkheden en onmogelijkheden voor nieuwbouw is in 2024 besloten om vooruitlopend op de verdere inrichtingsvoorstellen eerst precies in kaart te brengen welke archeologische waarden en verwachtingen in het gebied aanwezig zijn, waar deze door de eerdere bouwactiviteiten verdwenen, en waar elementen uit het Romeinse verleden in de buitenruimte eventueel opnieuw beleefbaar gemaakt kunnen worden.

Over de archeologie van de Romeinse stad Forum Hadriani, die zich ten noorden (tot aan de Prinses Mariannelaan), maar vooral ook ten westen (Park Arentsburg en de volkstuinten) van het voormalige ziekenhuisterrein heeft uitgestrekt, en de wijdere omgeving is veel bekend, veel geschreven en gespeculeerd. De kwaliteit en betrouwbaarheid van veel van de vaak oudere waarnemingen en interpretaties is zeer wisselend

en soms ook tegenstrijdig. Uit de door Vestigia uitgevoerde historische en archeologische inventarisatie is gebleken dat de kans groot is dat in het te ontwikkelen gebied verschillende Romeinse elementen aanwezig zijn: een deel van het kanaal van Corbulo, een mogelijke insteekhaven, de Romeinse toegangsweg naar Forum Hadriani,

delen van de oostelijke ommuring en de oostpoort van de stad. Daarnaast moet ook nog rekening worden gehouden met dieper gelegen prehistorische resten en overblijfselen uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Ook werd duidelijk dat het Romeinse niveau ter plaatse van de funderingen en onderkelderingen van de bestaande bebouwing als verstoord mag worden beschouwd.

In de volgende onderzoeksstap in 2025 is het accent komen te liggen op de bestaande bebouwing en is door boor- en proefsleuvenonderzoek de rand van de voormalige bouwput van het ziekenhuis opgezocht en is gekeken of buiten de bouwput en onder het parkeerterrein naast het rijksmonument nog archeologische resten zaten. Dat bleek het geval te zijn: buiten de bouwput ligt onder het vroegere maaiveld met de cultuurlaag uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd nog een dikke begraven cultuurlaag met daarin vrijwel uitsluitend Romeins vondstmateriaal. Aan de onderkant van die cultuurlaag tekenen zich grondsporen af. Het gaat om smalle greppels, mogelijk van een perceelsindeling, en series van korte, maar brede, parallelle kuilenrijen, die het meest doen denken aan moesbedden die we in middeleeuwse steden kennen in de tuinen en warmoeslanden net buiten de stadswallen. Of we hier – net buiten de 2de- en 3de-eeuwse omwalling – met soortgelijke agrarische activiteit, maar dan uit de Romeinse tijd te maken hebben, moet verder onderzoek gaan uitwijzen. Dat onderzoek gaat mogelijk al in 2026 plaatsvinden.

*Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie,
Wilfried Hensing*

Lisse | Geestwater

In januari en februari 2025 heeft RAAP een archeologische opgraving uitgevoerd aan de zuidkant van Lisse waar de nieuwbouwwijk Geestwater wordt gerealiseerd. Bij het eerdere proefsleuvenonderzoek van november 2024 was

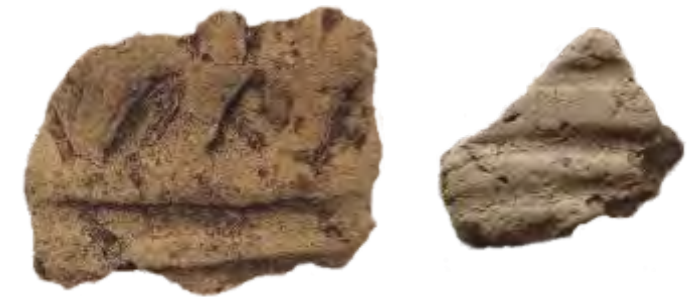
vastgesteld dat er sprake was van een vindplaats uit het Midden- en/of Laat-Neolithicum. Aangezien op de locatie van deze vindplaats een waterberging wordt gerealiseerd, was het niet mogelijk om de archeologische resten in de grond te behouden. Er is daarom besloten een opgraving uit te voeren, die plaatsvond in de koude, maar zonnige wintermaanden van 2025. Op dit moment is de uitwerking van de opgraving nog in volle gang. Hieronder volgt een korte uiteenzetting van de eerste resultaten. Het plangebied ligt op een noord-zuid georiënteerde rij duinkoppen, die achter het strandwalcomplex van Voorhout-Lisse-Hillegom-Bennebroek-Haarlem liggen, en die zijn ontstaan omstreeks 3500 v. Chr. Deze rij duinen is vermoedelijk kort na de vorming van dit strandwalcomplex in het Midden-Neolithicum ontstaan. Binnen het opgegraven

Dronefoto van de opgraving in volle gang. (Foto: RAAP)

gebied liggen twee duinkoppen waarop bewoningsresten zijn gevonden en die in de loop van de Prehistorie volledig bedekt geraakt zijn met veen. Bij de uitwerking zullen zowel de vorming van de duinen als de overgroeiing met veen worden gedateerd om de landschappelijke ontwikkelingen in relatie tot de bewoning te kunnen interpreteren. Er zijn enkele verschillen in de archeologische resten waargenomen tussen de twee duinkoppen. Het wordt nog uitgezocht of het hier om een verschil in periode of gebruik gaat. In de top van de zuidelijke duinkop ligt een cultuurlaag, waarin vage, vermoedelijke eergetouwkrassen zijn gevonden. Op de noordelijke duinkop is dit niet het geval. Het grootste aantal sporen, voornamelijk paalkuilen, werd in het zuiden gevonden. Hieruit kan worden afgeleid dat er waarschijnlijk één of meerdere huizen of boerderijen op deze duinkop stonden. Al tijdens het proefsleuvenonderzoek werd hier een scherp versierd aardewerk gevonden.

Het gaat om handgevormd aardewerk met spatelindrukken en groeflijnen dat tot de Klokbekercultuur wordt gerekend. Er zijn overigens nog meer versierde scherven aardewerk van de Klokbekercultuur gevonden. De eerste 14C-dateringen zijn inmiddels binnen en bevestigen een ouderdom van (dit deel van) de vindplaats in de periode waarin deze cultuur voorkwam: ca. 2500 tot 2000 v. Chr.

Twee versierde aardewerkscherven van de Klokbekercultuur, gevonden op de zuidelijke duinkop.

(Foto: RAAP)

Nast het aardewerk zijn ook een maalsteen en resten van dierlijk bot gevonden die momenteel nader worden onderzocht. De meest bijzondere vondst is een voet- of schoenafdruk die in de cultuurlaag zichtbaar werd als een depressie en waar licht duinzand in was gewaaid. Deze momentopname brengt ons erg dicht bij de bewoners

De voet- of schoenafdruk.

(Foto: RAAP)

die hier ongeveer vierduizend jaar geleden woonden. Tijdens de opgraving is de voetafdruk door Restaura gelicht en vervoerd naar hun restauratieatelier in Heerlen. Inmiddels is de voetafdruk geconserveerd en aangeboden aan het provinciaal depot voor bodemvondsten.

De archeologische resten op de noordelijke duinkop laten een ander beeld zien dan die in het zuiden. Er ligt op deze duinkop geen cultuurlaag en er zijn ook geen aanwijzingen voor akkerbouw. De top van het duinzand is hier uitgelooft, waardoor grondsporen pas dieper zichtbaar waren. Al tijdens het proefsleuvenonderzoek werden hier een geslepen

Geslepen natuurstenen bijl. (Foto: RAAP)

natuurstenen bijl en een vrijwel complete bodem handgevormd aardewerk gevonden. Deze vondsten lagen rondom een grote kuil waarlangs een rij paalkuilen stond. De vulling van de kuil bevatte houtskool en kleine stukjes verhit bot. Daarnaast lag er een fragment van een vuurstenen spitskling in de kuil. Deze vondst, net als de geslepen bijl, zijn kenmerkend voor het Midden-Neolithicum. Het dateren van deze kuilen en het bepalen van de functie zijn een van de doelen van de uitwerking van het onderzoek.

RAAP,
Thomas van Cruchten

Maassluis | Weverskade 129 - Westgaag

Aan de Weverskade 129 in Maassluis wordt de nieuwe woonwijk Westgaag gerealiseerd. Voorafgaand aan de nieuwbouwwerkzaamheden voerde SOB Research met hulp van vrijwilligers van de AWN-Afdeling Helinium in 2025 een archeologisch proefsleuvenonderzoek en daaropvolgend een archeologische opgraving uit in een deel van het plangebied. Tijdens het onderzoek werd een landschap uit de Midden-Romeinse tijd gevonden.

Een complete molensteen (loper) die werd gevonden in een greppel, met aan de bovenzijde een loden bevestiging voor de boom. (Foto: SOB Research)

buiten het onderzoeksgebied door. Het merendeel van de in totaal 94 archeologische sporen bestond uit (delen van) greppels, maar het hart van de vindplaats werd gevormd door negen crematiegraven in de top van de ophooglaag. De graven lijken zich in twee zones te concentreren. Bij enkele crematies kon worden vastge-

Het vrijleggen van een Romeins crematiegraf met Low Lands Ware als grafgift.

 (Foto: SOB Research)

De vindplaats lag op een door mensen opgeworpen verhoging, die was opgebracht op de Gantelafzettingen. Deze opgehoogde zone werd begrensd door een greppel en liep aan de noordzijde

Zone met twee crematiegraven en grafgiftten.

 (Foto: SOB Research)

Het documenteren van een profiel met hulp van vrijwilligers van AWN-Afdeling Helinium. (Foto: SOB Research)

steld dat ze in een kuil waren gedeponeerd; bij andere was dit niet met zekerheid te bepalen. Mogelijk lagen deze graven oorspronkelijk in ondiepe kuilen en zijn ze op een later moment verploegd geraakt. Bij sommige crematies waren grafgiften gelegd. Opvallend was een zone met veel importaardewerk, meerdere crematiegraven en vijftien weefgewichten die vermoedelijk bij één van de graven hoorden. Naast de crematiegraven werden in de op-

Het vrijleggen van een vondstrijke laag waaronder een zone met weefgewichten bij een crematiegraf. (Foto: SOB Research)

gehoogde zone voornamelijk greppels gevonden die een grillig verloop kenden: ze golfd en stopten abrupt of leken rond te lopen. Een mogelijke interpretatie is dat de greppels het landschap indeelden, al dan niet met doorgangen. In de greppels werden bijzondere vondsten gedaan, waaronder twee complete maalstenen (een looper en een ligger), een fibula, een complete

Zone met vijftien weefgewichten.

(Foto: SOB Research)

Romeinse kan, een kookpot en zones met veel dierlijk botmateriaal, waaronder een compleet hondenskelet. Het geheel roept het beeld op van een rituele plek, waarbij voorwerpen bewust in de greppels werden gedeponeerd. De Romeinse vindplaats werd doorsneden door zowel diep ingegraven als oppervlakkige middeleeuwse greppels, die vermoedelijk als perceel-

greppels hebben gefunctioneerd.

De vindplaats is gerelateerd aan een vindplaats die in 2024 door RAAP is opgegraven en die direct ten noordoosten aan het onderzoeksgebied (plangebied Geluidswal) grenst (zie: Nagekomen onderzoek in deze Kroniek). Bij dit onderzoek werd een Romeinse vindplaats met twee iets verhoogde huisplaatsen, met erop en eronder bewoningsresten, gevonden. In 2026 vindt er direct ten westen van het onderhavige onderzoeksgebied archeologisch onderzoek plaats. Op basis van het proefsleuvenonderzoek kan worden geconcludeerd dat hier ook een verhoogde huisplaats met bewoningsresten uit de Romeinse tijd ligt.

SOB Research,

Jacobine Melis en René van Wilgen

Rotterdam | Jaffabuurt - Ramlehweg

In 2024 vond onderzoek plaats in het Jaffahof, Jaffa en de Jaffadwarstraat. Daarbij is ter hoogte van Jaffa 34 tot aan de kruising met de Jaffadwarstraat het dijklichaam van de Oude Dijk gevonden (zie kroniek vorig jaar p. 39) in verband met het vervangen van het riool in de Jaffabuurt in Kralingen.

In dit gebied zijn diverse delen geselecteerd die een zeer hoge archeologische verwachting hebben voor het vinden van resten uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. De werkzaamheden lopen nog tot en met 2026, dus het veldwerk is nog niet afgerond.

In 2025 vonden werkzaamheden plaats aan de Ramlehweg. Ook aan de zuidzijde van de Ramlehweg verwachtten we de Oude Dijk te vinden. Daar zijn enkele boringen in en net buiten de rioolsleuf gezet. Hierin zat een pakket sterk tot uiterst siltige klei met enkele dunne zand- en detrituslagen, schelp-, hout- en rietresten. De voor het dijklichaam kenmerkende rietlagen werden echter niet waargenomen. De aanwezigheid van de dijk kan vooral worden vermoed

De kaart van Potter uit 1672 met de locatie van de dijk, aangegeven met een rode ster.

op basis van de diepteligging van de top van het Hollandveen Laagpakket. Daar waar de dijk is aangelegd, is door het gewicht van het dijklichaam de top van het veen naar beneden gedrukt. In een boring die werd gezet in de Ramlehweg op ca. 38 m ten noorden van de huidige straat Oude dijk, werd de top van het veen niet waargenomen boven

De fundering met daarin opgenomen de houten dwarsbalken. (Foto: Archeologie Rotterdam)

De fundering met daarin opgenomen de houten dwarsbalken. (Foto: Archeologie Rotterdam)

De vloer van groene, gele en oranje plavuizen.

(Foto: Archeologie Rotterdam)

6,88 m -NAP. Circa 20 m zuidelijker lag de top van het veen op 4,92 m -NAP. Daar waar de dijk niet aanwezig is, ligt de top van het veen op ca. 2,5 m -NAP. Op basis van deze diepere ligging van de top van het veen wordt vermoed dat het kleipakket op het veen de Oude Dijk is. De locatie waar het kleipakket is gevonden, komt overeen met de locatie van de dijk die staat op een kaart van Potter uit 1572. Ook vonden we hier een muurfundering en een plavuizen vloer. De fundering is noordoost-zuidwest georiënteerd en bestaat van onder naar boven uit houten planken waarop

enkele dwarsbalken en rijen bakstenen zijn geplaatst. De dwarsbalken zijn in het metselwerk opgenomen. De plavuizen vloer bestaat uit gele, groene en oranje plavuizen, gefundeerd op houten planken, vermoedelijk van naaldhout. De overgang van de vloer naar de binnenzijde van de muur is waterdicht afgesmeerd. Om die reden en vanwege de diepteligging bestaat het vermoeden dat het om een keldervloer gaat. Mogelijk horen de resten bij een 17de- of 18de-eeuwse boerderij. Op deze locatie staat op de kaart van Potter uit het einde van de 16de eeuw geen bebouwing. Op vroeg-17de-eeuwse kaarten is langs de noordzijde van de Oude Dijk wel sprake van percelering, met mogelijk enkele boerderijen. Geprojecteerd op kaarten uit het begin van de 19de en 20ste eeuw ligt de muurfundering iets ten westen van de buitenplaats Stadwijk, die toen aan de Oude Dijk lag.

De naam Stadwijk wordt voor het eerst genoemd aan het einde van de 18de eeuw als een buiten dat is ontstaan op het land waar voorheen Jaffa lag. Mogelijk is er dan sprake van een boerderij.

*Archeologie Rotterdam (BOOR),
Eva van der Laan*

Teylingen – Sassenheim | Hoofdstraat (plangebied Langeveld)

In februari en maart 2025 heeft Archol bv in opdracht van de gemeente Teylingen een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd binnen plangebied Langeveld, langs de Hoofdstraat in Sassenheim. Het onderzoek vond plaats vanwege de voorgenomen nieuwbouw van woningen. Op basis van historische bronnen was al bekend dat hier een historisch buitenhuis had gestaan.

Er waren voorafgaand aan het proefsleuvenonderzoek echter nog geen archeologische vindplaatsen vastgesteld. Uit een bureauonderzoek was al wel gebleken dat de

Afbeelding van landhuis Klinkenberg door Rademaker (1732). Dit geeft een impressie van hoe het landhuis er vlak na de herbouw door Velters in de 18de eeuw uitgezien kan hebben. (Bron: Beeldbank Erfgoed Leiden e.o.)

Overzicht van landhuis Ter Weegen, gezien vanaf de voorzijde. Aan de rechterzijde zijn het koetshuis en de stal, waarvan de deuren open staan, te zien.

(Bron: Beeldbank Erfgoed Leiden e.o.)

buitenplaats 'Huis ter Weegen' in het onderzoeksgebied had bestaan, omgeven door een landschapstuin en waterpartijen. Historische bronnen hebben meer informatie opgeleverd over het huis en zijn bewoners. In 1631 werd op deze locatie, waar eerder al een boerderij stond, een buitenhuis gebouwd door Jan van Lanschot (1548-

1633) met de naam 'Clinkenberg'. Van Lanschot was regent en weesmeester van het Catharina- en Ceciliagasthuis in Leiden. Na 1725 liet mr. Frans Velters het buitenhuis afbreken en op dezelfde locatie een nieuw huis bouwen met de naam 'Ter Weegen', dat door een latere eigenaar nog even kort 'Beresteyn' is genoemd. Aan het begin van de 19de eeuw, afgaand op de Kadastrale Minuut uit 1811-1832, was het geheel uitgegroeid tot een rechthoekig hoofdgebouw met aangesloten bijgebouwen en omringd door een

Engelse landschapstuin en grote vijvers. Ontwerptekeningen in het archief van Erfgoed Leiden e.o. wijzen daarnaast op een vernieuwing van de achtergevel in neoclassicistische stijl in 1827. Op historische foto's en tekeningen is te zien dat een deel van de bijgebouwen in de loop van de 19de eeuw is verdwenen. Ten noorden van het hoofdgebouw staat dan alleen nog een koetshuis/stal. De laatste bewoners

Luchtfoto tijdens het proefsleuvenonderzoek. Het hoge grondwater en de vele regen maakten documentatie een uitdaging, onder andere bronbemaling bood uitkomst.

van het buitenhuis waren Jan Plemp en zijn familie. Jan stierf op 18 november 1892. Zijn weduwe en vier kinderen vertrokken op 11 april 1893 naar Nijmegen. Twee jaar later is Ter Weegen afgebroken. Het puin zou zijn gebruikt om de vijvers mee te dempen. Na afbraak van het landhuis aan het einde van de 19de eeuw werd het gebied gebruikt voor de bollenteelt en hebben er ook nog verschillende gebouwen gestaan van bollenbedrijf Verdegaaal & zn. Met het proefsleuvenonderzoek kon worden onderzocht of er nog restanten van de historische buitenplaats in de grond zaten. Ook zou het onderzoek meer informatie kunnen opleveren over de mate van verstoring van de grond door de sloop van de buitenplaats en de bollenschuren, en de invloed van de bollenteelt op het bodemarchief. In totaal zijn er 18 proefsleuven gegraven, waarin resten van het historische buitenhuis zijn gevonden. Ook is op een dieper niveau gezocht naar oudere sporen uit de Prehistorie,

Ook de hulp van de AWN Rijnstreek was weer zeer welkom, onder meer voor het vrijleggen en opschonen van muurwerk. Een vrijwilliger neemt samen met een archeoloog een stuk muur van het noordelijke bijgebouw voor documentatie onder handen. (Foto: Archol)

die hier op de flank van de strandwal hadden kunnen liggen, maar die bleken er niet te zijn.

Het proefsleuvenonderzoek heeft ook aangetoond dat grote delen van het onderzoeksgebied tot op (zeer) grote diepte waren verstoord, met name door het omwerken (diepdelven) van de grond voor de bollenteelt. Alleen ter hoogte van de voormalige bebouwing van de bollenschuren en vijverpartijen waren er nog intacte sporen. Gelukkig was dat ook

precies de locatie van het historische buitenhuis. Van het huis zelf resteerden vooral uitbraaksleuven en brokken puin van de muren, die grotendeels buiten de bebouwing van het landhuis liggen, zoals die aangegeven staat op de Kadastrale Minuut van 1811-1832. Het zijn dus waarschijnlijk oudere restanten van het landhuis uit de 17de of 18de eeuw. Er zijn ook sloten, afvalkuilen en waterputten gevonden. Van de bijgebouwen die aan de noordzijde aansloten op het huis zijn ook muurresten gevonden. De oude beschoeiing van de waterpartijen was ook nog in de grond aanwezig.

De sporen en de vaak vondstrijke vullingen toonden aan dat de resten van het buitenhuis relatief goed bewaard zijn gebleven. Ze geven een inkijkje in het dagelijks leven van de goeude burgerij in een buitenhuis in de periode van de 17de tot en met de 19de eeuw. Deze resten worden bij de toekomstige bouwplannen zoveel mogelijk in situ behouden. De vondsten bestaan uit gebruiksaardewerk, glas, delen van tabakspijpen, enkele metaalvondsten en dierlijk bot. Het materiaal dateert nagenoeg allemaal uit de 17de tot en met de 19de eeuw en komt dus overeen met de periode waarin het buitenhuis bewoond werd. Het luxeleven in het huis lijkt zich ook af te spiegelen in het vondstmateriaal: resten van 18de-eeuwse wijnflessen ('kattenkoppen'), mineraalwaterflessen en stukken theeservies van Chinees porselein. Een bijzondere vondst is een compleet glazen medicijnflesje, dat als een wonder tijdens het aanleggen van het vlak met de

Een compleet glazen medicijnflesje uit een uitbraaksleuf van het landhuis.
Datering: 1600-1800.

(Foto: Archol)

Een vleesloodje (5DP) voor koosjer geslacht vlees.
Datering: 1670-1800. (Foto: Archeometaal)

graafmachine heel uit een uitbraaksleuf kwam rollen. Bij de metaalvondsten verdienen een koosjer vleesloodje en een penny uit 1733 van het eiland Man – dat in de Ierse Zee ligt tussen Engeland en Ierland – een vermelding. Een vleesloodje werd door een rabbijn aan een ritueel geslacht dier bevestigd om aan te geven dat het product koosjer was. Het zou kunnen wijzen op bewoners of bezoekers met een Joodse achtergrond. De penny van het eiland Man is bijzon-

De 'Stanley penny' uit 1733 van het eiland Man. Onder zien we het versleten koperen exemplaar uit Sassenheim, erboven staat een voorbeeld in topconditie.

(Foto: Archeometaal)

James Stanley, 10th Earl of Derby, met kroon.

(Bron: National Library of Wales)

der omdat op een kant van de penny het wapen van James Stanley (1664-1736), 10th Earl of Derby staat. Het wapen bestaat uit een adelaar boven een kind in een wieg op een kroon. De andere zijde van de munt toont een *triskelion*, het heraldieke symbool van het eiland Man. Dit soort muntjes zijn alleen op dat eiland geslagen voor lokaal gebruik. In die zin is het bijzonder om er een in Sassenheim te vinden. Een rondje Wikipedia leert ons dat James Stanley diende als officier bij de Anglo-Dutch Brigade. Dat was een huurlingen-

leger dat tot 1782 onder andere in de Nederlanden werd ingezet. Stanley was van 1702-1736 'Lord of Man': de bewindspersoon van Man. In die periode is dit muntje geslagen en uiteindelijk dus bij het landhuis in Sassenheim in de grond terechtgekomen. Een vermakelijke, maar wellicht onwaarschijnlijke, gedachte is dat een Engels huurling van het eiland Man, die deel uitmaakte van de 'Anglo-Dutch Brigade' ooit in Sassenheim op de thee is geweest.

*Archol,
Joris Brattinga*

Vlaardingen | Marathonweg-Noord

Voorafgaand aan de aanleg van een warmtetransportleiding (Gasunie) tussen Vondelingenplaat en Vlaardingen heeft RAAP in opdracht van WSP in 2025 gefaseerd een proefsleuvenonderzoek en aansluitend opgravingen uitgevoerd. Bij dit onderzoek kwamen meerdere vindplaatsen aan het licht. Twee daarvan, gevonden bij de kruising van de Marathonweg met de Floris de Vijfdelaan, worden hieronder nader toegelicht.

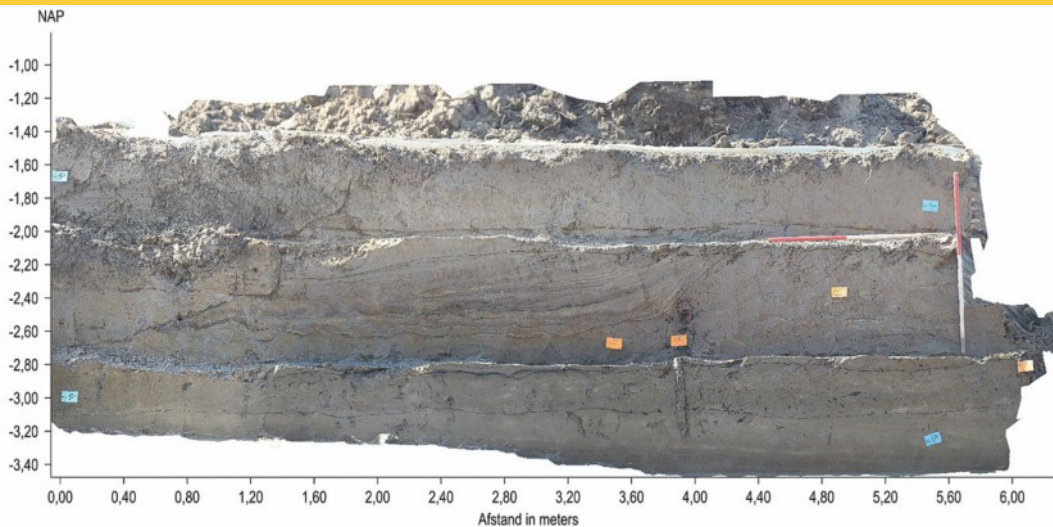
In het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied werd een licht meanderende kreekgeul (S602) aangesneden, die tijdens de IJzertijd een breedte had van ca. 8 tot 15 m. De oostoever tekende zich scherp af, terwijl de westelijke insteek net buiten het onderzoeksgebied lag,

maar op basis van ophogingslagen en geulbodems goed kon worden benaderd. In deze geul werden twee structuren gevonden: een dam en min of meer haaks hierop een andere 'watersturende structuur'.

De dam had een lengte van ongeveer 15 m en bestond uit een bolvormig wallichaam van plaggen dat aan weerszijden werd gestut door rijen houten palen met vlechtwerk ertussen. Voor de houten structuren werden wilg en els gebruikt. De damtop lag op ca. 2,05 m -NAP, terwijl de onderzijde op ca. 2,85 m -NAP op de (geroerde) geulbodem rustte. In het damlichaam werd een handgevormde scherf gevonden die op basis van bakselkenmerken en magering kan worden ondergebracht in de Broekpolder II-stijlgroep, een regionaal kenmerkende vorm uit de Late IJzertijd. Deze vondst vormt een belangrijke eerste indicatie voor de datering van de dam.

Sferbeeld van de opgraving. (Foto: RAAP)

afgeschaafde vlakken, maar geen verbindingen), maakt het ten slotte aannemelijk dat er een tijdelijk werkplatform was aangelegd tijdens de bouw van de structuur.

Slechts enkele tientallen meters ten noordoosten van de ijzertijdstructuren werd een tweede watergerelateerde constructie aangetro-

fen, ditmaal een dijk uit de Romeinse tijd. Deze dijk, aangelegd langs de oever van kreek S4053, heeft een smalle, bolle kern van ca. 1,75 m breed (bovenzijde: 1,95 m -NAP) die rust op een brede voet van plaggen- en kleipakketten tot wel 7 m breed (onderzijde: 3,35 m -NAP).

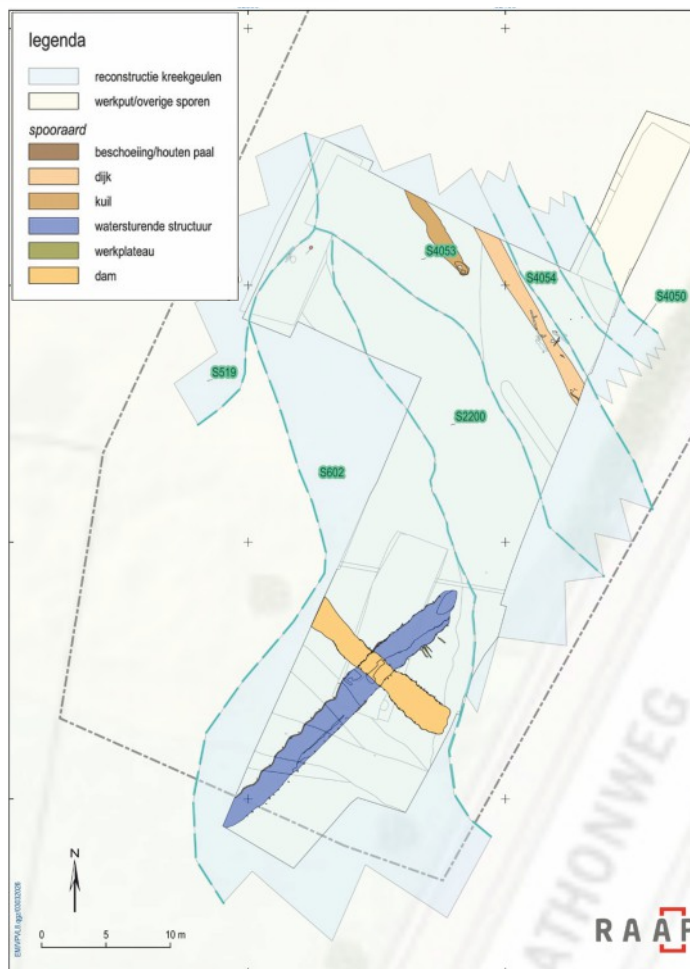
Anders dan bij de voorgaande structuren wordt de stabiliteit hier dus vooral bereikt door brede ophogingslagen, zonder palenrijen met vlechtwerk aan weerszijden.

Het vondstmateriaal dat in en nabij de dijk werd verzameld, waaronder diverse scherven gebruiks aardewerk en een fraai bewaarde draadfibula, wijst op een aanleg rond het jaar 100 na Chr., op de overgang van de Vroege naar de Midden-Romeinse tijd. De dijk had een waterkerende functie: mogelijk beschermde deze oeverversterking een nabijgelegen Romeinse nederzetting, waarvan in het gebied iets noordelijker enkele sporen zijn aangesneden (vindplaats 3). Onder deze met de nederzetting gerelateerde resten bevindt zich onder andere een mogelijke haardkuil, eveneens met aardewerk uit dezelfde periode als de dijk. Dit maakt het aannemelijk dat beide structuren tot één en dezelfde nederzettingszone behoorden, waarbij

Dwarsdoorsnede door de dam (opnamerichting: noordwest). (Foto: RAAP)

De haakse structuur bestaat eveneens uit twee parallelle palenrijen waar ophoging tussen was aangebracht – ditmaal met rietmatten en met een meer S-vormig profiel. De top lag op ca. 2,75 m -NAP en de onderzijde op 3,40 m -NAP. De structuur wijst gezien de opbouw, vorm en context opnieuw op een functie in waterbeheersing, maar ditmaal niet voor het afdammen van de kreekgeul, maar eerder voor het reguleren van stroming, ontwateren van de dam of het sturen van water ten behoeve van visvangst. Restanten van een duiker zijn daarbij niet gevonden. Opnieuw wijst een scherp van de Broekpolder II-stijlgroep uit de ophoging van de structuur op een datering in de IJzertijd. Of de twee structuren gelijktijdig hebben bestaan of elkaar opvolgen blijft vooralsnog onduidelijk. De aanwezigheid van bewerkte stammetjes haaks tegen deze constructie (met duidelijke haksporen en

De reconstructie van het geulencomplex en de allesponrenkaart van vindplaats 2 (in het zuiden) en vindplaats 3 (in het noorden). (Kaart: RAAP)

Bemonstering van de dijk. (Foto: RAAP)

Dwarsdoorsnede door de dijk (opnamerichting: zuidoost).

(Foto: RAAP)

de dijk een functionele rol vervulde in het veiligstellen van bewoning langs een getijdengevoelige kreekoever. Naast mogelijke kadewerken (restanten van houten palen zonder duidelijke structuur) werd buitendijks een langwerpige, ondiepe kuil ontdekt, die parallel aan de oever liep. De vulling, die onder andere plantenresten en kleine slakjes bevatte, kan samenhangen met uitbaggerwerkzaamheden of grondwinning ten behoeve van de dijk, maar een eenduidige interpretatie is op dit moment nog niet te geven.

Samen tonen vindplaats 2 en 6 aan dat men in het onderzoeksgebied langs de Marathonweg al in de Late IJzertijd en Romeinse tijd in het getijdenlandschap strategisch water managede. De aanwezigheid van zowel een damcomplex uit de IJzertijd als een Romeinse dijk op korte afstand hiervan laat zien dat opeenvolgende gemeenschappen langdurig geconfronteerd werden met vergelijkbare waterkundige uitdagingen en dat zij deze ieder op hun eigen wijze trachtten te beheersen. De nabijgelegen nederzettingssporen (vindplaats 3) versterken dit beeld en wijzen op een duurzaam en gestructureerd gebruik van het landschap. Het geheel vormt een waardevolle aanvulling op het regionale beeld van waterbeheer in en rondom het huidige Vlaardingen.

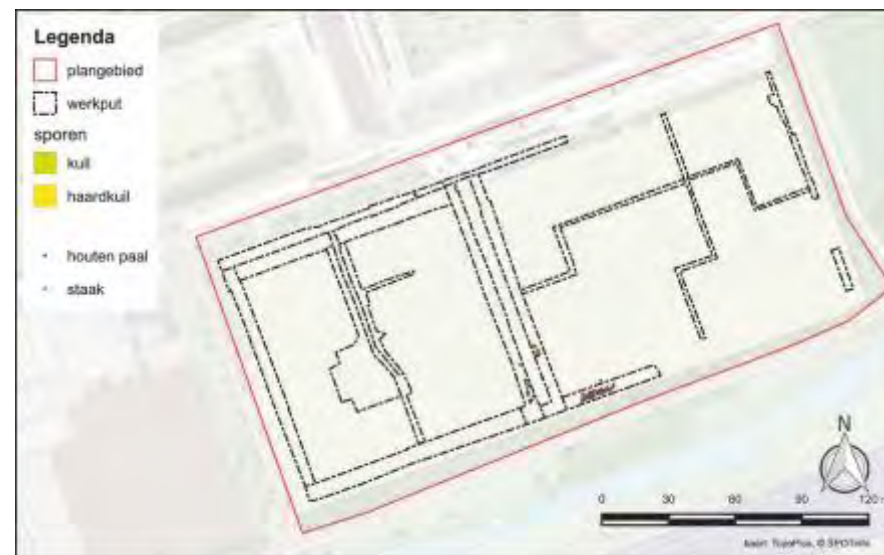
RAAP, E. Mol

Vlaardingen | Zwanensingel

De voetbalvelden aan de Zwanensingel in Vlaardingen worden ontwikkeld voor de bouw van een nieuwe wijk. De voorbereidende graafwerkzaamheden voor de aanleg van het riool zijn archeologisch begeleid van september tot november 2025.

In de ondergrond ligt een veenlandschap dat plaatselijk is geërodeerd door geulen en is verdrukt door dikke kleipakketten. In de top van het veen zijn resten van een vindplaats uit de Midden- tot Late IJzertijd gevonden. De vindplaats bestaat voornamelijk uit groepen aange-

De onderzoekslocatie met de sporen van de vindplaats uit de Midden- tot Late IJzertijd. (Kaart: IDDS)

Een coupe over een deel van de wand van de boerderij.

(Foto: IDDS)

punte houten paaltjes, waarbij enkele structuren te herkennen zijn, o.a. een boerderij waarvan we beide wanden hebben gevonden. Tussen de twee wanden lag de haardplaats, hierin zijn veel fragmenten versierd aardewerk gevonden en een ovale schijf die mogelijk als bakplaat heeft gediend. De boerderij was 4,6 m breed en oost-west georiënteerd. De lengte van het gebouw kon niet worden

vastgesteld, aangezien die langer was dan de rioolsleuf.

Het gebouw lag ten noorden van enkele andere palenzwermen, die nog niet nader geïnterpreteerd zijn. Ten zuidoosten van de boerderij zijn binnen een lengte van 17 m in totaal 77 aangepunte palen en staken gevonden.

De oostelijke helft van de sporenconcentratie lijkt te bestaan uit drie parallelle palenrijen met een grofweg noord-zuid oriëntatie en een onderlinge afstand van ca. 3 m. De westelijke helft

lijkt meer noordoost-zuidwest georiënteerd te zijn. Omdat de overige graafwerkzaamheden voor de nieuwbouw niet reiken tot in het archeologisch niveau (tussen 3,4 en 4,3 m -NAP), zal nader onderzoek niet plaatsvinden. De vindplaats zal daarom niet verder worden opgegraven, maar in situ worden behouden.

*IDDS Archeologie,
A. Koekkelkoren*

Voorschoten | Huize Bijdorp

In april 2025 heeft Archol bv een opgraving uitgevoerd op de buitenplaats Huize Bijdorp in Voorschoten. De aanleiding voor het onderzoek was de bouw van drie nieuwe

De cultuurlaag in het profiel, met op de achtergrond de zeefstraat. (Foto: Archol)

woonblokken. De opgraving volgde op een proefsleuvenonderzoek dat tussen mei en juli 2024 door IDDS Archeologie is uitgevoerd, waarbij een vondstrijke cultuurlaag uit de midden- tot laat-neolithische Vlaardingen-cultuur werd gevonden (ca. 3400-2500 v. Chr.).

Naar aanleiding van het proefsleuvenonderzoek is één perceel van de drie woonblokken geselecteerd voor archeologisch vervolgonderzoek. In dit deel van het plangebied ligt de cultuurlaag het dichtst onder het maaiveld en wordt dus bedreigd door de voorgenomen bodemingrepen, waardoor behoud ex situ noodzakelijk is. Ter hoogte van de andere twee woonblokken ligt de cultuurlaag op een dieper en voor de bouwplannen veiliger niveau, waardoor deze in situ behouden kan blijven.

Het onderzoek is uitgevoerd als een zogenaamde ‘bigbag-opgraving’, waarbij een digitaal gegenereerd vakkengrid van 1 x 1 m over het gehele op te graven areaal wordt gelegd. Vervolgens wordt een selectie van de vakken machinaal opgegraven, waarbij de vondsthoudende laag in één keer in een bigbag wordt geschept en vervolgens nat wordt gezeefd in een aangelegde zeefstraat op het terrein, totdat alleen het vondstmateriaal overblijft.

Voor het project bij Huize Bijdorp is ervoor gekozen om een raai van geselecteerde vakken over de dikste delen van de

cultuurlaag te bemonsteren. Op deze manier kon inzicht worden verkregen in zowel de dikte van de laag als in de intensiteit van het vondstmateriaal in verschillende delen van de vindplaats. Nadat de geselecteerde vakken waren bemonsterd, werden de overgebleven vakken binnen het grid machinaal schavend verdiept, waarbij vondsten binnen het vierkante meter grid werden verzameld. Ten slotte is het sporenvak aangelegd.

Hoewel de buitenplaats Huize Bijdorp op het eerste gezicht oogt als een vlak perceel met weinig reliëf, laat de ondergrond een ander beeld zien. Onder de historische tuinderijsporen van Huize Bijdorp ligt een dynamisch landschap van duintoppen en met veen opgevulde laagten. Binnen de grenzen van het plangebied liggen twee hogere duintoppen, die van elkaar worden gescheiden door een kleine, mogelijk waterhoudende laagte.

Verspreid over deze duintoppen zijn nederzettingssporen in de vorm van staak- en paalsporen gevonden, (afval)kuilen en twee mogelijke waterkuilen. Binnen deze sporen lijken enkele aanwijzingen voor structuren te liggen. Hoewel tot dusver geen eenduidige huisplattegrond kon worden gereconstrueerd, doet de configuratie van enkele op één lijn liggende paalsporen vermoeden dat hier een gebouw heeft gestaan.

Een andere mogelijke structuur lijkt aanwezig te zijn in een relatief dicht sporencluster dat op de flank van de waterhoudende laagte ligt. De palenzetting komt niet overeen met een huisplattegrond, maar doet – gezien de ligging op een duinflank – eerder denken aan een verhoogd platform of een vergelijkbare constructie.

De sporen en structuren worden overal afgedekt door een vondstrijke cultuurlaag die als een deken over het hele plangebied ligt. In totaal zijn zowel tijdens het handmatig verzamelen als bij het uitzeven van de bigbags 14.735 vondsten verzameld. Aardewerk en vuursteen – waaronder

een scala aan werktuigen en afslagen – vormen hierbij de grootste vondstcategorieën.

De concentratie van het vondstmateriaal neemt toe ter hoogte van de sporen op de duintoppen en rond de waterhoudende laagte, precies waar dit archeologisch gezien verwacht kan worden. Daarbuiten nemen de aantallen snel af. Daarnaast zijn enkele absolute topstukken gevonden in de vorm van bijl/bijlfragmenten. Het meest opvallende exemplaar is een bijl gemaakt van groen jadeïet, waarvan de oorsprong in de Italiaanse Alpen ligt. De bijl is intensief gebruikt en op enig moment afgebroken. Slijpsporen tonen aan dat men heeft geprobeerd het breukvlak opnieuw tot een snijvlak te reconstrueren.

De bijl van jadeïet. (Foto: Archol)

Een andere bijzondere vondst is een fragment van een stenen hamerbijl dat mogelijk past op een eerder gevonden fragment van een hamerbijl, dat in 1980 bij het ompitten van een tuin – op korte afstand ten westen van Huize Bijldorp – werd gevonden.

Archol, D.D. Duivenvoorden

Voorschoten | Voorschoterweg (WarmtelinQ Lot F)

In november en december 2025 is door Antea Group een archeologisch proefsleuvenonderzoek uitgevoerd aan de Voorschoterweg/Hofweg te Voorschoten, in de weilanden tussen de Vliet en de buitenplaats Berbice. Het onderzoek is uitgevoerd in het kader van de aanleg van een nieuw warmtetransportnet voor Gasunie: WarmtelinQ. Hierin wordt de restwarmte van de Rotterdamse haven gebruikt om 120.000 huizen in Zuid-Holland duurzaam te verwarmen. De leidingen worden deels aangelegd in open

Overzicht van de vindplaatsen in het tracé van WarmtelinQ en Voorschoten Krimwijk.

(Bron TNO Peter Vos. Bewerkt Antea Group)

Foto van werkput 11 met een stukje takkenbos/veenpad op de voorgrond.

(Foto: Antea Group)

ontgraving, door ze in te ploegen, of met boringen. Door de proefsleuven en aanvullende boringen hebben we beter inzicht gekregen in de natuurlijke ondergrond en de daarbij behorende archeologische resten. In het westen ligt de oudste strandwal van Holland (de strandwal Rijswijk-Voorschoten), waar in de 17de en 18de eeuw de buitenplaatsen, zoals Berbice en Vredenhoef, opgebouwd zijn. Ten oosten van de strandwal

Doorsnede van een takkenbundel. (Foto: Antea Group)

ligt een veengebied, waarbinnen verschillende getijdenkreeken vanuit het Oude Rijnestuarium klei- en zandlagen hebben afgezet. Dit landschap is in de Prehistorie in twee perioden door de mens in gebruik genomen, vermoedelijk met de strandwal als uitvalsbasis. Van buitenplaats Vredenhoeve zijn alleen sporen van moestuinbedden gevonden. Als eerste zijn er sporen van een overstuiving van het veengebied gevonden. Vermoedelijk is er in de Bronstijd vanuit de strandwal een dunne zandlaag over het veen gewaaid. Het is bijzonder dat er op dit niveau sporen van veenpaden en takkenbundels zijn gevonden, die erop wijzen dat het

Maaseitjes met bewerkingsporen. (Foto: Antea Group)

veengebied in deze drogere periode in gebruik is gekomen. In een werkput zaten zeven bundels met takken. Eerder werden in de westelijker gelegen Krimwijk in Voorschoten ook twee lange veenpaden uit de Bronstijd (1800-800 v. Chr.) gevonden. Deze veenpaden zijn opgenomen in de Canon van Nederland. In de Krimwijk zijn ze aangegeven in de bestrating en verbeeld met een beeldengroep van mensen die een veenpad bouwen. Het tweede niveau waarop archeologische resten liggen is de lichte verhoging van de zandlagen onder het veengebied. Of hier sprake is van een aaneengesloten lage strandwal of van losse duintjes, zoals op de vindplaats Ypenburg, is nog niet vastgesteld. In twee werkputten midden in het weiland zijn op de top van het zand mogelijk paalsporen en resten van vuursteen en verbrand bot aangetroffen. Omdat de grondwaterstand nu te hoog was, is er niet verder gegraven, maar zijn met de hand grotere stukken vuursteen en Maaseitjes verzameld en zijn er zeefmonsters genomen. Uit de zeefresiduen blijkt duidelijk – meer dan uit het handverzamelde materiaal – dat er een vuursteencomplex is.

Het materiaal zelf, de bewerkte vuursteen, maakt over het algemeen een uiterst verse indruk. Dit wijst erop dat de vindplaats kort nadat hij niet meer in gebruik was, overdekt en afgesloten is geraakt, zodat de vuursteen niet aan slijtage of erosie onderhevig is geweest. Bij het proefsleuvenonderzoek is slechts een beperkte hoeveelheid vuursteen gevonden (totaal 19 stuks). Dit gaat alleen om bewerkingsafval en afslagen. De steekproef is nog te gering om de vindplaats nader te typeren. In 2026 gaat het onderzoek naar deze vindplaats verder.

Antea Group, Marcel van Dasselaar

Westland – Naaldwijk | Flora Campus

In 2025 is voor de ontwikkeling van de Flora Campus in Naaldwijk een archeologisch proefsleuven- en booronderzoek uitgevoerd. In de 14 proefsleuven zijn voornamelijk aan de noordzijde van het plangebied, bij de Middel Broekweg, sporen en vondsten gevonden. Dit lag in de lijn der verwachting, aangezien direct ten noordoosten van dit plangebied al diverse opgravingen zijn geweest, waarbij onder meer een Romeins badhuis is gevonden.

Het noordelijke deel van de proefsleuven langs de Middel Broekweg. Oudere opgravingen en sleuven liggen direct ten noordoosten daarvan. (Foto: RAAP)

De bodemopbouw is complex, met meerdere sporen-niveaus en is waarschijnlijk deels kunstmatig opgehoogd. Het gelaagde pakket is bekend uit eerdere onderzoeken in de regio: een bouwvoor, overstromingsdek (Laag van Poeldijk S1150, 12de eeuw), een vegetatiehorizont (de 'Woudlaag' S1250, Laat- of post-Romeins), onderliggende getijdenafzettingen en daaronder oudere geulvullingen

en veenpakketten. In deze stratigrafie konden twee belangrijke archeologische niveaus worden onderscheiden. Het bovenste niveau bevat sporen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, terwijl de diepere niveaus rijk zijn aan sporen en vondsten uit de Romeinse periode. De hoge vondstconcentratie, diversiteit, goede conservering en aansluiting bij voorgaande onderzoeken maken het plangebied archeologisch bijzonder waardevol. De nederzettingssporen omvatten onder meer paalsporen met bewaarde houtresten, greppels met Romeins en middeleeuws materiaal en kuilen met beperkte, maar voldoende vondstinhoud om ze te dateren. De stratigrafie toont dat Romeinse sporen zichtbaar worden onder de Woudlaag, wat wijst op beperkte verstoring sinds de Late Oudheid.

Rijk crematiegraf S70/S72

Het crematiegrafveld is het meest opmerkelijke onderzoeksresultaat. Er zijn drie crematiegraven aangesneden, waarvan er twee bijna volledig in de proefsleuf lagen en zijn onderzocht. De graven zijn in een donkere cultuurlaag

S1300 ingegraven. Door de donkere kleur van de cultuurlaag in combinatie met de schaduw van de putrand tijdens het onderzoek, was in het veld bijzonder moeilijk te zien dat deze sporen eigenlijk één graf vormen. In de proefsleuf zijn deze als twee sporen opgegraven. De inhoud van beide sporen is helemaal gezeefd over een zeef van 2 mm en een deel, voor botanisch onderzoek, over fijnere fracties. Bij de opgraving in het voorjaar van 2026 is door ADC ArcheoProjecten nog het tussenliggende deel, en een klein, resterend deel van deze sporen dat in de putrand lag, opgegraven, wat nog enkele missende scherven van het aardewerkcomplex opleverde. Al het aardewerk is aan elkaar gepast.

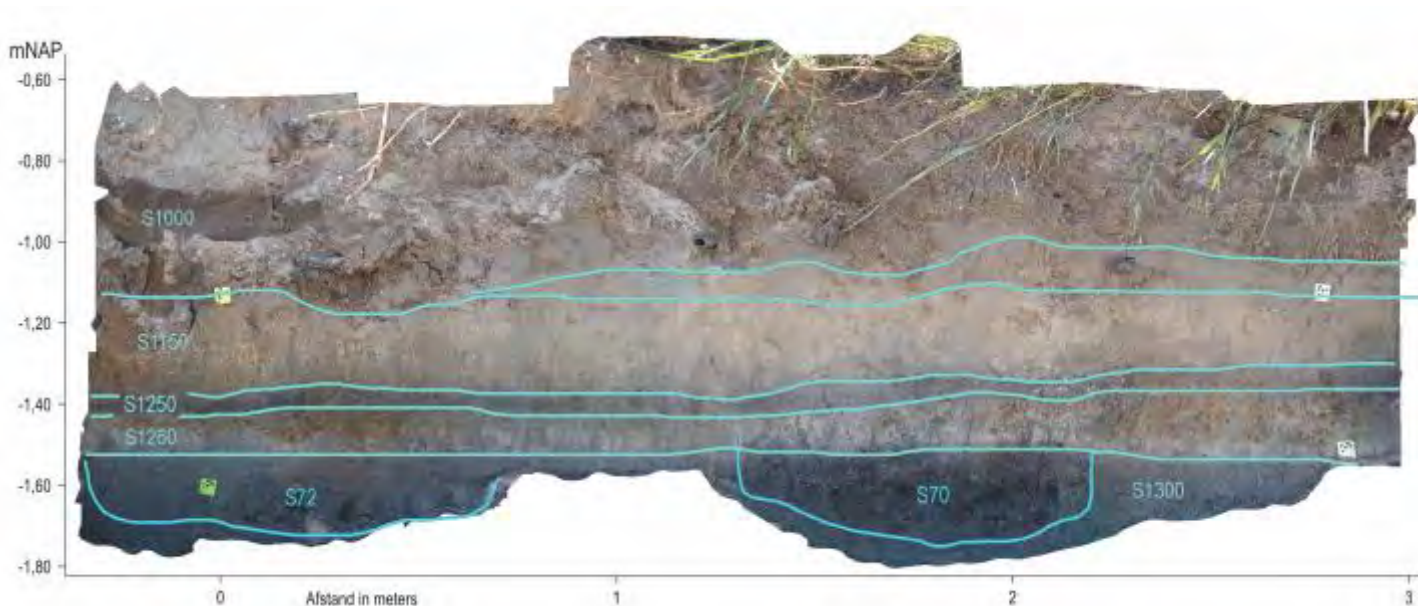
De inhoud van de sporen is verschillend. S70 bevatte voornamelijk houtskool, schoenspijkertjes van twee schoenen en scherven van een spreukbeker. Op de beker is de tekst 'VINUM IWA[...] ' zichtbaar. Er mist vermoedelijk een letter.

Graf S70/S72 in het profiel van de proefsleuf met in de tekst genoemde laagnummers. (Orthofoto: RAAP)

Als het een 'T' is, zal de tekst 'VINUM IUVAT' zijn geweest: 'wijn helpt'. Dit soort bekertjes werden gemaakt in Trier tussen ca. 255 en 355 na Chr. en zijn in West-Nederland vrijwel onbekend. Zowel aan de buitenkant als aan de binnenkant van de spreukbeker zitten klodders gesmolten glas. In het zeefresidu zijn ook nog piepkleine restanten van glazen objecten gevonden, van doorzichtig en van groen glas. Het lijkt alsof de glazen naast de spreukbeker bij het voeteneinde op de brandstapel hebben gestaan. De spreukbeker is helemaal uit elkaar gespat, misschien omdat de beker een vloeistof bevatte (wijn?) en blijkbaar nog een tijdje heeft liggen nasmeulen in de brandresten. De brandstapelresten zijn uiteindelijk met de schoenspijkertjes, een deel van de crematieresten en de meeste resten van de spreukbeker bij elkaar geveegd en bij een grotere kuil (S72) ingevoegd. De grotere kuil S72 bevatte voornamelijk keramiek, waaronder ook nog enkele scherven van de spreukbeker, en crematieresten. Hierdoor werd duidelijk dat deze sporen één gebeurtenis vertegenwoordigen. In tegenstelling tot S70 bevatte S72 maar weinig brandstapelresten.

De oorspronkelijk meer dan duizend scherven uit dit spoor zijn aan elkaar gepast tot 13 Low Lands Ware borden (met diameters variërend van 14 tot 24 cm), zes terra sigillata schalen, een spreukbeker, een Scheldevallei amfoor, twee ruwwandige potten en een kruik. De kruik is net als de spreukbeker helemaal uit elkaar gespat in schilferige scherven, wat doet vermoeden dat in deze kruik ook iets van vloeistof heeft gezeten. Op twee van de terra sigillata schalen is een Zuid-Gallische stempel 'IANVARIUS' aangebracht.

Alles is gebroken en deels of geheel meeverbrand in het crematieriteel. Het is wel opmerkelijk dat het meeste keramiek op een eerder moment lijkt te zijn verzameld en in een ondiepe kuil gedeponerd dan de uiteindelijke brandstapelresten. Mogelijk vond het offeren van dit

Bijna compleet aardewerkcomplex (maar niet alles!) uit graf S70/S72. Een deel is na de foto aan elkaar gepast waaronder een tweede oor van de amfoor.

(Foto: M. Hemminga)

Scan de QR-codes voor de 3D-modellen van de Scheldevallei amfoor en de spreukbeker.

omvangrijke servies plaats aan de rand van de crematie; door de gemeenschap of dan toch in ieder geval door de uitgebreide familie van de overleden persoon. De crematieresten zijn ten tijde van schrijven nog niet geanalyseerd.

Ook de specialistische onderzoeken zijn nog niet afgerond, maar het is al wel duidelijk dat (sommige van) de borden, schalen en potten eten bevatten. Er is verbrand dierlijk bot van varken en vogel. De macrobotanische analyse toont een rijke variatie aan verkoolde plantenresten: druiven, gerst, tarwe, peulvruchten, verschillende noten en vruchten, wilde planten en wortelknolletjes, zoals mogelijk knolglanshaver – een soort die vaker voorkomt in Romeinse grafcontexten en mogelijk een rituele betekenis had. Van druif zijn niet alleen de pitjes, maar in een enkel geval ook het vruchtvlees bewaard gebleven. Grote hoeveelheden houtskool, zowel verspreidporig loofhout als naaldhout,

suggereren zorgvuldig gekozen brandstapelmaterialen en mogelijk het meegeven van houten objecten. De botanische samenstelling past in bredere patronen die bekend zijn uit andere crematievelden in Nederland en België, maar weerspiegelt ook lokale variatie.

De combinatie van nederzettingssporen en een crematiegrafveld duidt op een Romeinse bewoningskern met een intensief gebruikt landschap. De (regionale) verwachting is dat de grootte van het grafveld beperkt blijft tot enkele graven, maar de volledige omvang zal duidelijk worden tijdens de opgraving in 2026. Het onderzoek toont aan dat het plangebied een belangrijke bijdrage levert aan inzicht in de Romeinse bewoning en crematiepraktijken in het Westland.

RAAP, Roosje de Leeuwe en Neeke Hammers

Team Restauratie van Museumpark Archeon plaatst voorzichtig een legger op de bodem van vrachtschip Zwammerdam 2. Op de achtergrond werken de scheepstimmerlieden aan het passen van een gereconstrueerde knie van eik.

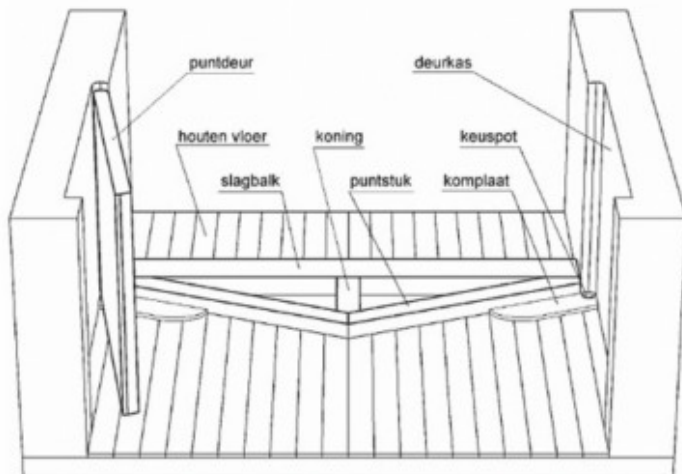
(Foto: Museumpark Archeon/Willem de Jeu)

NAGEKOMEN ONDERZOEK

Bodegraven-Reeuwijk – Bodegraven | Sluis Rijnbrug

Tijdens de vernieuwing van de sluisvloer bij de Rijnbrug in Bodegraven heeft ADC ArcheoProjecten in 2024 een archeologische begeleiding uitgevoerd. Het gaat om de schutsluis in de Oude Rijn, in de Brugstraat in het centrum van Bodegraven. De aanleiding voor het onderzoek was het vernieuwen van de sluisvloer en -drempel van het benedenhoofd van de sluis. De sluis in Bodegraven functioneert niet alleen als schutsluis voor vaartuigen, maar ook als belangrijk afvoersysteem van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden. De sluis bestaat uit een oostelijk gelegen bovenhoofd en een ca. 44,2 m westelijk gelegen benedenhoofd, dat zich onder de brug bevindt. Bij veel neerslag worden de sluisdeuren opengezet om water af te voeren. De sluis vormt een knelpunt in deze afvoer: hij kan de hoeveelheid water niet (altijd) aan. Bij een duikinspectie in de zomer van 2023 is vastgesteld dat de drempel van de sluis van het benedenhoofd in slechte staat verkeert.

Doorsnede van een sluis, ter hoogte van de sluisdeuren met de slagdrempel (puntstuk). Uit: Arends 2005.

Herbouw van de sluis in 1899.

Een goede drempel is essentieel voor de afsluitbaarheid van de sluis. Om de drempel te vervangen en tevens de doorstroomcapaciteit te vergoten, heeft men de sluisvloer onder de brug verwijderd en een nieuwe vloer op een lager niveau aangebracht.

Uit bureauonderzoek is gebleken dat de oorsprong van de sluis omstreeks 1366 gezocht moet worden en dat de huidige vloer en fundering uit 1899 dateren.

Omdat niet kon worden uitgesloten dat er nog resten van oudere fasen van de sluis zouden liggen, is het civieltechnische werk archeologisch begeleid.

Tijdens de archeologische begeleiding zijn geen resten van een voorganger (of voorgangers) van de sluis gevonden. De vloer van de sluis heeft een afmeting van 5,65 x 5,85 m en ligt op een hoogte van 2,70 m -NAP (het maaiveld ligt ca. 4 m hoger) en bestaat uit drie lagen bakstenen waarvan de bovenste laag bestaat uit een rollaag (bakstenen op hun

smalle, lange kant). De bakstenen zijn handgevormd en rood van kleur met een afmeting van 17 x 8 x 4,5 cm. Ze zijn hard gebakken en gemetseld met harde grijze cementspecie. Tussen de handgevormde bakstenen van de vloer zitten ook enkele duidelijk machinaal gevormde bakstenen die donkerroze van kleur zijn. Deze bakstenen komen waarschijnlijk van de reparatie in de jaren 50 van de vorige eeuw.

De bakstenen vloer (nr.1) ligt op een vloer (nr. 2) die bestaat uit planken van vurenhout (fijnspaar *Picea abies* Karst.) die 30 en 28 cm breed zijn en 8 cm dik. De planken liggen op kespen (nr. 3) van vurenhout, die op palen (ook vurenhout) liggen (nr. 4). De planken zijn met grote gesmede ijzeren nagels aan de kespen bevestigd.

Van één van de drie palen die in het verlengde van het

De bakstenen sluisvloer. Men kijkt richting het noorden.

(Foto: ADC ArcheoProjecten)

111150
 Vloer voor puntstuk Puntstuk Vloer (daksteen) Stootbak Palen

Locatie van de sluis op de luchtfoto. (Foto: ADC ArcheoProjecten)

puntstuk liggen en die mogelijk van een oudere fase van de sluis zouden kunnen zijn, is een dendrochronologisch monster genomen. De laatste jaarring van de paal is echter

in 1808 gedateerd. Vanwege het ontbreken van de wankant of het spinthout zal de boom waarschijnlijk in het midden (of later) van de 19de eeuw gekapt zijn en is dan wellicht gebruikt voor

Artikel uit het Woerdensch weekblad van 20 november 1935.

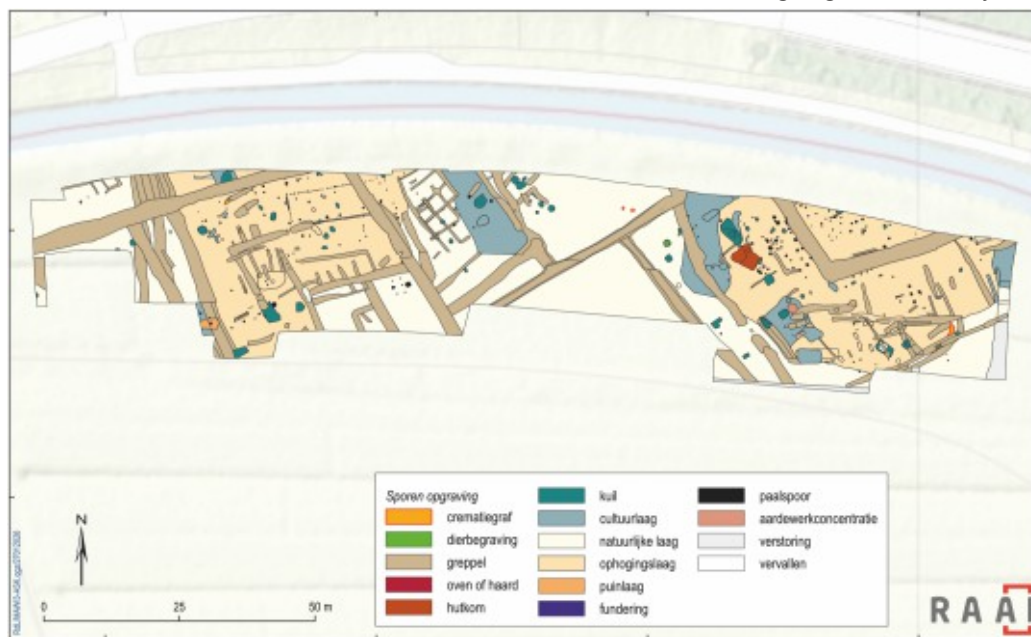
(Bron: rhrijnstreek.nl)

een hei-installatie in 1899. Jammer genoeg is het kistje met geld, dat met zijn eigenaar in 1935 te water is geraakt, en waar het Woerdensch weekblad over schrijft, niet gevonden
 ADC ArcheoProjecten, Annelies van Benthem

Maassluis | Westgaag Wilgenrijk

In 2024 is er opgegraven in het plangebied Westgaag Wilgenrijk te Maassluis voorafgaand aan de aanleg van een geluidswal. Het onderzoek heeft een uitzonderlijk goed geconserveerd archeologisch landschap blootgelegd dat nieuwe inzichten biedt in de bewoning, het watermanagement en de erfstructurering in de Romeinse tijd aan de zuidrand van het Cananefaatse gebied. De nederzettingen bestaan uit twee kunstmatige terpen die in de 2de eeuw na Chr. zijn opgeworpen, boven op een eerdere bewoningsfase uit de 1ste eeuw. De ondergrond speelt

Allesporenkaart van de opgraving Maassluis-Westgaag.
 (Kaart: RAAP)

hierin een cruciale rol: de locatie ontwikkelde zich vanaf de IJzertijd tot een kwelder- en kreekgebied waarin getijdenafzettingen, vernatting en de afwezigheid van duurzame natuurlijke verhogingen de mens dwongen tot adaptieve strategieën.

De vroegste Romeinse fase bestaat uit een vrijwel complete huisplattegrond met een lengte van 18,1 m en een breedte van 5,7 m. Kenmerkend zijn de smalle standgreppels met dichtgeplaatste staken en de A-gebintconstructie, een bouwtraditie die in het natte West-Nederland relatief vaak wordt gevonden. Een 14C-datering van een essenstaak uit dit huis geeft een datering tussen 56 v. Chr. en 86 na Chr., waarmee de nederzetting in de Vroeg-Romeinse periode geplaatst wordt. Rondom het huis stonden enkele kleine bijgebouwen en palenrijen. Het is opmerkelijk dat vrijwel alle wandstaken na gebruik lijken te zijn verwijderd, wat wijst op zorgvuldig ontmantelen en hergebruik van bouw materiaal.

In de tweede fase (2de-3de eeuw) worden twee terpen aangelegd, een oostelijke en een westelijke, ca. 50 meter van elkaar. De opbouw bestaat voornamelijk uit plaggen van lokale graslanden, in horizontale lagen gestapeld en tot ca. 0,5 - 1 m opgehoogd. Deze terpen vormden de basis voor nieuwe huisplaatsen, bijgebouwen en een complex systeem van greppels, voor zowel waterhuishouding als percelering. De greppels zijn in meerdere fasen uitgegraven, verbreed en hergebruikt, waarmee een

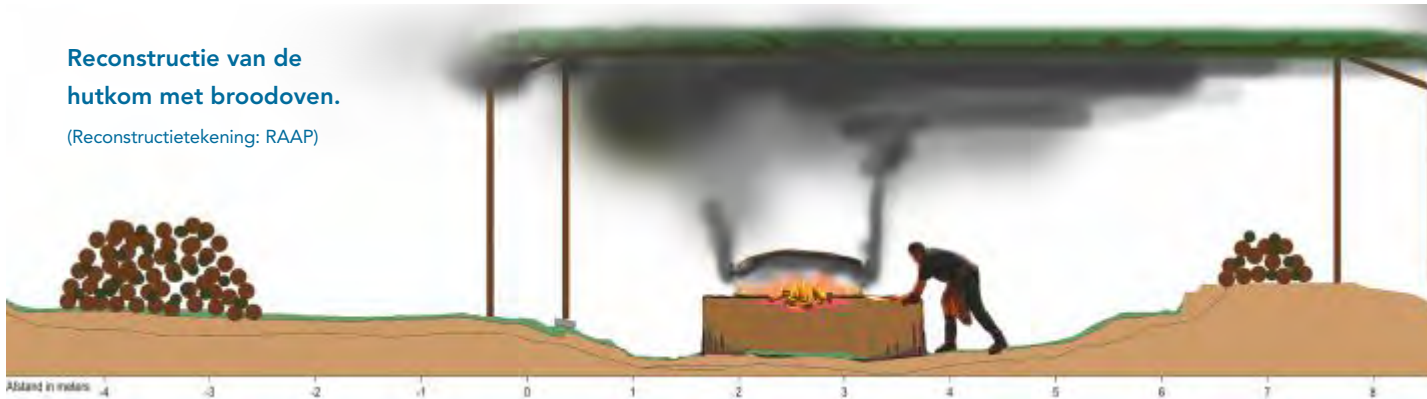
Impressie van het Romeinse aardewerk van Maassluis-Westgaag. (Foto: RAAP)

dynamisch landbeheer zichtbaar wordt. Sommige afwateringsgreppels met rechte wanden en vlakke bodems bevatten grote hoeveelheden vondstmateriaal, waaronder een bronzen fibula, een glazen ribkomfragment en deels complete potten.

Op de oostelijke terp vonden we een complexe erfstructuur die bestond uit een huis, een half verzonken en over-

Reconstructie van de hutkom met broodoven.

(Reconstructietekening: RAAP)

dekte werkruimte of hutkom, een schuur of stal, een markante ingangspartij en een reeks kuilen. De hutkom leverde 1748 vondsten op, waaronder verbrande leemconcentraties – de restanten van een oven – en een grote hoeveelheid scherven van kook- en voorraadpotten. De onderste vulling bevatte veel verkoold botanische resten, waaronder granen en graszaden, die wijzen op voedselbereiding of verwerking. Waarschijnlijk was het een broodoven waar ook eten in werd gekookt.

De nabijgelegen ingangspartij bestaat uit twee diepe kuilen en een paalspoor, die wellicht onderdeel van een poortconstructie zijn. Naast de oostelijke terp werd een kuil gevonden met twee complete dierskeletten, namelijk van een reu (formaat hedendaagse herder), die boven op een kalfje was gelegd, met een laag grond ertussen. Dit soort dierenoffers zijn ook op andere plekken in de Romeinse wereld gevonden, vaak op liminale zones, zoals ingangen of erfgrenzen, en worden geïnterpreteerd als bijvoorbeeld beschermende rituelen. In totaal zijn de resten van acht

verschillende honden gevonden, waaronder die van een hondje met een erfelijke aandoening in de groei, waardoor het beestje slechts 30 cm hoog was.

Kuil met dieroffer: een hond (links) op een kalf (rechts).

(Foto: RAAP)

De westelijke terp bevat eveneens aanwijzingen voor een huisplaats met een bouwoffer. Onder een platte leisteen, die als fundering gediend kan hebben, lagen twee sester-tiën – Romeinse bronzen munten – uit de periode van Marcus Aurelius of Commodus (2de eeuw na Chr.). Vlak daarbij werd een kuil met een kubusvormige tufsteen gevonden, die eveneens als een soort fundering kan zijn gebruikt. De westelijke terp wordt vooral gedomineerd door smalle greppels en clusters van ondiepe kuilen die verband kunnen houden met tuinbouw of veegerelateerde activiteiten. Opvallend zijn de verschillen tussen de inrichting van de oostelijke en de westelijke terp, die elkaar complementerende functies hebben gehad.

Het vondstmateriaal van de hele nederzetting is omvangrijk en gevarieerd. In totaal werden ruim 19.000 vondsten verzameld, waaronder 13.643 scherven aardewerk, zowel handgevormd materiaal als gedraaid Romeins importgoed,

Enkele mooie sieraden: een kornalijnen gem (links) en twee met email ingelegde schijffibulae (midden met conische sierplaat en rechts met 'millefiori'-versiering).

(Foto: RAAP)

Reconstructie van de twee terpen in de midden-Romeinse tijd. (Beeld: O. Odé, RAAP)

waaronder Oost-Gallische terra sigillata, metaalglasten, geverfd aardewerk en diverse gladwandige vormen. Enkele van de fraaiste vondsten zijn een fragment van een ring met een kornalijnen gem met een gegraveerd hertje en twee met email ingelegde schijffibulae. De aanwezigheid van glas wijst op een zekere mate van welstand. Daarnaast zijn meerdere objecten van dierlijk bot, zoals een polijstwerktuig van een paardenrib en een bewerkt stuk edelhertgewei, gevonden. Visresten, waaronder paling, grote steuren en kabeljauwen, illustreren dat er gevestigd werd in zowel zoet- als zoutwatermilieus, passend bij het estuariene karakter van de nederzetting. Het beeld dat is ontstaan is dat van een zelfstandige,

welvarende agrarische gemeenschap. Op de twee terpen was sprake van een uitgebreide veestapel, met een eigen populatie runderen en schapen. De schapen werden gehouden voor de wol en mogelijk voor de verkoop van wolproducten. De terpen hadden een goede ligging voor dergelijke handel. De kwelders waren uitermate geschikt voor het houden van schapen vanwege minder kans op ziekte door de leverbot, omdat deze parasiet een slakje nodig heeft als tussengastheer, maar dit slakje kan slecht tegen zoutwater. Verder liepen paarden en honden, ganzen en kippen rond, en werden op kleine schaal varkens gehouden.

Verspreid over het plangebied zijn zes crematiegraven gevonden, vaak in secundaire context in greppels of in de bouwvoor. Eén graf, S89, is gedateerd tussen 260 en 413 na Chr., dit is het laatste teken van Romeinse activiteit in het gebied. Bij de crematieresten, die zwaar gefragmenteerd waren, lagen soms resten van potten, dierlijk botmateriaal en sporadisch verkoolde zaden. Er lijkt geen sprake van een formeel grafveld, hoewel sommige graven half in de bouwvoor werden gevonden en dus zijn verstoord. De verspreiding wijst eerder op kleinschalige, huishoudelijke bijzettingen, die passen bij meer rurale gemeenschappen in het achterland van de limes. In bredere zin laat de nederzetting een sociaal-ecologisch systeem zien waarin boeren zich actief aanpasten aan een dynamisch getijdenlandschap. De overgang van bewoning op natuurlijke kwelderhoogtes naar kunstmatige terpen weerspiegelt zowel vernatting als toenemende investering in duurzame bewoningsplaatsen. De rijkdom aan importaardewerk, glas en metaalvondsten bevestigt dat de bewoners participeerden in (supra)regionale netwerken. Tegelijk domineren lokaal geproduceerd aardewerk, wol, brood, veehouderij en kleinschalige tuinbouw het dagelijkse bestaan.

RAAP, Roosje de Leeuwe

LANGLOPEND ONDERZOEK

De schepen van Zwammerdam

Een betekenisvolle ontdekking

Tussen 1971 en 1974 werden bij de bouw van zorginstelling Ipse de Bruggen in Zwammerdam (gemeente Alphen aan den Rijn) de archeologische resten van zes Romeinse schepen ontdekt: drie boomstamkano's en drie vrachtschepen. Ze lagen voor de kade van voormalig limesfort

Vrachtschip Zwammerdam 2 tijdens de opgraving in de winter van 1973. (Foto: ACASA Universiteit van Amsterdam)

Nigrum Pullum. Het bleek een spectaculaire vondst, de grootste collectie van Romeinse schepen in heel West-Europa. Voor de eerste keer waren archeologen in de gelegenheid enkele complete exemplaren van dit scheepstype te documenteren en te bergen. De vindplaats werd wereldwijd de naamgever van deze Gallo-Romeinse platbodems:

het scheepstype 'Zwammerdam'. De ontdekking trok de aandacht van wetenschappers uit de hele wereld en de schepen van Zwammerdam vormen internationaal nog steeds het referentiekader voor de vele Romeinse scheepsopgravingen. Ook hebben de Zwammerdam-schepen en de vele andere scheepsopgravingen in de Rijndelta, zoals Woerden en Utrecht-Leidsche Rijn, het onderzoek naar de limes verbreed van louter militair naar de organisatie van transport en handel in het noordwesten van het Romeinse Rijk. Daarmee vormen de schepen van het type 'Zwammerdam' een sterke onderbouwing van de status van UNESCO Werelderfgoed van de Neder-Germaanse limes.

Tonnen archeologisch scheepshout

De opgravingen zijn uitgevoerd door de Universiteit van Amsterdam onder leiding van Maarten de Weerd, die op dit onderwerp in 1988 promoveerde.¹ De berging van de schepen en het transport naar Ketelhaven, het toenmalige Scheepsarcheologische Museum, is uitgevoerd door medewerkers van de Rijkdienst voor de IJsselmeerpolders (RIJP). Die hadden immers ruime ervaring met het bergen van schepen uit de bodem van het ingepolderde IJsselmeer. De zes Romeinse schepen, een vijf meter lange stuurriem en nog meer losse scheepsonderdelen, vormden samen een massa van vele tonnen kwetsbaar archeologisch vondstmateriaal. Het is dan ook een ongelooflijke prestatie dat al het scheepshout van Zwammerdam is geborgen en

¹ De Weerd 1988.

Vrijwilligers reinigen het geconserveerde hout van de Zwammerdam 4 op de innovatieve stoominrichting.

(Foto: Museumpark Archeon/Willem de Jeu)

gedurende de daaropvolgende decennia is geconserveerd in polyethyleenglycol (PEG). Dit is grotendeels uitgevoerd door het Nederlands Instituut voor Scheeps- en Onderwater Archeologie (NISA).²

Publieksrestauratie in Archeon

Om de publieksbeleving van de veelal onzichtbare Neder-Germaanse limes te verbeteren zijn in 2016 de tien containers met scheepshout vanuit Lelystad (waar ze inmiddels lagen opgeslagen) naar Museumpark Archeon in Alphen aan den Rijn getransporteerd. Terug naar de regio van ontdekking. Archeon heeft met een team van deskundigen en vrijwilligers de zorg voor de collectie op zich genomen met als doel deze uiteindelijk te presenteren in de Romeinse Scheepswerf Archeon (verwachte opening in 2031). Voor de ogen van de bezoekers van Museumpark Archeon is in 2018 begonnen aan de restauratie van de

² NISA is opgegaan in de Stichting Batavialand.

Zwammerdamschepen. Een groot deel van de tijd is besteed aan de primaire zorg voor het archeologische scheepshout: planken uit containers tillen en op nieuwe dragers leggen. Vervolgens het oppervlak van alle planken schoonmaken van de PEG en de daarin vastgekoekte Zwammerdamse modder. Dit gebeurde op innovatieve wijze, met gebruik van infraroodstralers en stoomreinigers. Ten slotte hebben de vrijwilligers geprobeerd zoveel mogelijk losse stukken van planken aan elkaar te puzzelen. Misschien wel de grootste prestatie van drie generaties archeologen, conservatoren, bestuurders en vrijwilligers is dat de volledige collectie Zwammerdamschepen veilig ligt opgeslagen in de werven van Archeon. Klaar voor expositie en educatie aan toekomstige generaties.

Originele schepen

Ook is de restauratie van de schepen al vergevorderd. De scheepsromp van vrachtschip Zwammerdam 2 is volledig gerestaureerd. In tegenstelling tot veel andere musea voor scheepsarcheologie heeft Team Restauratie van Museumpark Archeon ervoor gekozen om de schepen zoveel mogelijk in originele vorm te restaureren. Zo kan het publiek zich wanen in een haven van een Romeins grensfort en meebelevan hoe schippers leefden en lading van boord werd gehesen en naar de pakhuizen werd gebracht. Het scheepshout van de Zwammerdamcollectie leent zich ook voor deze wijze van restauratie omdat ze enerzijds grotendeels behouden zijn in het grondwater en anderzijds omdat ze als losse gezaagde planken zijn geborgen. Daarom kunnen deze planken worden gebruikt om het schip in authentieke vorm terug te bouwen. De delen van de schepen die waren vergaan zijn aangevuld met nieuw hout en zijn gemaakt door specialisten in historische scheepsbouw. Op deze manier is ook vissersboot Zwammerdam 3 gerestaureerd en aangevuld. De aanvulling van deze boot was

bewerkelijk. De Zwammerdam 3 bestaat uit een basis van een uitgeholde boomstam, opgehoogd met aan beide zijden een boordgang, vastgezet met spanten (knieën), volgens het principe van scheepstype 'Zwammerdam', en aan de voor- en achterkant stevenplaten. Van de Zwammerdam 3 is in 1972 bodem, stuurboord en voorstevenplaat opgegraven. Om het schip aan te helen moest dus een deel van de bodem, het volledige bakboord en de achtersteven worden nagebouwd. Vooral het maken van de delen om de uitgeholde boomstam te completeren hebben veel tijd en zweet gekost. Dit gebeurde volledig met de hand door gebruik te maken van een dissels, zoals scheepstimmerlieden dat ook in de Romeinse tijd deden.

Roeien met de riemen

Bij de restauratie van de schepen werd een belangrijke ontdekking gedaan. Een van de bijzondere aspecten van de Woerden 7, een schip van het Zwammerdam-type dat in 2003 in is ontdekt, was de aanwezigheid van een roei-

Vissersboot Zwammerdam 3 is gerestaureerd en voorzien van roeiriemen. (Foto: Museumpark Archeon/Willem de Jeu)

installatie, met de bevestigingsplek voor roeibanen en een boordgang met riemlusgaten en slijtplekken van de roeiriemen. Deze ontdekking zorgde voor het inzicht dat ook andere schepen van dit type roeiriemen gehad moeten hebben. Daarom zijn bij zowel vrachtschip Zwammerdam 2 als vissersboot Zwammerdam 3 roeiriemen toegevoegd. Deze en andere geplande toevoegingen, zoals masten, tuigage, zeilen en lading zullen in de expositie van de Romeinse Scheepswerf Archeon het publiek meenemen naar het leven langs de Romeinse limes aan de hand van het originele Romeinse scheepshout, ontdekt in Zwammerdam.

Hazenberg Archeologie, Tom Hazenberg

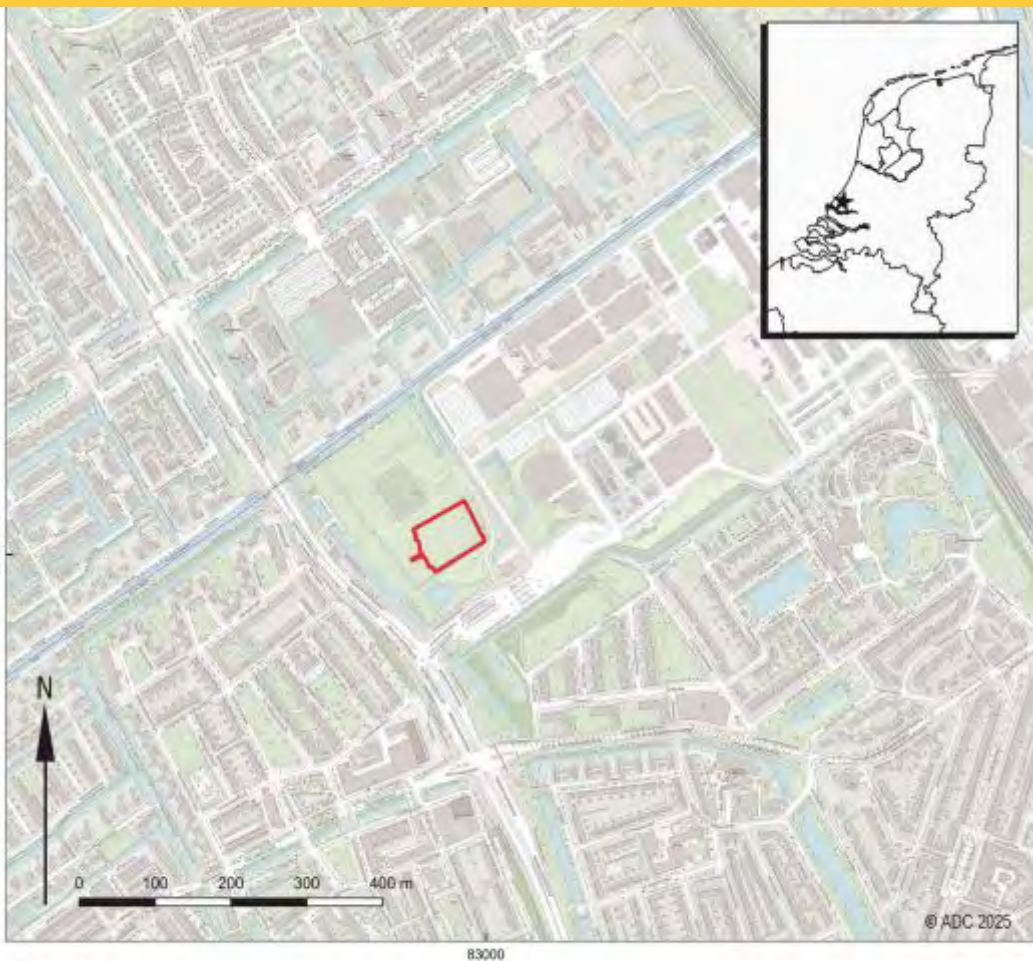
Operatie Zwammerdamschepen is initiatief van Museumpark Archeon en Hazenberg Archeologie in samenwerking met Batavialand, Vorst Houtonderzoek, Scheepswerf Klaas Hennepoel, Vakwerk in Hout en Vereniging Vrienden van Archeon. Financiële ondersteuning door Mondriaanfonds, Cultuurfonds, VSB Fonds, Fonds Alphen en omstreken, Knol Cleaning Solutions, NAP Foundation, Vriendenloterij, EDDBA, gemeente Alphen aan den Rijn en provincie Zuid-Holland.

Delft | Kasteel Altena

Algemeen

In het kader van geplande nieuwbouw heeft ADC Archeo-Projecten, in opdracht van DSM Firmenich, van 30 juni t/m

9 juli 2025 een archeologisch proefsleuvenonderzoek uitgevoerd naar de resten van voormalig kasteel Altena te Delft, tegenwoordig gelegen op de Biotech Campus Delft, ten noorden van de oude binnenstad. Het kasteel bestaat uit een hoofd- en voorburcht, beide omgeven door een gracht. Het kasteel, waarvan de eerste aanleg dateert uit de tweede helft van de 15de eeuw, is in de 18de eeuw gesloopt. In de loop der jaren is het grootste

Legenda

- Plangebied   ★ Locatie in Nederland

Locatie van kasteel Altena op de topografische kaart.

(Kaart: ADC ArcheoProjecten)

deel van het (binnenterrein van) kasteel Altena al opgegraven. De exacte coördinaten van het destijds gebruikte meetstelsel ontbraken echter. Om dit meetstelsel te controleren en vervolgens te koppelen aan het stelsel van de Rijksdriehoekmeting (RD), was het nodig om de locatie van enkele hoekpunten van de kasteelmuren te bepalen door middel van proefsleuven. Daarnaast kon in deze proefsleuven de

conditie van het muurwerk bekeken worden en de eventuele meerwaarde van aanvullend (bouwhistorisch) onderzoek worden bepaald.

Bij het proefsleuvenonderzoek zijn drie hoeken van de hoofdburcht opgezocht, vrijgelegd, gedocumenteerd en opnieuw ingemeten en is ook een proefsleuf over de volledige breedte van het terrein van de hoofdburcht aangelegd, inclusief de grachten aan de noord- en zuidzijde. Op basis van de nieuwe inmeting konden de eerder gemaakte veldtekeningen en de fysieke resten van het kasteel correct in RD (Rijksdriehoekstelsel) worden gezet.

Het proefsleuvenonderzoek wees uit dat het muurwerk nog grotendeels aanwezig en in vrij goede

staat is.³ Al het gedocumenteerde muurwerk kan worden gekoppeld aan de veldtekeningen van de oudere opgravingscampagnes. Hoewel binnen de muren van de hoofdburcht bij eerdere opgravingen alles grotendeels is opgegraven en onderzocht, is de omringende gracht nog nauwelijks gedocumenteerd. Ook bij dit onderzoek is het niet gelukt de volledige breedte van de gracht te achterhalen. Er blijven dan ook nog vragen over over de afmetingen (breedte en diepte) en fasering van de gracht. Bij een gepland vervolgonderzoek zal de gracht dan ook verder en gericht worden onderzocht.

³ Jezeer 2026.

De aangelegde proefsleuven (met muurwerk in donkerrood), ingemeten in RD en de op basis daarvan georeferentieerde oude veldtekening. (Kaart: ADC)

Eerder gravend onderzoek⁴

Sinds 1969 zijn er verschillende onderzoeken gedaan op het kasteelterrein, waarbij de resten van het gebouw steeds in meer of mindere mate zijn vrijgelegd en gedocumenteerd. De eerste onderzoeken waren er vooral op gericht om de omvang van het kasteel te bepalen en met

⁴ Ter voorbereiding op het huidige onderzoek is een overzicht gemaakt waarin alle tot nu toe bekende archeologische informatie is verzameld en geordend. Zie Verduin & Botman 2024.

proefputjes de muren te lokaliseren. Zodra een muurfragment werd gevonden, werd de proefput uitgebreid om de bovenzijde van de muren te volgen. De locaties werden niet grondig genoeg onderzocht en geregistreerd.

In de periode 1971-1974 concentreerde men zich op de slotgrachten van het kasteel. Op het binnenterrein werd een aantal werkputten aangelegd met als doel hier doorsnedetekeningen te maken. Uit deze periode bestaat een serie vlaktekeningen en doorsnedes die vrij veel informatie bevatten. De precieze locaties zijn echter niet bij alle tekeningen even duidelijk, maar mogelijk met de beschrijving uit jaarverslagen grotendeels te achterhalen.

In 1979 is het binnenterrein van het kasteel helemaal vrijgelegd en getekend. Er zijn vondsten verzameld, de locaties hiervan zijn op de tekening terug te vinden. In het jaarverslag 1978/1979 wordt beschreven dat de sporen zijn gecoupeerd, maar of er ook tekeningen zijn gemaakt, is onduidelijk. De hoektoren van de voorburch is in de jaren 70 onderzocht, hiervan zijn een vlaktekening en enkele doorsnedes gemaakt.

De voorburch is in 1991 vlakdekkend onderzocht. Ook zijn er twee sleuven aangelegd ten westen van het voorburchterrein. Het boerderijterrein, ten oosten van het kasteel is nauwelijks onderzocht. Hier zijn enkele proefsleuven aangelegd waarvan, behalve een korte beschrijving in een dagrapport, verdere documentatie ontbreekt.

In de dagrapporten van de jaren 70 wordt melding gemaakt van plannen om in een parkje de muurresten weer zichtbaar te maken. Ook zijn er in deze periode verschillende muren met cement gerepareerd tegen het verder afbrokkelen.

Op luchtfoto's uit 1976 zijn de muurresten zichtbaar en in het jaarverslag van 1978/1979 wordt het verwijderen van muurresten ook niet genoemd. Wel wordt gerept over het couperen en afwerken van de sporen. Na de opgraving van 1979 wordt de opgravingsput dichtgegooid en het terrein geëgaliseerd. In hetzelfde verslag wordt wederom het voorstel gedaan om in de nabije toekomst de loop van de muren in het terrein zichtbaar te maken.

Fasering

Epko Bult heeft in 2004 een uitgebreid overzicht gegeven van de historie van kasteel Altena, van stichting en bouw tot sloop.⁵ Onderstaand volgt de beschrijving van de (bouw)-historie van het kasteel die door Bult wordt gegeven.

Periode A: de pre-kasteelfase (1250–1435)

Rond 1250 werd op de plaats van het latere kasteel Altena een erf aangelegd door een perceel grond rondom te voorzien van een 3,5 m brede sloot of gracht. De afmetingen van het perceel zijn 30 x 20 m. Het binnenterrein werd met de uit de sloten vrijkomende grond opgehoogd. Op het verhoogde plateau stond zeer waarschijnlijk een gebouw, waarvan bij de opgravingen echter geen sporen zijn gevonden. Hoogstwaarschijnlijk was dit gebouw nog grotendeels uit hout opgetrokken. Uit deze vroege pre-kasteelfase zijn wel losse kloostermoppen gevonden. Het gebouw was vermoedelijk oost-west georiënteerd. Rondom dit erf zijn greppels en afvalkuilen gevonden, die met mest waren gevuld. Dit wijst erop dat er ook een boerderij tot deze woonplaats - de Altenawerf - behoorde. Aan het einde van de 14de of het begin van de 15de eeuw werden de mestkuilen gedicht en de grond geëgaliseerd.

Ook op het terrein ten westen van het kasteel, waar de latere voorburch verrees, zijn verschillende met mest gevul-

⁵ Bult 2004.

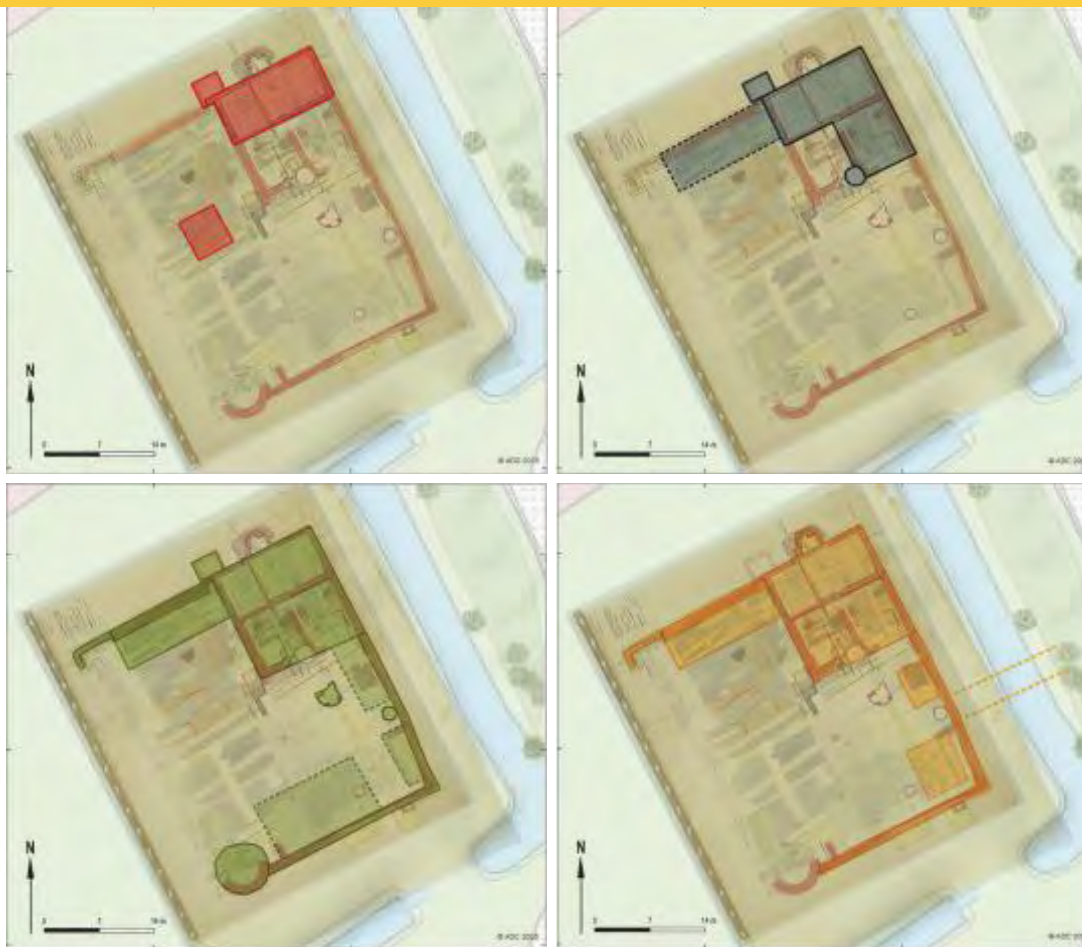
Impressie van het veldwerk. De noordwestelijke (boven) en zuidoostelijke (onder) hoeken van het kasteel, zoals gevonden bij het proefsleuvenonderzoek van 2025.

(Foto's: ADC ArcheoProjecten)

de kuilen en greppels gevonden die uit deze periode dateren. Uit het patroon van de greppels valt af te leiden dat de situering en afmetingen van de latere hoofd- en voorburcht zijn bepaald door de al eerder aangelegde verkaveling. Dat de bebouwing waarschijnlijk al vroeg een versterkt karakter had, blijkt uit de rekening van de goederen van de bannelingen die tijdens de Hoekse en Kabeljauwse Twisten geconfisqueerd werden.⁶ Altena wordt in die rekening vermeld als woning. In dezelfde rekening komt het woord 'woning' nog slechts twee keer voor, namelijk voor de woning van Jan van Dorp met 28 morgen land en voor de Juffrouw Achtenwoning. Deze twee woningen kunnen worden gezien als versterkte adellijke huizen. Omdat Altena ook een woning genoemd wordt, ligt het voor de hand dat de bebouwing in de pre-kasteelfase meer dan een gewone boerderij zal zijn geweest. Bovendien was een van de eerste bewoners Goeswijn van der Poel. Hij was een modale edelman. Edellieden woonden in die tijd op plaatsen, die tot op zekere hoogte verdedigbaar waren; ze werden ook wel een begraven hofstad genoemd.

*Periode Ia: de stichting van kasteel Altena
(1435 - circa 1490)*

In 1435 liet Gerrit Gerritsz. van Egmond een rechthoekig stenen huis op het noordoostelijke deel van een 30 x 37 m groot omgracht perceel bouwen. Het huis is een zaalbauw van 7 x 14 m groot en heeft bijna 60 cm dikke muren. Het huis is oost-west georiënteerd en heeft tegen de noordwesthoek een stenen traptoren, die in de gracht uitspringt. Deze gracht was waarschijnlijk ongeveer 12 m breed. De voormalige sloot/smalle gracht om het zuidelijke perceel uit de pre-kasteelfase was inmiddels gedempt en er was een bijgebouw over de dichtgegooidde gracht gebouwd.

Van linksboven naar rechtsonder: periode Ia, Ib, Ic en II van het kasteel (hoofdburcht) op basis van de beschrijving van E. Bult. (Gestippelde delen zijn onzeker).

(Kaarten: ADC)

*Periode Ib: de eerste uitbreiding
(circa 1490 - circa 1530)*

Tegen het einde van de 15de eeuw werd de bebouwing op het kasteleiland uitgebreid tot een L-vormig gebouw. De bouwheer was zeer waarschijnlijk heer Gerrit van Nijeveld. Tegen de rechthoekige zaalbauw werd een vleugel langs de oostgracht aangebouwd. De dikte van de funderingen

bedroeg 75 cm. De afmetingen van het gebouw waren 7,5 x 7,5 m. Tegen de buitenkant van de zuidwesthoek van de westelijke muur van de nieuwe vleugel werd een ronde beerput ingegraven. Verder is op het binnenterrein nog een afvalkuil gevonden, die waarschijnlijk hoorde bij de laatste periode van deze bouwfase. Mogelijk is ook rond deze tijd een vleugel langs de noordmuur aan de westzijde van het hoofdgebouw aangebouwd. 'De boerderij' op het westelijke

deel van het hoofdterrein was waarschijnlijk al verdwenen.

*Periode Ic: de groei naar een maximale bebouwing
(circa 1530-1572)*

Een kwart eeuw later is de situatie opnieuw gewijzigd. Door de aanleg van een muur in het verlengde van de westmuur van de oorspronkelijke zaalbauw en die van een muur in het verlengde van de zuidmuur van de aanbouw ontstond een vierkant bebouwd blok. Daarvoor is de beerput tegen de oude aanbouw gedeeltelijk gesloopt en opgevuld met puin om de zuidmuur van dit nieuwe gebouw op te kunnen funderen. De vergroting van de

⁶ Tijdens deze twisten werden de Hoekse edellieden van 1421 tot 1424 verbannen uit Holland en werden hun goederen geconfisqueerd.

Kasteel Altena na herbouw (17de eeuw). De traptoren aan de kopgevel is in de proefsleuf ook gedocumenteerd. Deze gravure is van de hand van Roeland Roghman, uit zijn serie kastelen en buitenplaatsen in Holland en Utrecht (1646-1647).

Altena met het bewaterde huys, bouhuys, schuyren, barge, boomgaerden, laen, cingelen en circa 33 morgen land. Bij de wederopbouw van Altena heeft men gebruik gemaakt van de nog aanwezige ruïne. Het oude hoofdgebouw werd hersteld en aangepast. Zo werd de richting van het dak ten opzichte van het oude hoofdgebouw gedraaid. De sloop van de oude traptoren maakte het noodzakelijk om een nieuwe traptoren te maken die midden voor het nieuwe hoofdgebouw werd gebouwd.

De toegang tot het huis ging via een ophaalbrug over de oostelijke slotgracht. Langs deze grachtzijde verrees naast de brug een klein gebouwtje. Verder liep er slechts een tuinmuur langs de oostgracht. Tegen de westzijde van het

hoofdgebouw werd een keuken langs de noordelijke gracht gebouwd. Aan de oostelijke muur van het hoofdgebouw werd tegen de zuidoosthoek een klein gebouwtje neergezet, waaronder een kleine beerkelder lag. Mogelijk deed dit aanbouwsel dienst als toilet. Of er in deze periode ook nog een gebouw langs de zuidmuur stond, is onbekend. De eigenaren van Altena waren tot 1765 allen lieden van stand, maar het gebruik is na de herbouw in vier groepen te verdelen:

1. Tot ongeveer 1640 hebben er families gewoond die Altena hoofdzakelijk als een buitenhuis hebben gebruikt. Zij verbleven doorgaans op hun domicilie in Den Haag.
2. Vanaf ongeveer 1640 werd het huis veelvuldig verhuurd aan rijke lieden.
3. Vanaf 1680 werd Altena verhuurd als herberg.
4. Vanaf ongeveer 1740 heeft Altena leeggestaan. In 1765 werd het definitief gesloopt.

De hierboven uiteengezette fasering is volledig gebaseerd op oude onderzoeken. Het in 2025 uitgevoerde proefsleuvenonderzoek had vooral als

(links) Loden eikenblad uit de proefsleuven van 2025. (Foto: ADC ArcheoProjecten)

(rechts) De torenspits die in het depot van de gemeente Delft ligt, heeft identieke eikenbladeren. (Foto: Archeologie Delft)

doel de nog aanwezige resten van het kasteel te lokaliseren en te waarderen. Op basis van de bevindingen zal een onderzoeksvoorstel worden opgesteld voor verder onderzoek/opgraven van de gracht en met name voor het uitwerken en analyseren van de data en vondsten van ouder onderzoek. De nu voorgestelde fasering kan nog veranderen op basis van nieuwe inzichten.

Vondstmateriaal

De vondstcategorieën die bij het proefsleuvenonderzoek zijn gevonden, zijn aardewerk, kleipijpen, glas, bouw materiaal, metaal en leer. Het gaat echter om een kleine hoeveelheid vondsten. Vrijwel alle vondsten komen uit de grachtvulling, aangezien binnen de kasteelmuren alles al is opgegraven. Het vondstmateriaal dateert voornamelijk uit de 17de tot 18de eeuw en hangt dus samen met de laatste (her)bouwfase van het kasteel. Interessant zijn enkele fragmenten vensterglas en dakleien, die direct bij het kasteel horen.

Ook interessant in deze context is een loden ornament in de vorm van een eikenblad. In het depot van de gemeente Delft ligt een loden torenspits die bij een eerdere opgraving is gevonden. Inmiddels is duidelijk dat het blad aan deze spits past.

Vervolg

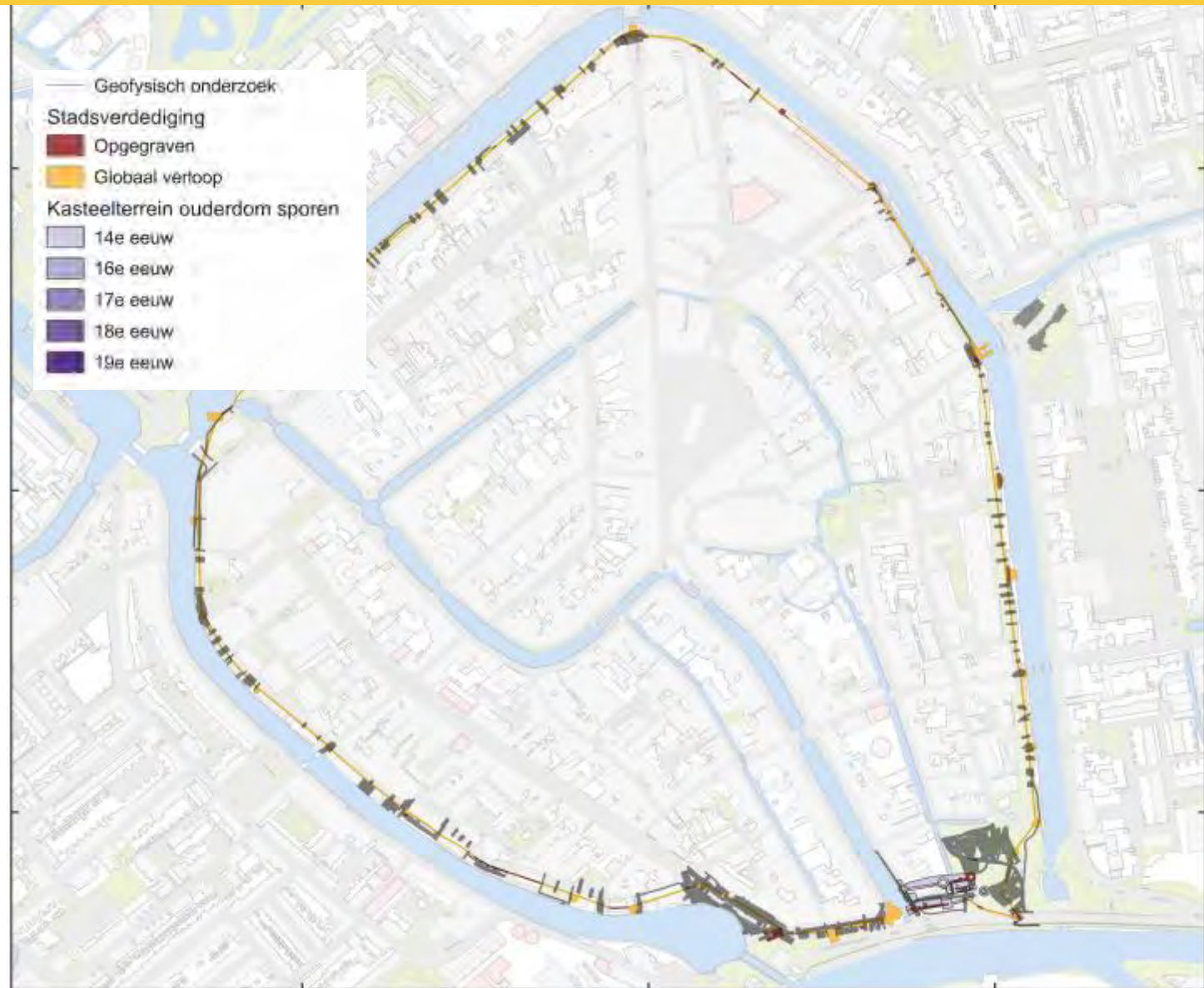
Nu de exacte locatie van kasteel Altena bekend is, en bovendien duidelijk is wat de staat van de muurresten is, wordt een onderzoeksvoorstel opgesteld voor aanvullend veldonderzoek in combinatie met de uitwerking van het in de loop der jaren verzamelde vondstmateriaal dat nog in het depot van de gemeente Delft ligt. Hierbij wordt met name gekeken naar waar nog kennislacunes zijn en wat nog nodig is om tot een volledig verhaal te komen over de geschiedenis van kasteel Altena.

W. Jezeer,
ADC ArcheoProjecten

Gouda | Stadsmuurproject en Kastelenproject

Stadsmuurproject: grondradaronderzoek en archeobotanisch onderzoek met 14C-datering

In 2025 is in opdracht van de gemeente Gouda door Saricon Safety & Risk het hele tracé van de laatmiddeleeuwse stadsmuur (inclusief muurtorens, poorten) met grondradar onderzocht. Vooraf is door de gemeente Gouda in de gemeentelijke GIS een archeologische overzichtskaart gemaakt met daarin de aangetoonde en vermoede ligging van de stadsmuur, inclusief muurtorens, poorten en binnenvestgracht. Met het grondradaronderzoek, dat in dwarse raaien op het tracé is uitgevoerd tot aan de stadssingels, kon de stadsmuur op diverse locaties worden aangetoond. De bedoeling van dit onderzoek is om de zone van de stadsmuur (inclusief alle hierboven

genoemde onderdelen) aan te wijzen als gemeentelijk archeologisch monument. Mogelijk dat in 2026 op bepaalde locaties proefputjes en proefsleuven worden gegraven. In het Regentesseplantsoen blijkt bijvoorbeeld dat het tracé verspringt. Op de Vest blijkt dat meerdere muren, stadsmuren en/of kademuren parallel aan het water, maar

Overzichtskaart van het tracé van de stadsmuur met daarop de raaien van de grondradar (Kaart: Saricon Safety & RISK. Bron: gemeente Gouda, vervaardigd door Annemarie Ouweneel)

wel op afstand achter elkaar liggen, dat moet gecontroleerd worden. De uitwerking van een in 2013 genomen monster

uit de 14de-eeuwse oeverzone van de middeleeuwse stadsgracht in het Regentesseplantsoen heeft een beeld gegeven van de oevervegetatie die “wijst op ondiep, stilstaand tot langzaam stromend voedselrijk water, met soorten als lisdodde, waterbies, waterweegbree, watertorkruid en aarvederkruid”. “De oevervegetatie was plaatselijk of tijdelijk open door droogvallen en/of betreding door vee. Voor dat laatste zijn er aanwijzingen in de vorm van runderharen in het macrorestenmonster, mestschimmelsporen in het pollenmonster en er zijn resten van hooiland en blauwgrasland gevonden, zoals koekoeksbloem. Vermoedelijk groeide nabij de grachttoever ook enkele bomen waaronder els, wilg en populier”.⁷ Het monster uit de oeverzone is met 14C gedateerd in de 14de eeuw.

Overzichtkaart van het uitgevoerde onderzoek op het kasteel Punt-Houtmanplantsoen.

(Bron: gemeente Gouda, Annemarie Ouweneel)

Kastelenproject: uitwerking oud onderzoek en grond-radaronderzoek

In 2025 is door de Archeologische Vereniging Golda en de gemeente Gouda samen verder gewerkt aan de uitwerking van het oude onderzoek dat is uitgevoerd op twee locaties in de historische binnenstad van Gouda. De eerste locatie is de vermoedelijke motte op de Molenwerf, waarover in de vorige kroniek ook een artikel is verschenen (Kroniek 2024, p. 26-30). De andere locatie is het kasteelterrein op de locatie Houtman-plantsoen-Punt waarover in 1993 een publicatie is verschenen.⁸ Het archeologisch onderzoek dat in het verleden op diverse locaties van het kasteel door Golda is uitgevoerd, wordt nu per project verder uitgewerkt. Alle projectadministratie, de veldtekeningen, de vondsten en de monsters worden op locatie van het gemeentelijk archeologisch depot door vrijwilligers van Golda uitgewerkt. Met de uitwerking van het oude onderzoek kunnen we een beter beeld krijgen van de bouwfasering van het kasteel en reconstructies maken van de verschillende fasen.

Grondradar motte, kasteel en stadsmuur

Verder zijn beide terreinen in opdracht van de gemeente Gouda in 2025 met grondradar door Saricon Safety & Risk onderzocht. Het onderzoek op de motte richtte zich op de mogelijke aanwezigheid van en het verdere verloop van een bakstenen ringmuur, die werd vermoed op basis van eerder gravend onderzoek (zie bijdrage Kroniek 2024). Helaas kon een bakstenen ringmuur, het moge-

Kasteelterrein Houtmanplantsoen-Punt te Gouda.

(Bron: gemeente Gouda, Cultuurhistorische Basiskaart gemeente Gouda)

lijke verloop daarvan – ondanks de goede metingen – niet in de radarbeelden worden bevestigd. Het monument Houtmanplantsoen-Punt is tot aan de singel eveneens volledig met grondradar onderzocht vanwege de hier complexe ontwikkeling van de stadsmu(u)r(en), kasteel en bastion. De uitwerking en interpretatie van de grondradarmetingen op dit terrein zijn nog gaande en de definitieve rapportage wordt in 2026 verwacht.

Kasteel van Gouda

Het kasteel, één van de belangrijkste onderkomens van de graven van Holland, stond langs de IJssel aan de oostzijde van de havenmondning en is een “in de stadsmuur opgenomen kasteel”. Het aanzienlijke terrein met hofsteden (huizen en erven) en de toen twintig- tot dertigjarige stadsmuur (stadspoort en muurtorens langs de IJssel, naast de havenmondning) werd door heer Jan van Blois in 1360-1361 aangekocht. Het kasteel is in drie fasen gebouwd tussen 1361 en 1384. Vanaf dat moment verschaften de rekeningen vrij nauwkeurige gegevens over de jaarlijkse vorderingen op de bouwplaats.⁹ In een eerste bouwfase (1360-1364) werd de toren van de stadsverdediging, de zogenaamde

⁷ Liesbeth van Beurden (BIAX).

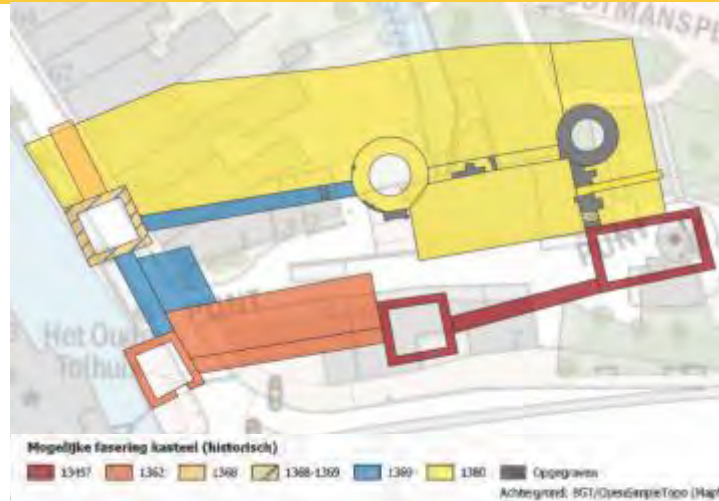
⁸ Sprokholt, H, C. Akkerman en M van Dasselaar 1993.

⁹ De tekst over de bouwfases is grotendeels gebaseerd op W. Denslagen 2001, p. 36-47.

Een schematisch overzicht van het kasteel van Gouda. De verschillende locaties zijn A - De Chartertoren (zichtbaar in bestrating) B - Kleine Nieuwe toren (zichtbaar in bestrating) C - IJsseltoren (ligging bekend uit beschrijving) D - Rondeel E - Haventoren (Vorm en ligging bekend uit beschrijving) F - Nieuwe Haventoren (vorm niet bekend) H - Terugggevonden muurresten I - Voormalige stadsmuur. (Bron: www.kasteleninzuidholland.nl)

IJsseltoren, in gebruikgenomen als woontoren. Dit zou de zuidoostelijke hoektoren worden van het latere kasteel. De toren kreeg een portaal en een valbrug, waarschijnlijk over de stadsgracht die ernaast in de IJssel uitkwam. Vlak bij deze toren lag toen nog een stadspoort, die waarschijnlijk ook een brug over de stadsgracht had. Daarna verrees op de hoek van de Haven en de IJssel een nieuwe toren, de Kleine IJsseltoren of Haventoren. In 1363 was deze al zo goed als voltooid en werd tegen de toren een woonvleugel opgetrokken. Vervolgens startte men met de bouw van een tweede woonvleugel, de Grote Zaal, tegen de IJsseltoren aan. Om daarvoor meer ruimte te scheppen werd de stadsmuur in de richting van de IJssel verplaatst. In 1363 werd het hele kasteelterrein, dus kasteel met bijbehorende gronden, omgracht. Aan die gracht kwam de voorpoort te staan.

Projectie van het kasteel op de huidige topografie, inclusief bouwfasen. De toren in de linker onderhoek is de Kleine IJsseltoren of Haventoren, verder met de wijzers van de klok mee: de Nieuwe Haventoren, de Chartertoren, de Kleine Nieuwe toren, de Grote IJsseltoren en ten slotte in het midden van de zuidelijke (stads)muur een toren (rondeel) zonder naam.

(Bron: gemeente Gouda/Buro de Brug, Josje van Leeuwen)

De tweede bouwcampagne (1368-1375) begon met de bouw van een derde toren, de Nieuwe Haventoren, op de noordwesthoek van de uiteindelijk rechthoekige kasteel-

plattegrond. Deze toren kreeg een jaar later een poort met een valbrug. In de nog gedeeltelijk open ruimte tussen de Kleine IJsseltoren met aansluitende woonvleugel en de Nieuwe Haventoren werden nieuwe onderkomens gebouwd. Het kasteel had op dat moment drie torens en waarschijnlijk een L-vormige plattegrond.

De derde en belangrijkste bouwphase (1380-1385) begon met het leggen van fundamenteën voor de noordelijke buitenmuur en twee nieuwe torens, die in de rekeningen de Grote Nieuwe Toren en de Kleine Nieuwe Toren genoemd worden. Tussen die twee torens werd een woonvleugel gebouwd, waarvoor overigens wel eerst een deel van de amper twintig jaar oude Grote Zaal tegen de IJsseltoren moest worden afgebroken. De daarbij vrijgekomen bakstenen werden hergebruikt. Het kasteel had nu een rechthoekige plattegrond van ruwweg 30 × 70 m en telde vanaf dat moment al vijf of zes torens, want waarschijnlijk werd in deze laatste bouwcampagne ook nog een

Zicht op Gouda met het kasteel door Frans Hogenberg uit ca. 1573, vlak voor de sloop in 1577 met uitzondering van de Chartertoren, de kleine IJsseltoren (aan de Oosthaven) en de stadsmuur langs de IJssel.

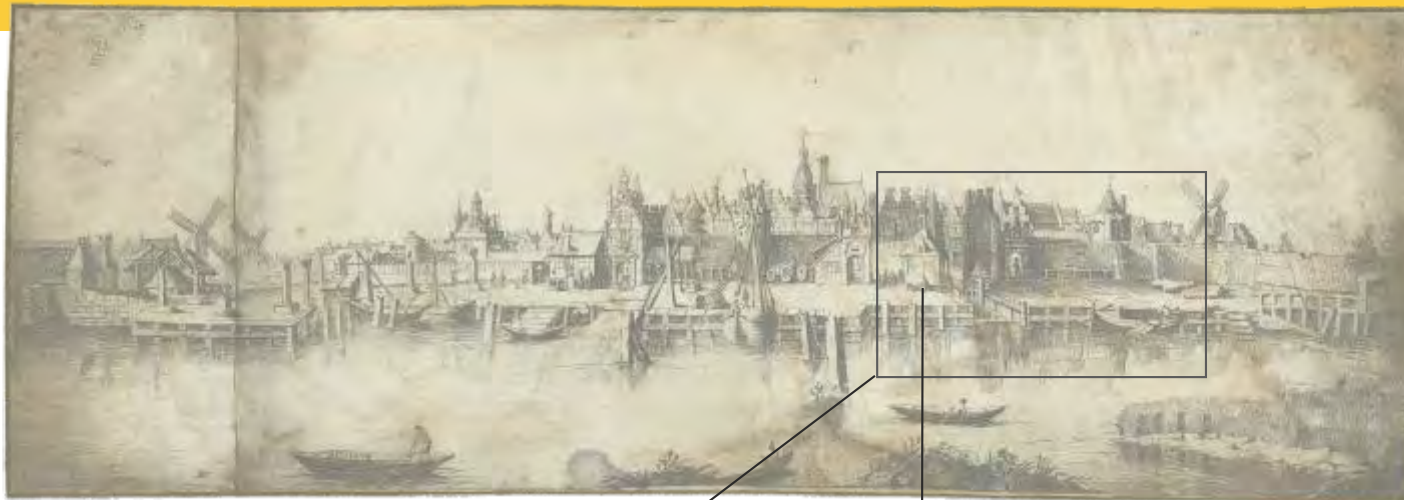

rondeel in de stadsmuur tot kasteeltoren verbouwd. In de loop van de 14de en 15de eeuw is het kasteel nog meerdere malen uitgebreid.

Het kasteel strekte zich in zijn grootste omvang waarschijnlijk uit van de Nieuwe Veerstal en de Oosthaven tot in het

Foto van het archeologisch onderzoek uitgevoerd in 1992 door Golda aan de noordoostkant van de haven-sluis (Oosthaven). Het muurwerk op de foto is vermoedelijk van de stadsmuur uit 1645.

(Bron: gemeente Gouda, Golda-projectcode 9202)

Detail uit Gezicht op Gouda van Aert van Waes uit 1644, met centraal in beeld de IJsselhavensluis, met name herkenbaar aan de (openstaande) deur. Links daarvan de sluiswachterswoning en het Tolhuis (rechts het Tolhuis op een recente foto). Rechts, de Kleine IJsseltoren, restant van het verder in 1577 gesloopte kasteel.

(Bron: www.rijksstudio.nl)

Houtmanplantsoen. In 1577 werd het kasteel, met uitzondering van de Chartertoren, de kleine IJsseltoren of Haventoren (aan de Oosthaven) en de stadsmuur langs de IJssel, gesloopt. In 1582 verrees op de fundamenten van een van de torens molen 't Slot. De Punt kreeg in 1582 aan de

IJsselzijde een nieuwe stevige stadsmuur, waarbij waarschijnlijk gebruik werd gemaakt van het sloopmateriaal van het kasteel.

Een locatie die door Golda in 1992 in een smalle proefsleuf is onderzocht, was de locatie van de stadsmuur bij de Kleine IJsseltoren of Haventoren. Deze locatie van de Kleine IJsseltoren kon in 2024 opnieuw en in een grotere archeologische proefput worden onderzocht door ADC ArcheoProjecten, in opdracht van de gemeente Gouda. Het onderzoek is in 2025 gepubliceerd.

*Gemeente Gouda,
Femke de Roode en Annemarie Ouweneel*

Archeologisch onderzoek aan de IJsselhavensluis: de Kleine IJsseltoren en de stadsmuur?

Aanleiding

Uit verschillende bouwkundige inspecties (2017 en 2021) in opdracht van de gemeente Gouda is gebleken dat onderdelen van het gemeentelijk beschermde monument, de IJsselhavensluis in Gouda, in verval waren geraakt. Directe aanleiding voor het onderzoek was de waarneming dat de noordoostelijke wand van de kademuur van de havensluis ‘uitbuikt’.

De ligging van het AMK-terrein (middeleeuws kasteel) ten opzichte van het plangebied. De zwarte stippellijn is het gemeentelijk plangebied voor het herstel van de Havensluis. (Bron: www.archis.cultureelerfgoed.nl)

In 2023 is daarom bureauonderzoek gedaan door Buro de Brug en bouwhistorisch onderzoek door Polderman, Bureau voor Monumenten- en Restauratieadvies. Volgens de beleidskaart van de gemeente Gouda valt het plangebied binnen het gemeentelijk archeologisch monument, het kasteel van Gouda (zie p. 59).

Proefput

Het archeologisch bureaurapport heeft geleid tot het graven van een proefput op de locatie waar EPS¹⁰ zou worden aangebracht. Het doel van het onderzoek was het toetsen van de archeologische en bouwhistorische verwachting, adviseren over hoe om te gaan met de archeologische en (ondergrondse) bouwhistorische waarden en inzicht geven over de oorzaak voor het ‘uitbuiken’ van de huidige kademuur van de IJsselhavensluis.

Locatie van de proefput. (Bron: ADC ArchoProjecten)

¹⁰ Aanvankelijk was het de bedoeling om EPS aan te brengen wat staat voor geëxpandeerd polystyreen, een extreem druk- en vormvaste hardschuim dat gebruikt wordt voor isolatie, ophoging en zettingsarme constructies.

Archeologische proefput. (Bron: ADC ArchoProjecten)

Archeologische verwachting

De proefput ligt in de zuidwesthoek van het voormalige kasteelterrein. In het plangebied werden daarom specifiek sporen van de Kleine IJsseltoren, de zuid- en westmuur van het kasteel (de mogelijke zaalbouw) verwacht. Ook werden de muur uit 1645, de resten van de stadspoort uit de 18de eeuw en mogelijk sporen van kleikisten – aangebracht om

Archeologisch aangetoonde en te verwachten archeologische muurresten en muurfasen binnen het gemeentelijk archeologisch monument (monumentnummer 194).

(Bron: gemeente Gouda/Buro de Brug Josje van Leeuwen)

kwelwater tegen te gaan – uit de jaren 30 van de vorige eeuw verwacht. Tijdens het komende onderzoek zal aangetoond kunnen worden hoe en waar deze kleikisten precies zijn aangelegd. Mogelijk zijn ze aangelegd in de restanten van de voormalige (kasteel)resten, vergelijkbaar met het voorbeeld van de kleikist in sluisresten. Ook kunnen restanten verwacht worden van waterkeringen vanaf 1957 (zie afbeelding bouwfases kasteel op p 59).

Watererfgoed en de Kleine IJsseltoren van het Kasteel van Gouda

De IJselhavensluis, vaak ook kortweg aangeduid als Havensluis, ligt op de kruising van de Haven en de Hollandsche IJssel, in het centrum van Gouda.

De sluis werd aan het begin van de 17de eeuw gebouwd om het water tussen de Hollandse IJssel en de Haven (de daar gelegen havenmond) af te sluiten. Het exacte bouwjaar is onbekend, maar de sluis bestond zeker in 1633. Op een plattegrond van Joan Blaeu uit 1650 wordt de sluis niet weergegeven, maar op een pentekening uit 1644 van schilder Aert van Waes (zie p. 60) is de sluis wel te zien. Het sluiswachtershuis staat er nog steeds in zijn oorspronkelijke vorm. De sluis had oorspronkelijk de vorm van een open uitwateringssluis met puntdeuren als keermiddel en was iets meer dan 6,5 m breed.

In 1777 werd de Kleine IJsseltoren van het voormalige kasteel van Gouda pas gesloopt en werd de sluis verhoogd omdat deze bij de stormvloed van 1775 te laag bleek te zijn. Mogelijk werd de sluis toen ook verbreed. Het vermoeden bij de start van het archeologisch onderzoek was dat de Havensluis in 1777 was gebouwd op de restanten en de funderingen van de Kleine IJsseltoren en dat deze dus niet volledig werd gesloopt. Daarnaast werd de sluis bekleed met Belgisch hardsteen. De sluis werd toen ook aangepast met omloopriolen en een schuif en kreeg een smeed- en gietijzeren balustrade op het sluishoofd. Gelet

op het feit dat er geen sporen zijn van aanpassing van de oostelijke kade, moet de hardsteenbekleding hier wel na 1777 zijn vervangen. Dat zal dan ook aan de westzijde van het hoofd zijn gebeurd. De sluis zal daarom naar verwachting in zijn huidige vorm en materiaalgebruik uit 1777 dateren. Vermoedelijk inclusief de sluisvloer.

De Havensluis maakte deel uit van het complex Amsterdamse Sluis, Donkere Sluis en Havensluis. Samen vormden ze een uitzonderlijk lange schutsluis met twee sluis kamers. De sluis kamer van de Amsterdamse keersluis tot de Donkere Sluis was 380 m lang, terwijl die van de Havensluis 402 m lang was. Zo vormden ze samen waarschijnlijk de langste schutsluis ter wereld.

Vanwege de smalle doorvaartbreedte en hoge sluisdremmel was de sluis echter niet geschikt voor grote schepen. Alleen door beide kamers achtereenvolgens te gebruiken, ofwel dubbele sluisen, konden zelfs vrij diepe schepen over de dremmel in de Donkere Sluis varen. Schepen smal genoeg om door de sluis te varen, werden 'smalschip' genoemd, terwijl schepen breder dan de doorvaartbreedte van 16 voet en 16 duim (4,68 m) 'wijschip' werden genoemd. Wijschepen moesten omvaren via de Mallegatsluis. Het stelsel van sluisen in Gouda was naast de scheepvaart van groot belang voor het spoelen van de grachten in de stad. De Donkere Sluis (maximale doorvaartbreedte 4,68 m) kreeg kruisende deuren die konden worden geopend om het grachtenwater te spuien en te spoelen. Keersluisen werden gebruikt om het spoelen te sturen. Het vervuilde water werd geloosd op de Rijnlands Boezem en mogelijk op de Gouwe. Na de droogmaking van de Haarlemmermeer ontstond er wateroverlast in Gouda en werd er een stoomgemaal gebouwd dat direct loosde op de Hollandse IJssel. Het belang van de Havensluis voor het spoelen van de grachten verviel daardoor. Het gemaal werd later vervangen door het nog bestaande gemaal Mr. P.A. Pijnacker Hordijk, aangevuld door twee andere gemalen.

Het kasteel van Gouda en de stadsmuur op de kaart van Jacob van Deventer in de 16de eeuw (ca. 1550).

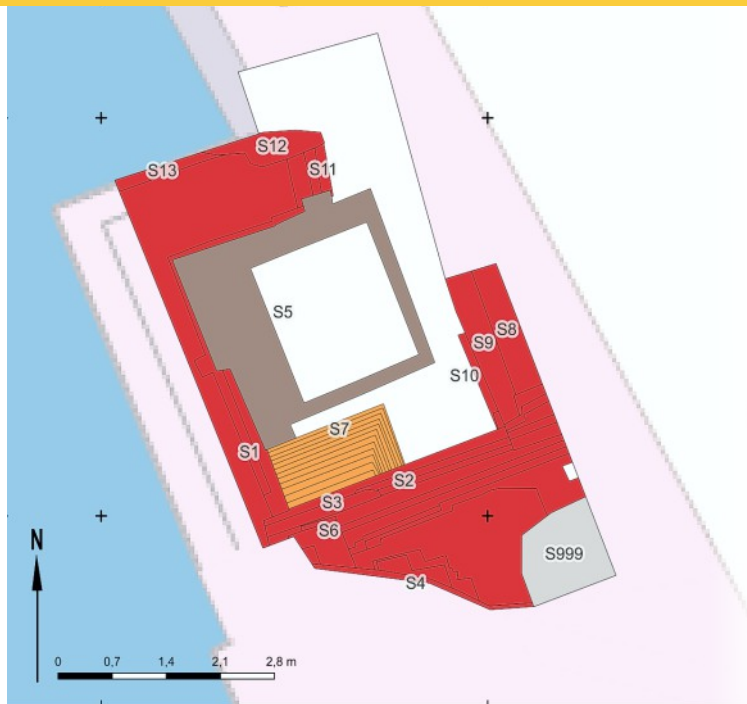
(Bron: Nationaal Archief)

Resultaten van het archeologisch onderzoek

In opdracht van de gemeente Gouda heeft ADC Archeo-Projecten op 4 en 5 juni 2024 een waarderend archeologisch proefsleuvenonderzoek uitgevoerd in het plangebied IJselhavensluis te Gouda. Alle sporen zijn in situ behouden. Wel zijn op enkele plekken in opdracht van de gemeente door Nebest BV holle kernboringen gezet om de constructieve verbanden tussen het aangetroffen metselwerk verder in kaart te brengen. Het archeologisch onderzoek is in 2025 gepubliceerd.¹¹ Er is één ondiepe proefput gegraven van ca. 25 m². In deze relatief kleine en ondiepe proefput zijn verschillende muursporen gevonden, waarmee meteen de monumentale status van het gebied nogmaals is bevestigd.

Binnen dit muurwerk kunnen grofweg drie fasen worden onderscheiden (zie p. 63 rechtsonder). Dit zijn resten van het kasteel van Gouda uit de 14de eeuw, muurwerk behorende tot de 18de-eeuwse kade-, sluis- en funderingswerken en tot slot een betonnen bekisting met andere toevoegingen uit de eerste helft van de 20ste eeuw. Binnen deze ruimefasering kunnen ook nog tussentijdse aanpassingen

¹¹ Pasteels 2025.

Legenda

Werkput
  Binnenhoekverzwaring
  Bekisting
  Muur
  Recent

Allesporenkaart. (Kaart: ADC ArcheoProjecten)

hebben plaatsgevonden. Voor de kroniek bespreken we nu alleen de oudste fase die in verband gebracht kan worden met het kasteel, specifiek de Kleine IJsseltoren.¹²

Kleine IJsseltoren 14de eeuw

Tot de oudste fase behoren drie laatmiddeleeuwse bakstenen funderingsresten (S8, S9 en S10) van orangerode baksteen. De oudste daarvan (S9) ligt tegen de oostelijke putrand en is noordnoordwest-zuidzuidoost georiënteerd. Het muurwerk was bewaard gebleven vanaf ca. 1,3 m NAP/1,2 m -mv en opgemetseld uit orangerode bakstenen met afwisselend een koppen- en strekkenlaag. Van een

regelmatig verband kan echter niet worden gesproken; de strekken liggen niet boven elkaar en tussen de koppenlaag lijken drieklezoren te zijn aangebracht, waardoor een onregelmatig metselverband ontstaat. De bakstenen hadden een formaat van 25 x 12 (/12,5) x 6 (/6,5) cm en waren gemetseld met witte kalkmortel. De muur had naar beneden toe zeker één versnijding, maar mogelijk versnijdt de muur op een dieper niveau nog vaker. De onderzijde van de muur kon tijdens het onderzoek niet worden bereikt. Bovenop S9, vanaf ca. 1,35 m NAP, zijn twee losse muren aangelegd, S8 en S10, die samen een soort holle schacht vormen. Beide waren net als S9 noordnoordwest-zuidzuidoost georiënteerd. S10 was een halfsteens muur die op de westelijke rand van S9 was aangebracht. De muur was van 1,37 tot maximaal 1,64 m NAP bewaard. De muur bestond uit orangerode baksteen van het formaat 25 x 12 x 6,5 cm en was gemetseld met lichtgrijze kalkmortel. De muur was onvoldoende bewaard gebleven om een metselverband te herkennen. S8 stond ook op S9 gemetseld, met grijze kalkmortel en orangerode bakstenen van het formaat 24 x 11 x 6 cm. Deze muur was beter bewaard dan zijn tegenhanger S10. De minimale lengte en breedte waren 2,3 m lang en 36 cm breed, maar de muur loopt nog verder door: in het noorden en oosten de putrand in en in het zuiden onder S2. De muur was in de basis opgemetseld uit orangerode baksteen van het formaat 23 x 11 x 6 cm. Het metselverband was moeilijk waar te nemen, omdat ook dit spoor gedeeltelijk was weggebroken.

Doordat tussen S8 en S10 een ruimte is gelaten, is een tussenruimte ontstaan van ca. 28 cm breed en 35 cm hoog. Mogelijk is de constructie S8/S10 een klein riool of waterinlaat geweest en heeft het gediend voor af- of toevoer van water. Onduidelijk is nog of de constructie gelijktijdig met S9 is gemetseld of dat de schacht later is toegevoegd. De baksteenformaten zijn vergelijkbaar, wat doet vermoeden dat ze uit dezelfde bouwfase stammen. Het kan echter ook

hergebruikt materiaal zijn.

De mogelijkheid bestaat dat de gootconstructie S8/S10 een latere toevoeging is geweest nadat het opgaande muurwerk behorende tot S9 was gesloopt. De muur zal daarbij gedeeltelijk zijn dragende functie hebben verloren. Het breder opgemetselde deel van S8 kan deze functie nog wel hebben vervuld. De schacht kan bijvoorbeeld onderdeel zijn geweest van een vroege fase van de haven sluis of voor andere doeleinden water vanuit de Hollandse IJssel richting stad hebben gevoerd, of andersom. Een verloop in hoogte, dat kan aangeven in welke richting het water zou hebben gelopen, kon echter niet worden vastgesteld.

Allesporenkaart met datering en NAP-hoogten.

(Kaart: ADC ArcheoProjecten)

Legenda

Werkput
  LME
  LME/NTB
  NTB
  NTC
  REC

Hoogtemaat (m NAP)

¹² Voor een uitvoerige beschrijving van de 18de-eeuwse muurwerken met interpretatie en de beschrijving en interpretatie van de 20ste-eeuwse betonnen bekisting, zie Pasteels 2025.

Overzichtsfoto van alle muursporen.

(Foto: ADC ArcheoProjecten)

Conclusie en discussie 14de-eeuwse toren

In de oudste muur (S9) zijn orangerode bakstenen van het formaat 25 x 12 x 6 cm verwerkt. Gezien de ligging van dit muurwerk ten opzichte van de reconstructies hebben we hier waarschijnlijk te maken met de fundering van de Kleine IJsseltoren die hoort bij het Kasteel van Gouda. De Kleine IJsseltoren verrees tijdens de eerste bouwfase van het kasteel, werd voltooid in 1363 en is afgebroken bij de

Aanzichten van de rode baksteenmuren S8, 9 en 10.

Boven: zicht op de holle ruimte.

Onder: ontmoeting tussen S8, S10 en S2.

(Foto: ADC ArcheoProjecten)

vernieuwing van de IJsselhavensluis in 1777. De vraag is echter met welk deel van de toren we hier te maken hebben. Op basis van de reconstructie uit het PvE, waar de westelijke buitenmuur van de Kleine IJsseltoren gelijk ligt aan de huidige kademuur, moet het de fundering voor de oostelijke torenmuur zijn geweest.

Allesporenkaart met de sporen geprojecteerd op twee reconstructies van de Kleine IJsseltoren.

(Bron: Oudhof 2023 naar gemeente Gouda (boven) en Wagner & van Dasselaar 2020 (onder)).

Die muur ligt echter zo'n 3 m westelijker dan gekarteerd, wat de toren overigens betrekkelijk smal zou maken. Als we rekening houden met een muurdikte van ca. 1 m dan blijft voor de binnenruimte nog zo'n 3,3 m over, gemeent tussen de binnenkant van de kademuur en de oudste funderingsmuur S9. De Kleine IJsseltoren wordt in de bronnen ook wel als 'rank' omschreven, dus dat is niet ondenkbaar. Een andere reconstructie gemaakt door ArcheoMedia komt beter overeen met de aangetroffen situatie. Hier ligt de Kleine IJsseltoren verder naar binnen gekarteerd. Als dit inderdaad de situatie was, dan hebben we juist te maken met de westelijke buitenmuur van de Kleine IJsseltoren en ligt de rest van de toren richting het oosten. Daarnaast bestaat ook nog de optie dat het hier niet gaat om de buitenmuur van de toren, maar om een binnenmuur, of dat de muur geen onderdeel was van de toren, maar het verlengde is van de westelijke buitenmuur van het kasteel, die door de gemeente Gouda ten noorden van het plangebied in lijn met S9 wordt gekarteerd (zie p.64 rechts-onder). De in 1993 door Golda gevonden muur ten zuiden van het plangebied kan dan het verlengde van onderhavige muur S8/9/10 of een hoekpunt zijn, en dus niet de zuidelijke muur van de toren, zoals de gemeente Gouda deze interpreteert.

Op het oudste kaartmateriaal, de kaart van Jacob van Deventer en de kaart van Blaeu, staat de toren telkens tegen de kademuur van de haven aangetekend. Daarnaast bedroeg de breedte van de sluis, bij de aanleg in het begin van de 17de eeuw, tussen het Tolhuis en de Kleine IJsseltoren, 6,5 m. Het Tolhuis kan genomen worden als referentiepunt, aangezien dit gebouw er nog altijd staat. De afstand tussen het Tolhuis en de huidige kademuur bedraagt nog altijd precies 6,5 m. Hoewel bij vernieuwingen van de kademuur in de 18de eeuw de kademuur is verbreed en verhoogd – waardoor de toren verder naar binnen kan zijn komen te staan – heeft dit klaarblijkelijk niet

geleid tot een versmalling van de havenmonding. Op basis hiervan lijkt muur S9 niet de westelijke muur van de toren te zijn, maar toch eerder de oostelijke buitenmuur óf een binnenmuur te zijn, óf is het het verlengde van de westelijke kasteelmuur geweest.

Vermoedelijk is na de sloop van het opgaande muurwerk de gootconstructie S8/10 aangelegd, die mogelijk dienstdeed als waterinlaat of afvoer, en is gebouwd met hergebruikt bouw materiaal afkomstig van de Kleine IJsseltoren. Alternatief is dat deze constructie deel was van de eerste, 17de-eeuwse fase van de Havensluis. De toren was toen echter nog niet gesloopt, dit gebeurde pas – mogelijk gedeeltelijk – in 1777. Ook blijft de mogelijkheid bestaan dat de constructie gelijktijdig is met de fundering S9 en dat toentertijd ook water werd afgevoerd binnen of langs de toren, of dat er sprake was van een combinatie van hout en steenbouw.

In 2026/2027 zullen de herstelwerkzaamheden aan de Havensluis met behoud van de waardevolle archeologische-bouwhistorische en cultuurhistorische resten worden uitgevoerd. Waarschijnlijk zullen de natuurstenen blokken worden verwijderd en weer worden aangeheeld. Dit biedt een mooie kans om archeologisch-bouwhistorisch onderzoek te verrichten en te bekijken of er nog meer bakstenen muurrestanten van de Kleine IJsseltoren liggen.

*Gemeente Gouda, Femke de Roode
ADC ArcheoProjecten, Luc Pasteels*

UITGELICHT

Boven het maaiveld – 25 jaar archeologische vondsten, een terugblik

In de zomer van 2025 was van 23 april tot en met 7 september de tentoonstelling 'Boven het maaiveld, 25 jaar archeologische vondsten' in het Rijksmuseum van Oudheden te zien. De tentoonstelling toonde een brede selectie van de meest bijzondere vondsten van de afgelopen 25 jaar uit de Nederlandse provincies en Caribisch Nederland (Aruba, Bonaire, Curaçao, Sint Maarten, Sint Eustatius en Saba); in totaal meer dan vijfhonderd voorwerpen uit ongeveer tweehonderd vindplaatsen. Deze voorwerpen werden in zeven thema's gepresenteerd waarbij de waarde of betekenis van een vondst centraal stond: nieuws (nieuws waarde), opgraven (context), laboratorium (specia-

Campagnebeeld van de tentoonstelling met een overzicht van vondsten uit alle Nederlandse provincies en Caribisch Nederland. (Ontwerp: Studio Berry Slok)

listisch onderzoek), bijzonder gevonden, stille getuigen (emotionele waarde), zelf (identiteit) en samen (publieksarcheologie). In acht filmpjes werd stilgestaan bij een aantal doorbraken of nieuwe inzichten in de archeologie. Ook wilden we alle vindsters laten zien: van overheid tot vrijwilliger, van archeologisch bedrijf tot detectorzoeker.

25 jaar archeologie in Nederland

Vanaf 2000 groeide – na de ondertekening van het Europese Verdrag van Valletta (Malta) in 1992 – het archeologisch onderzoek in Nederland snel. Nieuwe wetgeving

Vogelschaal van Rijnsburg (250-330 na Chr.), zoals deze stond opgesteld in de 'Wunderkammer'. Opgegraven in 2016 door Archol bv. Collectie: Prov. Arch. Depot Zuid-Holland, Alphen a/d Rijn. Deze opmerkelijk versierde Romeinse schaal werd gevonden binnen de limeszones en laat zien dat, na het wegtrekken van de Romeinse troepen de kuststrook vanaf 300 na Chr. niet ontvolkt raakte. Hij is ook nog eens opgegraven door de auteur van deze bijdrage. (Foto: Mike Bink)

stimuleerde deze groei en er ontstonden diverse archeologische bedrijven. Die werkten vooral op het gebied van advies- en veldwerk, wat leidde tot meer dan 70.000 onderzoeken (niet alleen opgravingen) in 25 jaar, een indrukwekkend aantal. Bijna elke week begint ergens in Nederland een opgraving. Miljoenen vondsten zijn inmiddels 'boven het maaiveld' gekomen en opgeslagen in depots of in musea tentoongesteld. Daarnaast draagt ook het publiek bij aan de wetenschappelijke kennis. Door hun vondsten te melden bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) of Portable Antiquities of the Netherlands (PAN) maken vindsters van archeologische objecten informatie beschikbaar voor wetenschap, erfgoedonderzoek en geïnteresseerden. Initiatieven, zoals ArcheoHotspots, PAN en de recente ratificatie van het Verdrag van Faro geven meer ruimte aan amateurarcheologen en vrijwilligers. Het uitgangspunt van de tentoonstelling was om de Nederlandse archeologie in haar volle breedte en variatie te presenteren, met bijzondere ontwikkelingen, actuele uitdagingen en de verhalen van haar beoefenaars, weerspiegeld in vondsten.

Verhalend

Voor de tentoonstelling werd uit drieduizend opgravingen en honderdduizenden vondsten een selectie gemaakt. Daarbij kreeg het RMO veel hulp uit het archeologische werkveld en van veel musea en amateurarcheologen. Met 93 particuliere en publieke bruikleengevers is alles gedaan om een zo divers mogelijk beeld te geven. Archeologen, maar ook betrokken burgers gaven aan wat zij als belangrijke vondsten zien en waarom. Dat was vooral duidelijk bij de

ABCSSS-eilanden. Hier werd aan erfgoedorganisaties en gemeenschappen gevraagd welke voorwerpen en verhalen volgens hen in de tentoonstelling moesten komen. Dit leverde bijzondere verhalen op, zoals over Duitse aanvallen op olieraffinaderijen op Bonaire en Curaçao, of een arme gemeenschap die wist te overleven door piraterij op Saba. Een ander voorbeeld was de muntschat van Dirksland, gevonden door Arco Hoekman, of de Romeinse godenbeeldjes uit Katwijk, gevonden door Marina 't Hart. Het nieuws dat meerdere detectorvondsten in het RMO werden tentoongesteld, deed snel de ronde onder de detectorgemeenschap en al gauw werden meerdere vondsten aangeboden om nog in de tentoonstelling opgenomen te worden. Dezelfde reactie kregen we toen een oproep werd gedaan om een foto van jezelf met jouw topvondst op te sturen. Jong en oud, professioneel archeoloog of amateur, of toevallige voorbijganger, iedereen straalde op de foto met zijn of haar vondst.

Arco Hoekman toont de replica van zijn muntschat. Duidelijk is nog de vorm te zien waarin de drieduizend zilveren munten uit de 14de en 15de eeuw waren opgeborgen.

(Bron: WebNL)

Reflecties

Bij twee reflectiemomenten werden bezoekers meegenomen bij uitdagingen die spelen in de archeologie. Het klimaat zorgt voor een andere verandering, met grote gevolgen. Door de opwarming van de aarde en de stijgende zeespiegel

Dit berkenbastdoosje, waarvan de bast is vastgemaakt met behulp van een draad van bast en vezels, werd afgesloten met een dekseltje waarvan de rand is gevlochten en geveterd. Met een paar decimeter

grondwaterdaling zou dit doosje voor altijd zijn verdwenen. (Foto: RMO)

dreigen vondsten in de grond verloren te gaan. Hetzelfde gebeurt ook door dalend grondwater. In de tentoonstelling zijn bijvoorbeeld vondsten uit de Bronstijd uit Heiloo van vóór en ná grondspiegeldaling getoond: eerst werd nog organisch materiaal gevonden, daarna alleen anorganische artefacten. Het beleid om objecten en archeologische vindplaatsen 'in situ' te bewaren, lijkt dus niet altijd meer houdbaar. Daarnaast werd de Jurk van Texel, die komt uit het Palmhoutwrak dat was gezonken bij de Rede van Texel, als voorbeeld genomen om bezoekers de uitdagingen te laten zien als het aankomt op het eigenaarschap van een belangrijke vondst.

En nu verder

De tentoonstelling 'Boven het maaiveld, 25 jaar archeologische vondsten' was onderdeel van het 'Jaar van de Nederlandse archeologie', waarbij het hele jaar evenementen en bijeenkomsten voor en door professionals, amateurs en vrijwilligers in het teken van archeologie of erfgoed plaatsvonden. Zo werden de 'Twaalf Provinciën-lezingen' gehouden, een reeks van twaalf lezingen over archeologie

in twaalf provincies, maar werd ook een avond georganiseerd waarbij de onderwaterarcheologie centraal stond. Het hele archeologische werkveld kon gebruikmaken van zalen voor het houden van een bijeenkomst, zoals de viering van het 25-jarig bestaan van Vestigia, een bijeenkomst van de werkgroep archeologie van de beroepsvereniging voor restauratoren en erfgoedprofessionals, of een Zeeuwse middag voor amateurarcheologen uit Zeeland. Ook de komende jaren zal het RMO zalen beschikbaar stellen voor dit soort initiatieven. Zo wordt jaarlijks de 'Pubquiz van de Nederlandse archeologie' (mede georganiseerd door Archol) gehouden en zijn er strandzoekdagen en een

Op 12 december 2025 werd de eerste Nederlandse Archeologie Pubquiz gehouden in het RMO. Een zeer succesvolle avond die door het team van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed winnend werd afgesloten.

(Foto: RMO)

vondstendeterminatiemiddag voor amateurs en vrijwilligers in het kader van het Doggerlandproject. In de eerste week van juni zal elk jaar de 'Week van de Nederlandse archeologie' plaatsvinden. Hierin staat recent onderzoek van eigen bodem centraal. Hoogtepunt van deze week vormt het 'Nederlandse Archeologie Film Festival' (NAFF) waar veel films, van polygoonjournaal tot de nieuwste films over Nederlandse archeologie worden getoond. In het RMO zal ook de komende jaren de Nederlandse archeologie, met geplande tentoonstellingen over Romeins leer, Forum Hadriani en de Late Middeleeuwen, veelvuldig in de schijnwerpers staan.

*Rijksmuseum van Oudheden,
Ivo van Wijk*

Romeinse munten van Flakkee

Romeinse vondsten zijn op het eiland Goeree-Overflakkee tot op heden alleen aan de westelijke kant van het eiland gevonden, op het voormalige eiland Goeree. Recentelijk zijn echter enkele Romeinse munten gemeld die door twee individuele metaaldetectoren op Flakkee gevonden zijn, en wel op een akker ten zuiden van Sommeldijk-Middelharnis. Van de munten kon tot op heden slechts één munt in het echt worden bekeken en kon één andere munt van een foto voorlopig worden gedetermineerd. Hoewel de munten hopelijk in de toekomst nader kunnen worden onderzocht, is er toch voor gekozen om de beschikbare informatie van deze twee munten nu al te delen.

Een Romeins-provinciale munt

De eerste van de twee gedetermineerde munten is in augustus 2014 gevonden. Het is een munt van koperlegering, diameter 23 mm, gewicht ca. 9 gr. Deze munt kon worden onderzocht. Het gaat om een munt met de afbeelding van (een) keizer Gordianus, geslagen in de

Links: De voorzijde van de Gordianus III-munt toont een naar rechts kijkend hoofd met stralenkrans (*radiatus*), met daaromheen nog deels zichtbaar [IMP] GOR[DIAN]V[S] PIVS FEL A[VG] (met dank aan dr. L. Claes, Universiteit Leiden, voor de identificatie). Op de keerzijde een staande figuur kijkend naar links, met aan de linkerkant een stier kijkend naar rechts, en aan de rechterkant een leeuw kijkend naar links. Eromheen staan de letters P M S C – OL VIM, P(rovincia) M(oesia) S(uperior) col(onia) Vim(inacium). Onder de figuur – de personificatie van de Romeinse provincie Moesia Superior – zijn nog de letters AN zichtbaar, gevolgd door een Romeins cijfer, mogelijk V. Rechts: voor- en achterzijde van een vergelijkbare munt.

colonia Viminacium, een Romeins militair en civiel centrum dat ligt aan de rivier de Donau, bij het moderne Kostolac in Servië. Het was de hoofdstad van de Romeinse provincie Moesia Superior, maar ontving pas de status van *colonia*, met daarbij het muntrecht, onder keizer Gordianus III in 239 na Chr. De op Flakkee gevonden munt kan aan deze keizer worden toegeschreven. Als de identificatie van het jaar V (5) correct is, dan komt dit overeen met een datering van 243/4 na Chr. (RPC VII.2, 36). De afgebeelde stier en leeuw waren symbolen van de legioenen VII Claudia Pia Fidelis en IV Flavia Felix, die in de provincie gelegerd waren.

Het feit dat het geen officiële Romeinse keizerlijke munt is, maar een provinciale munt, geslagen door het munthuis

van de *colonia* Viminacium, is opvallend. Hoewel veel steden in het Romeinse Rijk het recht hadden om munten te slaan werden provinciale munten na ca. 40 na Chr. uitsluitend in het oostelijke deel

van het rijk geslagen, en waren de munten die hier geslagen werden bedoeld voor regionaal gebruik.¹ De waarde die deze munten binnen hun regionale systeem hadden, is vaak niet bekend. Dit houdt ook in dat deze munten buiten hun provincie in principe geen waarde gehad zullen hebben, behalve de metaalwaarde.

Romeinse provinciale munten worden niet vaak gevonden in de westelijke provincies van het Romeinse Rijk. Op het moment van schrijven bevat de database van Portable Antiquities of the Netherlands (PAN) 47 munten met een nummer uit de RPC-catalogus en bevat de database van NUMIS er 185 (waarbij overlap is met de PAN-database).² Het merendeel van deze munten is gevonden in het midden en zuiden van Nederland. Qua datering stammen ze hoofdzakelijk uit de Republikeinse en Augusteïsch/Tiberische periode. Slechts enkele exemplaren dateren uit het midden en einde van de 1ste eeuw na Chr. Verder zijn er twee Trajaanse munten (waarvan één gevonden op Schouwen-Duiveland, het eiland direct ten zuiden van Goeree-Overflakkee) en één munt van Elagabalus (eerste kwart 3de eeuw na Chr.). Dit illustreert hoe weinig deze munten in Nederland gevonden worden. Deze beknopte inventarisatie suggereert ook dat de op Goeree-Overflakkee gevonden munt tot op heden de jongst bekende Romeinse provinciale munt is die in Nederland gevonden is.

In een iets bredere geografische context kunnen twee Romeinse provinciale munten uit Trier worden genoemd (Elagabalus, 218/9 na Chr. en Severus Alexander, 233 na

Chr.). Deze munten zijn gevonden bij een Romeinse brug over de rivier de Moezel, waarin ze mogelijk als offergave waren geworpen. Uit België zijn eveneens enkele Romeinse provinciale munten van Severus Alexander bekend.³

'Reizende munten'

Aangezien provinciale munten vooral in hun regio van herkomst relevant waren, is het de vraag hoe en waarom deze munt op Flakkee terecht is gekomen. Er worden verschillende verklaringen gegeven voor het vinden van deze munten ver buiten hun gebied van circulatie.

Algemeen wordt aangenomen dat met name soldaten en kooplieden deze munten hebben meegenomen naar de westelijke provincies. In het derde kwart van de 3de eeuw vonden verschillende troepenverplaatsingen vanuit het Donaugebied plaats, waaronder uit Moesia Superior, naar de Rijnprovincies als reactie op invallen langs de Rijn en de herstructurering van de grensverdediging. Dat waren meestal geen volledige legioenen, maar detachementen (*vexillationes/auxilia*). Deze militaire bewegingen zijn vaak alleen uit indirect bewijs, zoals epigrafische gegevens, bekend. In dit scenario zou de munt meegenomen kunnen zijn door een Romeinse soldaat die uit het Donaugebied naar het westen werd verplaatst, waarna de munt uiteindelijk – direct of via verder handelsverkeer – in de regio Zuidwest-Nederland terecht kwam.

De meningen verschillen over de vraag of de munten ook

¹ Roman Provincial Coinage Online, Introduction: what is Roman provincial coinage? (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk>).

² De Nationale Numismatische Collectie bevat weliswaar een veelvoud aan munten met een RPC-nummer, echter deze collectie bevat ook munten die via verzamelingen, aankoop, etc. zijn verkregen, terwijl de NUMIS-database uitsluitend munten bevat die in Nederland gevonden zijn (met dank aan dhr. P. Möhring, Conservator Nationale Numismatische Collectie).

³ Gilles&Weisser 2006/2007; Verboren&Beultinck 2017, beiden met verdere referenties. Nb. de in deze bijdrage genoemde munten vormen waarschijnlijk geen volledig overzicht. Hoewel weinig voorkomend zijn er mogelijk meer exemplaren van Romeins-provinciale munten in Nederland en omliggende landen gevonden.

in het westen een monetaire functie vervulden of dat de metaalwaarde in plaats van de monetaire waarde als ruilmiddel werd gebruikt.

In sommige situaties lijken de munten echter al snel buiten de reguliere circulatie terechtgekomen te zijn, zoals de hierboven genoemde depositionele context. Andere munten zijn bewerkt tot medaillon of zijn als grafgift meegegeven. Weer een andere uitleg is dat deze munten aan soldaten werden uitgereikt als overwinningprijs.⁴ Het feit dat deze provinciale munten slechts zeer beperkt in de westelijke provincies gevonden worden, kan een aanwijzing zijn dat de monetaire waarde allesbehalve universeel was.

Een laat-Romeinse munt

Van de tweede munt die hier besproken wordt, is slechts beperkte informatie beschikbaar. De munt kon tot op heden niet worden onderzocht, en er is slechts één foto beschikbaar, alleen van de keerzijde. Deze foto suggereert dat het ook hier om een munt van bronslegering gaat. Diameter en gewicht zijn niet bekend. De rand van de munt is deels weggesleten. Ondanks deze omstandigheden laat de beschikbare foto een duidelijke afbeelding en gedeeltelijke tekst zien, die een voorlopige determinatie mogelijk maakt.

Afgebeeld zijn een soldaat met een speer en een gevallen ruiter.

De zichtbare tekst luidt FEL TEM - RA IO, die in volledige vorm FEL TEMP REPARATIO heeft geluid. Onder de figuren staan de letters ASIRM, wat herleid kan worden naar de eerste werkplaats (*officina*) van de stad Sirmium.

De Romeinse stad Sirmium was het administratieve centrum en de uiteindelijke hoofdstad van de Romeinse provincie Pannonia Inferior/Pannonia Secunda, dat ligt bij het huidige Sremska Mitrovica. Hoewel de plaats in de

Links: Laat-Romeinse munt uit Sirmium. Te zien zijn een deel van een staande figuur (soldaat) naar links, met uitgestrekte rechterarm met daarin een speer die naar beneden is gericht richting een tweede figuur. Links van de speer staat een merkteken M. De tweede figuur is een gevallen ruiter naar rechts met uitgestrekte arm, het hoofd richting de soldaat.

Rechts: achter- en voorzijde van een vergelijkbare munt.

Romeinse tijd in een andere provincie lag dan de hierboven genoemde stad Viminacium, liggen de twee locaties vandaag de dag allebei in Servië, op zo'n 145 km van elkaar.

De tekst op de achterzijde van de munt maakt een eerste determinatie mogelijk. De tekst staat vermoedelijk voor *Felicitium Temporum Reparatio*, wat verwijst naar het herstel naar/de terugkeer van gelukkige tijden. Dit type munt werd in 348 na Chr. geïntroduceerd als onderdeel van een monetaire hervorming door Constans en Constantius, zonen van Constantijn I.⁵ De munten worden geregeld gevonden, waarbij de gevallen ruiter een vaak voorkomende afbeelding is.

Er zijn verschillende varianten van munten uit Sirmium bekend met deze tekst en de afbeelding van de gevallen ruiter op de keerzijde. Doordat het muntteken M links van de speer staat afgebeeld, kan er een verdere selectie worden gemaakt. De combinatie van de gegevens resul-

teert in de mogelijkheid dat waarschijnlijk ofwel Constantius II ofwel Julianus op de voorzijde afgebeeld staat (*RIC VIII Sirmium 71-79*). De datering van al deze munten is 355-361 na Chr. Constantius II en Julianus waren oom en neef die gedurende een korte periode gezamenlijk aan de macht waren, nadat Constantius, die keizer (Augustus) was, in 355 aan Julianus de opdracht gaf om als onderkeizer (Caesar) het bewind in Gallië te gaan voeren. Gedurende deze periode was Julianus dusdanig succesvol en populair dat hij in 360 door zijn troepen tot keizer werd uitgeroepen. In reactie op deze opstand trok Constantius in 361 met zijn troepen richting het westen, maar alvorens Julianus te kunnen confronteren stierf hij. De stad Sirmium was aanvankelijk loyaal aan Constantius II. Na de dood van Constantius trok Julianus richting het oosten, waarbij Sirmium werd ingenomen. Het munthuis in Sirmium bleef gedurende een overgangperiode nog munten van Constantius slaan, waarna Julianus als keizer (Augustus) werd afgebeeld. De afbeelding van de gevallen ruiter met de tekst FEL TEMP REPARATIO werd hierbij echter niet meer gebruikt. De voorzijde van de munt zal dus waarschijnlijk een afbeelding van ofwel Constantius II in zijn rol als Augustus ofwel Julianus in zijn rol als Caesar afbeelden.

Nieuwe informatie

Hoewel losse vondsten, zijn de twee hier besproken munten een aanvulling op de kennis van de bewoningsgeschiedenis van Goeree-Overflakkee. De Romeinse bewoning van het eiland is voorsnog op het derde kwart van de 1ste eeuw tot de tweede helft van de 3de eeuw gedateerd. Dit gaat om bewoning op de 'kop' van het eiland, dit is de westelijke kant.

Voor Flakkee was tot op heden alleen laatmiddeleeuwse bewoning bekend. De vondst van deze munten bij Sommelsdijk/Middelharnis is de eerste indicatie dat er

⁴ Gilles&Weisser 2006/2007, 128-136 met verdere referenties.

⁵ Vaneerdewegh 2017.

ook op Flakkee bewoning was in de Romeinse periode en dat daar mogelijk nog resten van bewaard zijn gebleven. De munt uit Sirmium is qua datering verder opvallend, omdat er tot nu geen sporen van laat-Romeinse bewoning op Goeree-Overflakkee bekend waren.⁶

De munt uit Viminacium valt qua datering in de latere periode van de reeds bekende Romeinse bewoning op Goeree. De munt is echter interessant omdat het een Romeinse provinciale munt is, waardoor dit ook in bovenregionale context een bijzondere vondst genoemd kan worden.

*Goeree-Overflakkee op de Kaart,
Dianne van de Zande*

Den Haag – Scheveningen | Harstenhoek/Boetveld

Op het terrein aan de Harstenhoekweg in Den Haag voert de AWN-werkgroep 's GRAVENhage regelmatig veldverkenningen uit. In een van de stuifkuilen, door de AWN HH10 genoemd, werd aardewerk uit verschillende perioden gevonden. In afstemming met en ondersteund door de terreinbeheerder Dunea is in 2020 een opgraving uitgevoerd. De publicatie hiervan is in 2025 verschenen.⁷

Het veldwerk was verdeeld over twee campagnes, in februari en september, en bestond uit het systematisch verzamelen van vondstmateriaal in vakken van 1 x 1 m. Daarna werden over een oppervlak van 110 m² sporen gedocumenteerd en volgde nog een booronderzoek. In totaal zijn 189 vakken gezeefd, 283 spoornummers toegekend en is er 124 kg aardewerk en bijna 10 kg botmateriaal verzameld. De stuifkuil aan de Harstenhoekweg bevat een verzameling van archeologische sporen en vondsten die komen uit de periode van de Midden-IJzertijd tot en met de Vroege Middeleeuwen. Vanwege het grote aantal sporen en vond-

sten in verhouding tot de beperkte oppervlakte bleek het lastig om de verschillende fasen duidelijk te onderscheiden. Desondanks zijn na grondige analyse enkele structuren herkend, wat waardevolle nieuwe inzichten heeft opgeleverd over de bewoningsgeschiedenis van deze locatie.

Midden-IJzertijd

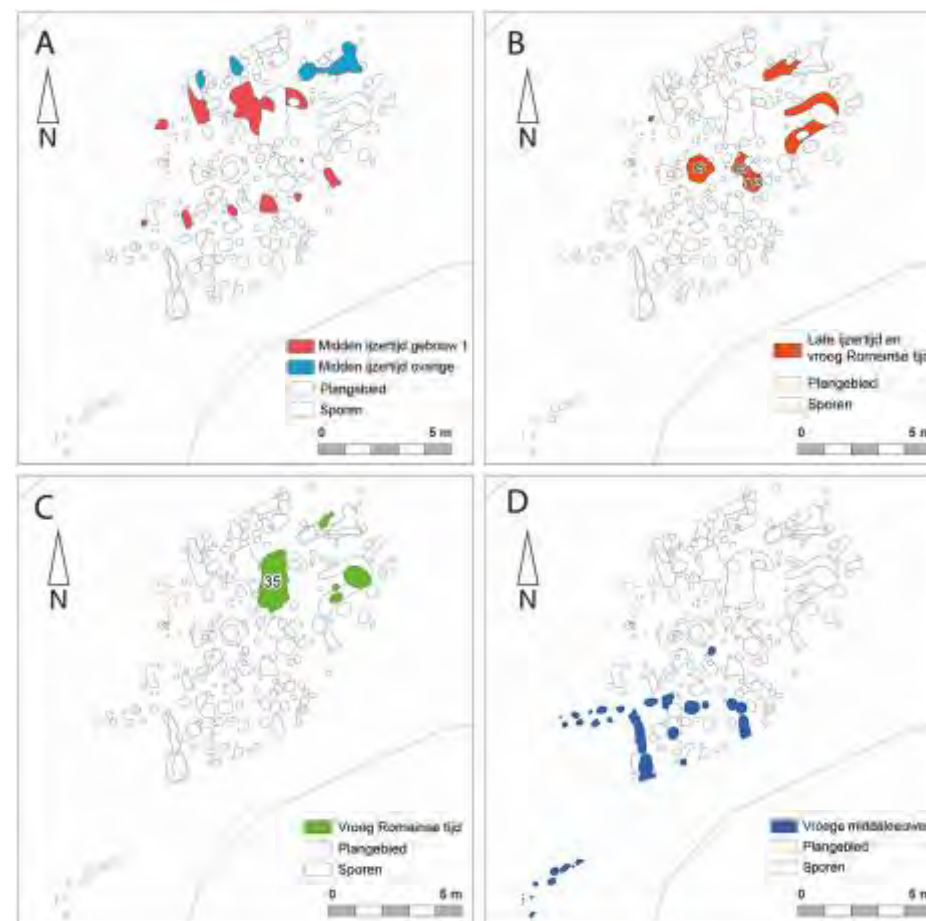
De vroegste bewoningssporen dateren uit de late Midden-IJzertijd tussen 400 en 250 v. Chr. In deze periode werd een gebouw neergezet met diep gefundeerde paalkuilen (afb. A ►). De totale lengte van de plattegrond is niet vast te stellen, omdat de sporen die er moeten zijn geweest aan de westzijde zijn verdwenen door winderosie. Een soortgelijke huisplattegrond is op Molenslag in Monster gevonden.⁸

Vermoedelijk zijn in een latere fase enkele palen aan de noordzijde vervangen.

In een smalle greppel is een klein brokje gebakken voedsel gevonden, vermoedelijk een soort brood; een van de weinige bekende in Nederland bewaard gebleven voedselresten uit de IJzertijd. Het botmateriaal uit dezelfde kuil is een middenvoetsbeen van een kalf. Grotere fragmenten vertonen knaagsporen, mogelijk van een hond.

Late IJzertijd – Vroeg-Romeinse tijd

Na een waarschijnlijk bewoningshiaat aan het einde van de Late IJzertijd of het begin van de Vroeg-Romeinse tijd

Periodekaarten met sporen en structuren.

(Kaart: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

– dus rond het begin van de jaartelling – is er op de Harstenhoekweg opnieuw activiteit. Er zijn onder andere drie diepe kuilen gegraven waarin meerdere lagen deposities lagen. (afb. B ▲). In de kuilen is aardewerk gevonden, bot – zowel verbrand als onverbrand –, houtskool, steengruis van kookstenen, visbotten, granen en verkoolde en onverbrande zaden. De gelaagdheid in de drie kuilen laat steeds hetzelfde patroon zien: onderin wordt een vuile laag afgedekt door een vrijwel schone laag, die op zijn beurt

⁶ Een uitzondering hierop vormt mogelijk de melding van een losse vondst op het eiland uit 1907 van een nummus 'met de beeltenis van Constantijn' – NUMIS 1023448.

⁷ Lehmann et al. 2025.

⁸ Bakx 2020

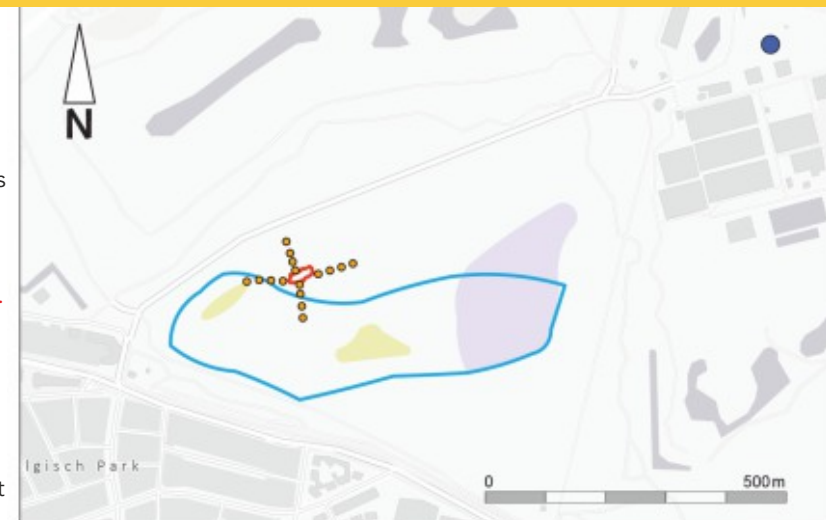
en een groot deel van een tweede. In de tweede kuil (s75) zaten kleine stukken van minimaal vijf potten en in de derde kuil (s173) resten van minstens drie potten. Het is opvallend dat scherven uit kuil s173 aan de grote pot uit s85 passen en dat een randstuk uit s173 overeenkomt met een rand uit s75. De kuilen worden als rituele deposities geïnterpreteerd. In het Wijndaelerplantsoen in Den Haag zijn vergelijkbare kuilen gevonden.⁹ Ook daar hebben deze diepe sporen steile wanden, een duidelijk onderscheid tussen de vullingen en vertoont ook het vondstensemble overeenkomsten. Op de Harstenhoekweg lijkt de onderlinge samenhang tussen de kuilen zelfs groter, aangezien passende scherven uit verschillende kuilen komen en de 14C-dateringen een sterke aanwijzing geven voor gelijktijdigheid.

Romeinse tijd

Het voornaamste spoor uit de Romeinse tijd is een grote kuil (s35) (afb. C, p.70), die de grootste hoeveelheid aardewerk en botten van de opgraving bevat. Het aardewerk met versiering van bundels strepen en/of spatelindrukken langs de gefacetteerde rand wijst op invloed vanuit Noordost-Nederland. Een bot uit deze kuil werd 14C-gedateerd tussen 18 en 201 cal AD.

Vroege Middeleeuwen

Na opnieuw een bewoningshiaat komt in de Vroege Middeleeuwen de bewoning weer op gang. Uit deze periode zijn resten herkend van een gebouw van het type-Rijnsburg (afb. D, p.70). De totale lengte is niet meer te achterhalen, omdat sporen aan de westzijde volledig verstoven zijn. Het huistype dateert tussen 475 en 725 na Chr.¹⁰ Dit wordt bevestigd door aardewerk uit één van de sporen van het huis. Een bot uit hetzelfde spoor leverde

Verspreiding vondsten 1999

- Late middeleeuwen
- Prehistorie
- Vroege middeleeuwen
- Omtrek stuifkuil
- HHW200 booronderzoek
- Pompstationsweg

De door de AWN in kaart gebrachte vondsten naar Van der Valk et al., 1999, aangevuld met de locatie van het onderzoek aan de Pompstationsweg en de stuifkuil met de aanvullende boringen.

(Bron: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

een 14C-datering op van 564 en 650 cal AD en bevestigt daarmee de datering van het aardewerk en het huistype.

Omvang van de vindplaats

Het is nog onduidelijk wat de omvang van de vindplaats is. De in 1999 gepubliceerde veldwaarnemingen laten een vondstconcentratie zien op ca. 50 m ten westen van de stuifkuil.¹¹ In de aanvullende boringen rondom de stuifkuil is een humeuze bodem gevonden, die op hetzelfde niveau ligt als de bodem in de stuifkuil en het oude maaiveld vertegenwoordigt. In één boring zijn aardewerkfragmenten

⁹ Stokkel 2012, 44-48.

¹⁰ Dijkstra 2011, 191-222.

¹¹ Van der Valk et al. 1999.

Depositie s75, s85 en s173 met bijbehorende aardewerkvondsten. (Foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag)

wordt afgesloten met een vuile laag. 14C-analyses van botmateriaal en verbrande granen uit deze lagen, afkomstig uit verschillende kuilen, leveren vrijwel identieke dateringen op in de Late IJzertijd/Vroeg-Romeinse tijd. Het aardewerk varieert per kuil in de mate van compleetheid. In een kuil (s85) is één archeologisch complete pot gevonden

gevonden en is waarschijnlijk een spoor gezien. Ca. 130 m ten zuidoosten zijn ook prehistorische vondsten gedaan die bij deze vindplaats kunnen horen. Vermeldenswaardig is verder nog een booronderzoek aan de Pompstationsweg, ca. 700 m ten oosten van de stuifkuil, waar in 2021 ook een fragment ijzertijdaardewerk werd opgeboord (kaart op pag. 71).¹²

Ook over de omvang van de vindplaats in de Late IJzertijd en de Vroeg Romeinse tijd kunnen we vooralsnog weinig zeggen. Dat er überhaupt vondsten uit deze perioden aan de Harstenhoekweg kunnen worden toegeschreven, is opmerkelijk. De drie deposities duiden erop dat het terrein herhaaldelijk in gebruik is geweest, al valt op dit moment nog niet te zeggen wat verder de aard van de vindplaats was. Op basis van de gebouwplattegrond is duidelijk dat de vindplaats in de Vroege Middeleeuwen een nederzettingsterrein was. De brede verspreiding van vondsten uit deze periode doet vermoeden dat in de stuifkuil slechts een klein deel van de nederzetting is aangesneden, maar ook nu is over de totale omvang van de vindplaats weinig te zeggen.

*Gemeente Den Haag, afdeling Archeologie,
Karsten Lehmann en Mignonne Lenoir
AWN Den Haag en Omstreken, Bert van der Valk*

Een schouw uit Strijen

Tijdens werkzaamheden op de bodem van de watergang De Keen in Strijen werd in maart 2023 onverwachts een mooie vondst gedaan. Bij een onderzoek naar ontplofbaar oorlogsresten, dat voorafgaand aan onderhoudswerkzaamheden langs de boezemkade van de watergang werd uitgevoerd, werd door het duikteam van IDDS Explosieven als 'bijvangst' een klein houten bootje gevonden.¹³

De schouw kort na de vondst. (Foto: SOB Research)

Het bootje

Het (Europees eiken)houten bootje van ca. 4,60 m lang en ca. 1,50 m breed wordt wel een schouw of *boerschouw* genoemd.¹⁴ Het zijn eenvoudige werkbootjes, die dienden als vervoersmiddel over waterwegen binnen agrarisch gebied. Hoewel er wel specifieke functies aan de schouw worden toegeschreven, lijkt het aannemelijk dat het vooral een boottype is dat voor vele, uiteenlopende (agrarische) doeleinden gebruikt zal zijn. Zo wordt gesproken over een *melkschouw* als het door een melkveehouder werd gebruikt voor het vervoer van melkbussen en dergelijke tussen de weilanden en de boerderij. Of een *boerschouw*, die zou zijn gebruikt voor het vervoer van vee, hooi, mest en/of allerlei landbouwgewassen. Deskundigen op het gebied van scheepvaart¹⁵ hebben al opgemerkt dat het bootje uit Strijen zeer sterke overeenkomsten vertoont met de zogenaamde *Rijnsburgse baggervlet* – een type schouw dat specifiek bij het baggeren van watergangen zou zijn gebruikt.¹⁶ Ook vanuit de veronderstelling dat de verschillende, specifieke typen schouwen lokaal en streek-

gebonden zijn, werpt de vondst van de schouw van Strijen interessante, nieuwe vragen op. Over de datering van de schouw bestaat vooralsnog, op grond van zowel direct bewijsmateriaal als een solide vondstcontext, geen overeenstemming. Exacte datering van het vaartuig door middel van dendrochronologisch onderzoek is vooralsnog niet mogelijk gebleken, maar wellicht dat

dit in de toekomst alsnog kan gebeuren. Tot die tijd lopen de schattingen over de ouderdom uiteen, van circa 100 tot 150 jaar. Jan de Geus, die een publicatie over de vondst schreef, komt aan de hand van historisch- en genealogisch archiefonderzoek zelfs tot een mogelijke ouderdom van tweehonderd jaar.¹⁷

Het proces

Wat vervolgens gebeurde, is een mooi voorbeeld van samenwerking en enthousiasme van de betrokken personen en instanties. Het duikteam meldde de vondst bij de opdrachtgever, het Waterschap Hollandse Delta. Het Waterschap nam vervolgens contact op met J. Ras, die namens SOB Research de onderhoudswerkzaamheden aan de kades archeologisch begeleidde. Het was duidelijk dat het bootje, als het eenmaal op het droge lag door uitdroging snel in kwaliteit achteruit zou gaan en dus werd contact opgenomen met Arent Vos, onderzoeker maritieme geschiedenis en archeologie bij de RCE/Batavialand.

¹⁵ O.a. Arent Vos (onderzoeker maritieme geschiedenis en archeologie bij de RCE/Batavialand).

¹⁶ Schutten 2004.

¹⁷ De Geus 2026.

¹² Rieffe/Lenoir 2021.

¹³ J. Ras (SOB Research)

¹⁴ De Geus 2026, Jan de, Geborgen verleden (2026)

Vos reageerde direct enthousiast op de vondst, kwam met een eerste determinatie en over en weer worden tussen beiden ideeën uitgewisseld over zaken als het belang van de vondst, de conservering, de mogelijke herkomst en het gebruik van het vaartuig.

Ondertussen werd het bootje tegen uitdroging en verdere achteruitgang beschermd door het in te pakken in plastic landbouwfolie en het tijdelijk op te slaan in een depot van het Waterschap. Financiering door het Waterschap en de gemeente Hoeksche Waard maakte het mogelijk om het bootje door Restauratieatelier Restaura uit Heerlen te laten conserveren en restaureren – een proces dat meer dan een jaar in beslag zou nemen.

De eindbestemming

Terwijl de vakkundige conservering en restauratie op enkele honderden kilometers van de vindplaats gestaag doorging, werd ondertussen achter de schermen gezocht naar een geschikte plek om de schouw voor het publiek zichtbaar te maken; als een blijvende herinnering aan het agrarische verleden van de Hoeksche Waard waar het deel

De schouw op transport voor tijdelijke opslag.

(Foto: SOB Research)

van uitmaakte. Deze plek werd gevonden in Museum Hoeksche Waard in Heinenoord, waar de schouw gedurende de periode november 2025 - april 2026 als het pronkstuk te zien was in de expositie *Tussen oever en overkant: varen, vissen en veerdiensten*. Na de tijdelijke expositie is de schouw opgenomen in de vaste collectie van het museum.

Gemeente Hoeksche Waard,
O. Holthausen

Gouda en WOII-archeologie: Vordere Wasserstellung en Stadtverteidigung

Archeologische Tweede Wereldoorlogkaart gemeente Gouda

In 2025 heeft Mika Kobus, student Archeologie van de hogeschool Saxion, op verzoek van de gemeente Gouda onderzoek gedaan naar de Duitse verdedigingswerken uit de Tweede Wereldoorlog rond Gouda, in het bijzonder van de *Vordere Wasserstellung*. Hij werd daarbij begeleid door gemeentelijk archeoloog Femke de Roode en docent Jasper Tuinstra (Saxion Hogeschool). Na archiefonderzoek, literatuuronderzoek, onderzoek van fotomateriaal en cartografisch onderzoek met controlerende veldinspecties zijn deze structuren met QGIS digitaal in kaart gebracht.

Het eindresultaat is een QGIS-omgeving waarvan de bestanden als aparte archeologische WOII-kaartlaag verwerkt worden in de nieuwe archeologische waarden- en verwachtingenkaarten van de gemeente Gouda (in voorbereiding).¹⁸

Gouda in oorlogstijd

In de gemeente Gouda lagen veel Duitse verdedigingswerken. Vele zijn na de oorlog vernietigd of aan het oog onttrokken, maar

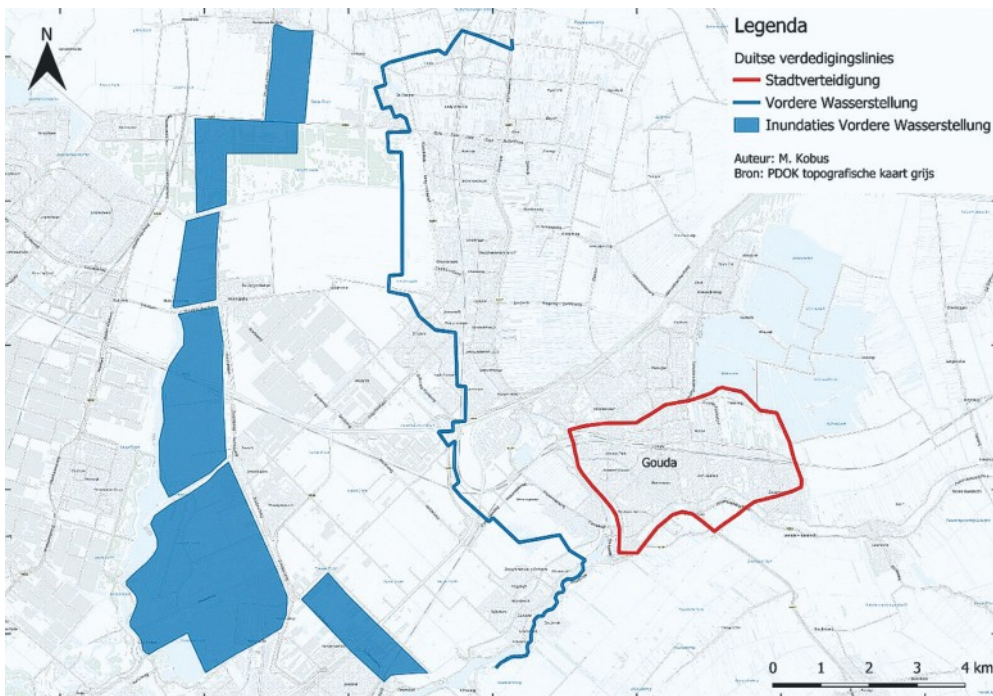
Overzichtskaart van de Vordere Wasserstellung. Het kaartje toont de indeling van de Vordere Wasserstellung tot eind maart 1944. Vanaf april maakte het zuidelijke gedeelte van de linie vanaf het Hollandse Diep deel uit van het *Neue Landfront*. (Kaart: Mika Kobus)

sommige zijn nog in het landschap en in de grond terug te vinden. Behalve het digitaal in kaart brengen van deze

¹⁸ De hieronder opgestelde tekst met afbeeldingen is gebaseerd op de scriptie 'Puntje bij Paaltje' van Mika Kobus en hierin staan alle gebruikte bronnen en literatuur

brengen van deze relictten is ook onderzocht in hoeverre de bezetter gebruikmaakte van bestaande verdedigingswerken in de regio. In het geval van de Vordere Wasserstellung blijkt dat niet het geval te zijn geweest. Het tracé van de zogeheten *Stadtverteidigung* komt weliswaar overeen met het tracé van de Oude Hollandse Waterlinie, maar dat berust volgens de onderzoeker op toeval. Wel maakten de Duitsers gebruik van dezelfde technische elementen als die van de Oude Hollandse Waterlinie, zoals sluizen en duikers om de inundatievelden onder water te zetten. Gouda was en is een knooppunt van belangrijke water-, land- en spoorwegen, en was daardoor in tijden van oorlog van strategisch belang. De stad, en dan met name het stationsgebied, was vooral in 1941 en 1944-45 doelwit van geallieerde luchtaanvallen. Rondom Gouda lagen dan ook

Ligging van de inundatievelden ten opzichte van de Duitse verdedigingslijnies. (Kaart: Mika Kobus)

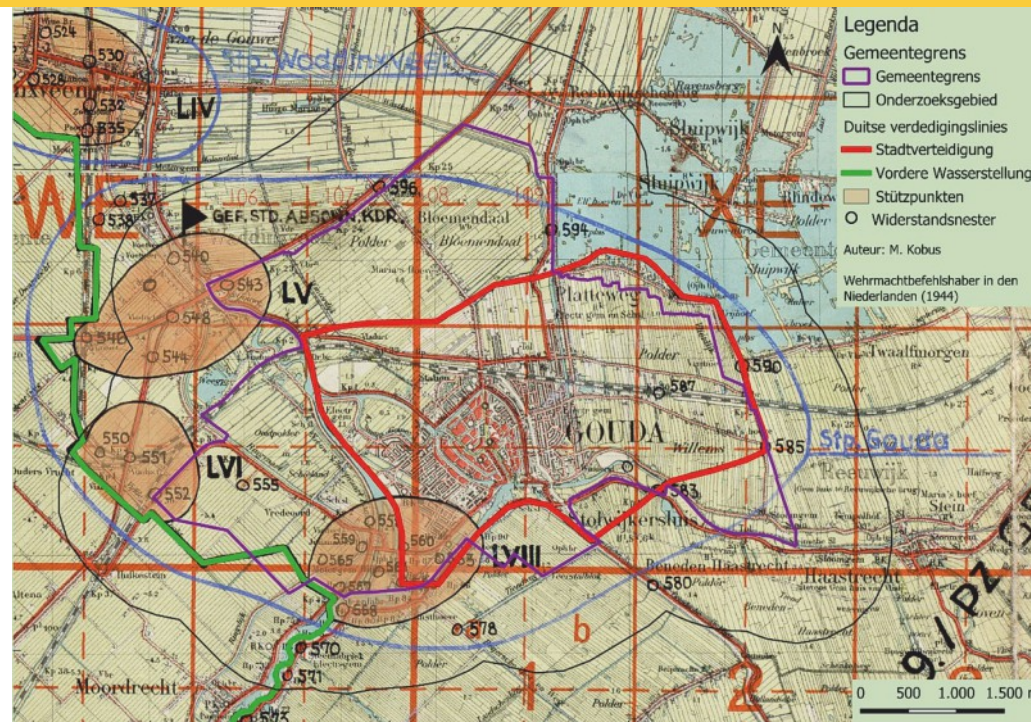

meerdere Duitse opstellingen van luchtafweergeschut. Bovendien lag de stad tussen twee Duitse verdedigingslijnies in, de *Erste of Vordere Wasserstellung* en de *Zweite of Hintere Wasserstellung*.

Nieuwe waterlijnies

Met de aanleg van de Vordere en Hintere Wasserstellungen is in 1943 een begin gemaakt. Ze heeft haar naam te danken aan de inundaties die vanaf 1944 onderdeel vormden van deze verdedigingslinie, die onderdeel was van het omvangrijke, uit 1942 daterende bouwprogramma *Westwallartiger*

Ausbau of Küstenverteidigung, beter bekend als de *Atlantikwall*. De Vordere Wasserstellung liep ruwweg van Amsterdam via de oostelijke Ringvaart van de Haarlemmermeer naar de Westeinderplassen, Braassemblermeer, Heimanswetering, en vervolgens via de Oude Rijn, de Gouwe en de Hollandsche IJssel naar Rotterdam. Vandaar liep de lijn door naar Dordrecht, om ten slotte bij Bergen op Zoom te eindigen. De Hintere Wasserstellung liep van Utrecht naar Gorinchem en vervolgens naar Breda. Beide lijnen waren bedoeld om een geallieerde doorbraak na een landing op de Holland-

Duitse stafkaart met daarop Stützpunktruppe Gouda, de verschillende Stützpunkten en Widerstandsnester. Daarnaast worden de Vordere Wasserstellung en de Stadtverteidigung afgebeeld.

M. Kobus, naar: Wehrmacht-befehlshaber in den Niederlanden, 1944c, p. 5. De afbeelding toont een uitsnede van een veel grotere kaart, afkomstig uit het Bundesarchiv Militärarchiv in Freiburg im Breisgau.

se kust alsnog te stoppen. Van zo'n landing kwam het, zoals bekend, nooit. Er waren ook geen plannen voor, juist vanwege het lage land achter de Noordzeekust. Bij Gouda lagen de verdedigingswerken voornamelijk op de westelijke oever van de Gouwe. De genoemde inundaties lagen twee tot vijf kilometer ten westen van de eigenlijke lijn en hadden een gemiddelde breedte van twee tot drie kilometer. De inundatievelden werden van water voorzien door de rivieren de Rotte, Oude Rijn en de Gouwe. Hiervoor werd eerst het waterpeil van de rivieren verhoogd

door het inlaten van water vanuit onder andere de Hollandse IJssel. Daarna werden de weilanden en akkers via duikers en sluizen onder water gezet. Er lag 220 km² aan inundatiegebieden in Zuid-Holland. Voor de aanleg daarvan werden de plaatselijke bevolking (onder dwang) en de Nederlandse Arbeidsdienst (onder Duitse regie) ingeschakeld.

Het systeem in kaart

De Vordere Wasserstellung was opgedeeld in verschillende gefortificeerde steunpunten, zogenaamde *Stützpunktgruppe*. Eén ervan was Stützpunktgruppe Gouda. Die was weer opgedeeld in afzonderlijke Stützpunkte, kleinere gefortificeerde stellingen. Ten westen van Gouda lagen de Stützpunkte LV, LVI en LVII, die voornamelijk de vaar-, spoor- en autowegen moesten dekken. Ze bestonden uit verschillende *Widerstandsnester*, waarin alle geschutsstellingen, waaronder mitrailleursnester en schuttersputten lagen. Stützpunkt LVI bestond bijvoorbeeld uit *Widerstandsnester* 550, 551 en 552. Veel van de verdedigingswerken waren onderling

RAF-luchtfoto van Stützpunkt LVI. Van links naar rechts de *Widerstandsnester* 550, 551 en 552. Detail van RAF, 1945a & b.

verbonden met loopgraven. De grotere *Widerstandsnester* hadden een brede omheining van prikkeldraad; sommige waren ook met prikkeldraadversperringen met elkaar verbonden. Buiten de *Widerstandsnester* lagen verschillende andere versperringen, zoals tankgrachten, wegversperringen in de vorm van drakentanden of betonnen asperges. Betonnen structuren waren er vrijwel niet bij de Vordere Wasserstellung vanwege het tekort aan dat materiaal. Bijna de hele stelling bestond dan ook uit aarden verdedigingswerken. Gezien de lage ligging en de vele polders rondom Gouda werden veel daarvan op verhoogde tracés aangelegd. De opritten naar, en de viaducten zelf boden een goed en ruim schootsveld over de vlakke polders. Daarnaast waren de hoger gelegen stukken land minder nat en dus ook beter geschikt voor het graven van loopgraven en schuttersputten. De drassige poldergronden rond Gouda waren ideaal gebied voor een verdedigende strijdmacht. Door de drassige bodem was het vrijwel onmogelijk voor een geallieerd leger om een gemechaniseerde aanval via de weilanden uit te voeren. Zoals gezegd, was het geallieerde opperbevel zich daar ook goed van bewust. *Widerstandsnester* 552 was een van de grotere stellingen. Het bestond uit meerdere verdedigingswerken en versperringen en was omringd met prikkeldraad, aangelegd in een zigzagpatroon. Ten zuidwesten ervan lag ook een tankgracht, die tijdens de bezetting is verbreed en ver-

diept. In *Widerstandsnester* 552 lag ook een betonnen geschutsbedding waarin vermoedelijk een Duits 5cm-antitankgeschut stond. Binnen de opstelling lag een boerderij (Provincialeweg 38) waar volgens een verslag van het Britse *Second Tactical Air Force* (2TAF) een hoofdkwartier gevestigd was van het Duitse *LXVII. Armeekorps*. De stelling en de boerderij met het veronderstelde hoofdkwartier werden op 29 november 1944 door vier Squadrons van het 2TAF aangevallen. Daarbij waren in totaal 48 Supermarine Spitfires betrokken. Het *Widerstandsnester* 552 werd na de aanval niet verlaten, getuige de luchtfoto van 22 januari 1945 waarop te zien is dat de meeste de inslagkraters zijn dichtgegooid. Over eventuele schade aan de boerderij zijn geen gegevens bekend.

Widerstandsnester 552 ten zuidwesten van Gouda met bijbehorende verdedigingswerken en versperringen.

M. Kobus naar detail RAF, 1945b.

Veldonderzoek

Vanwege de ontwikkeling van Gouda-Westergouwe is op verzoek van de gemeente Gouda onderzoek uitgevoerd om te inventariseren welke onderdelen van de verdedigingswerken er nog zijn. De meeste zijn inmiddels afgedekt met een ophogingspakket voor de nieuwbouw, wat betekent dat deze structuren nog wel in de ondergrond kunnen zitten. Alleen het landschap rondom de boerderij aan de Provincialeweg 38 was in 2025 nog grotendeels onveranderd.

Overzicht veldonderzoeksgebied in 1945, met omschrijving van de verschillende verdedigingswerken (ontwikkeling Gouda-Westergouwe). (M. Kobus naar detail van RAF, 1945a).

Overzicht van de verdedigingswerken en versperringen in de gemeente Gouda. (Bron: M. Kobus)

Resultaat

In totaal zijn 1459 structuren geïnventariseerd en gevectoriseerd (zie tabel). Bij de inventarisatie is onderscheid gemaakt tussen geschutstellingen (alle structuren waar artillerie of machinegeweren waren opgesteld) en versperringen.

Ook zijn afzonderlijke mangaten in beeld gebracht, evenals overige elementen, zoals een fabriek, waar volgens berichten van het plaatselijke verzet, onderdelen voor V-1's en vliegtuigen gemaakt zouden zijn.

*Archeologie Gouda,
Mika Kobus en Femke de Roode*

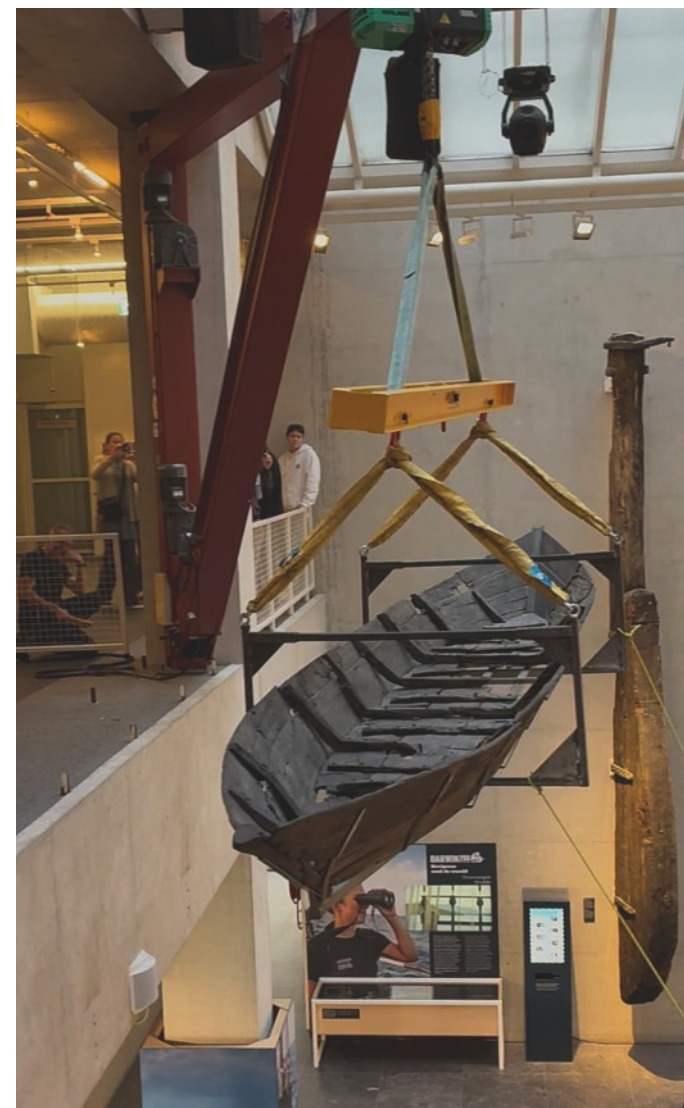
Bron

De afstudeerscriptie 'Puntje bij Paaltje. Een inventariserend onderzoek naar de Duitse verdedigingswerken uit de Tweede Wereldoorlog in de gemeente Gouda' is terug te vinden op: https://hbokennisbank.nl/details/saxion_scriptsies:a8e6fe1c-46df-4bce-88c8-a16108451b28. Op de digitale kaarten rust nog een embargo, omdat ze

nog verwerkt moeten worden in de nieuwe waarden- en verwachtingenkaarten van de gemeente Gouda. Mika Kobus is bezig met een vervolgstudie aan de Universiteit van Groningen en onderzoekt daar de Vordere Wasserstellung op macro-niveau (en brengt in een case-study de verdedigingswerken in geheel Midden-Holland in kaart, mede mogelijk gemaakt door ODMH).

Punter in het Maritiem Museum

In 1991 werd onder in de dam in de Rotte, die Rotterdam haar naam geeft, een vrijwel compleet bootje gevonden.

Soort	Type	Stadverteidiging	Vordere Wasserstellung	Totaal
Geschutstellingen	Machinegeweernest	33	44	77
	Artillerie	14	0	14
	Tobroekbunker	0	2	2
	FLAK-luchtafweer	3	4	7
	Antitankgeschut	4	7	11
Versperringen	Aarden wal	1	0	1
	Tankgracht	0	4	4
	Prikkelraadversperring	10	38	48
	Loopgraaf	22	59	81
	Wegversperring	4	5	9
Overige elementen	Mangat	.*	.*	1197
	V1 wapenfabriek	.*	.*	1
	Onbekend	.*	.*	2
	Schuilbunker	.*	.*	5
Totaal		91	163	1459

Punter in Maritiem Museum

(Foto's: Archeologie Rotterdam)

Dankzij deze punter weten we dat de dam rond 1270 werd aangelegd. Eind 2024 is de punter verhuisd van de Centrale Bibliotheek naar het Maritiem Museum. De middeleeuwse punter is daar goed op zijn plek in de tentoonstelling 'Bestemming Havenstad'.

Archeologie Rotterdam

Dagelijks leven in de Vlaardingencultuur

De afgelopen vijf jaar hebben onderzoekers, specialisten en vrijwilligers samengewerkt in het door NWO gefinancierde project 'Putting Life into Late Neolithic Houses' (AIB.19-020). Het doel was meer te weten te komen over het dagelijkse leven van de mensen van de Laat-Neolithische Vlaardingencultuur. Deze film (maker: Yuri van Koeveringe) geeft een overzicht van vijf jaar onderzoek.

Scan de QR-code voor de film.

1 Alphen aan den Rijn – Benthuizen

Heerewegh 30
Hoogwaard

2 Alphen aan den Rijn – Koudekerk aan den Rijn

3 Barendrecht

Zuidpolder

4 Bodegraven-Reeuwijk – Bodegraven

Willemstraat

5 Delft

Doelenplein
Gasthuisplaats
De Nieuwehaven
Zuideinde

6 Den Haag

Binnenhof
De Dreven, De Venen en De Gaarden

7 Goeree-Overflakkee

Strand van Ouddorp

8 Gouda

Agnietenstraat
Lage Gouwe

9 Hoeksche Waard – Heinenoord

Dorpsstraat 56-62

10 Hoeksche Waard – Mijnsheerenland

Laan van Westmolen 117-119

11 Katwijk aan Zee

N206

12 Katwijk – Valkenburg

Valkenhorst

13 Leiden

Papengracht
Rooseveltstraat

14 Leidschendam-Voorburg – Voorburg

Park Arentsburgh

15 Lisse

Geestwater

16 Maassluis

Weverskade 129 – Westgaag

17 Rotterdam

Jaffabuurt – Ramlehweg

18 Teylingen – Sassenheim

Hoofdstraat

19 Vlaardingen

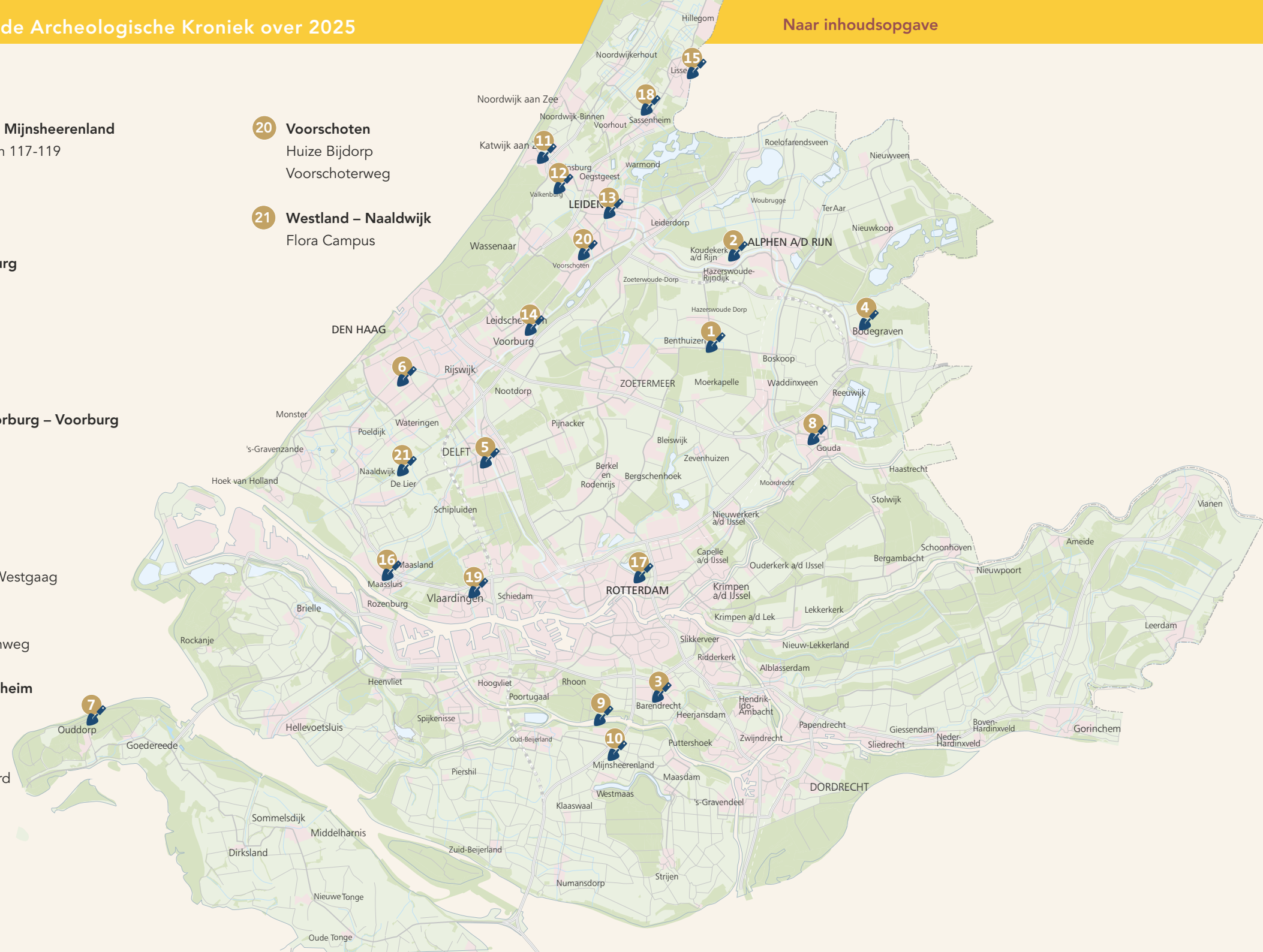
Marathonweg-Noord
Zwanensingel

20 Voorschoten

Huize Bijdorp
Voorschoterweg

21 Westland – Naaldwijk

Flora Campus

LITERATUUR

- Arends, G.J., 2005: *Stolwijker Schutsluis in de Stolwijksche Vliet bij Gouda. Bouwhistorisch onderzoek, waardering en restauratievoorstel*, Delft (TU Delft, faculteit bouwkunde, afdeling bouwtechnologie).
- Bakx, J.P.L. (red.), 2020: *Bewoning onder het stuifzand. Archeologische opgraving van sporen uit de Midden-IJzertijd en Merovingische periode op het voormalig campingterrein Molenslag in Monster, gemeente Westland, Delft/Leiden* (Delftse Archeologische Rapporten 134).
- Blom, E., J. Loopik & W.K. Vos (eds.), 2024: *Legionairs op vliegveld Valkenburg (ZH), Amersfoort /Leiden* (ADC Rapport 6061; Archol Rapport 725).
- Bult, E.J., 2004: *Programma van Eisen Aanvullend Archeologisch Onderzoek op de bouwlocatie DSM Anti Infectives B.V. langs de Beatrixlaan in de gemeente Delft*, Delft.
- Dijkstra, M.F.P., 2011: *Rondom de mondingen van de Rijn en Maas. Landschap en bewoning tussen de 3e en 9e eeuw in Zuid-Holland, in het bijzonder de Oude Rijnstreek*, Delft/Leiden.
- Denslagen, W., 2001: *Gouda, Zeist*.
- Geus, J., de, 2026: *Geborgen verleden*.
- Gilles, K.-J. & B. Weisser 2006/2007: 'Griechische Souvenirs. Antike Münzen aus Philippopolis und Perinth aus der Mosel bei Trier', *Trierer Zeitschrift* 69/70, 127-136.
- Hazenberg, T & P. van der Heijden, 2016: *De schepen van Zwammerdam en de Limes*, Leiden.
- Jezeer, W., 2026: *Kasteel Altena te Delft. Een inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven*, Amersfoort (ADC Rapport 6828).
- Lehmann, K., 2025: *De Venen watercompensatie Randveen/Lozerlaan, Gemeente Den Haag. Inventariserend Veldonderzoek-Proefsleuven*, Den Haag (Haagse Archeologische Rapportage 2516).
- Lehmann, K., M.L. Lenoir & L. van der Valk, 2025: *Sporen en vondsten uit de ijzertijd, Romeinse tijd en vroege middeleeuwen in de stuifkuil aan de Harstenhoekweg, gemeente Den Haag. Archeologische opgraving*, Den Haag (Haagse Archeologische Rapportage 2514).
- Lenoir, M.L. & E.C. Rieffe, 2021: *Dreven en Gaarden, Gaarden deelgebied 1, gemeente Den Haag. Bureauonderzoek archeologische waarde en inventariserend veldonderzoek – boringen*, Den Haag (Haagse Archeologische Rapportage 2113).
- Muysson, C. & K. Lehmann, 2025: *De Venen watercompensatie, gemeente Den Haag. Bureauonderzoek archeologische waarden en inventariserend veldonderzoek-overig*, Den Haag (Haagse Archeologische Rapportage 2509).
- Pasteels, L.C., 2025: *Archeologisch proefsleuvenonderzoek in het kader van de Renovatie IJsselhavensluis te Gouda Drie fasen archeologisch muurwerk op een klein oppervlak*, Amersfoort (ADC Rapport 6576).
- Rieffe, E.C. & M.L. Lenoir, 2021: *Pompstationsweg 351 (brakwater pilot), gemeente Den Haag. IVO-O, volgens Haags protocol*, Den Haag (Haagse Archeologische Rapportage 2122).
- Schutten, G.J., 2004: *Verdwenen schepen. De houten kleine beroepsvaartuigen, vrachtvaarders en vissersschepen van de Lage Landen*, Zutphen.
- Sprokholt, H, C. Akkerman & M. van Dasselaar, 1993: *Het kasteel van Gouda, Jaarboek 1992/1993 van de Archeologisch Vereniging Golda*, Delft.
- Stokkel, P.J.A., 2012: *Strijden met en tegen de elementen. Wijndaelerplantsoen in Den Haag. Boerennederzettingen uit de midden-bronstijd en de ijzertijd in het duingebied*, Den Haag (Haagse Oudheidkundige Publicaties 15).
- Valk, L., van der, B. van Vonderen & K.H. Pronk, 1999: 'Het boetveld in de Harstenhoek - een verrassend stukje Scheveningse archeologie', *Westerheem* 48, 131-142.
- Vaneerdewegh, N., 2017: 'FEL TEMP REPARATIO: Image, Audience and Meaning in the Mid-4th Century', *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie CLXIII/Belgisch Tijdschrift voor Numismatiek en Zegelkunde* CLXIII, 143-166.
- Verboven, K. & P. Beultinck, 2017: 'A Roman-Provincial coin from Methymna (Lesbos) found in Merendree (Oost-Vlaanderen)', *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie CLXIII/Belgisch Tijdschrift voor Numismatiek en Zegelkunde* CLXIII, Mélanges – Mengelingen, 439-440.
- Verduin, J.T. & A.E. Botman, 2024: *Kasteel Altena te Delft. Inventarisatie van oud onderzoek*, Amersfoort (ADC Rapport 6491).
- Weerd, M.D. de, 1988,: *Schepen voor Zwammerdam*, Amsterdam (dissertatie Universiteit van Amsterdam).
- Zoolingen, R.J., van, 2025: 'Den Haag – Zuidwest', *Archeologische Kroniek Zuid-Holland. De belangrijkste opgravingen en vondsten uit 2024*, 20-24.
- Zoolingen, R.J., van, 2026: *De Gaarden deelgebied 1, gemeente Den Haag. Inventariserend Veldonderzoek-Proefsleuven*, Den Haag (Haagse Archeologische Rapportage 2603).

De inhoud van de beerput van het Doelenplein wordt gezeefd in de werkruimte van de afdeling archeologie van de gemeente Delft.

(Foto: Erfgoed Delft)

ERFGOEDHUIS
ZUID • HOLLAND

Oude Delft 116, 2611 CG Delft

Telefoon +31 (0)15 215 43 50

E-mail info@erfgoedhuis-zh.nl

Internet www.erfgoedhuis-zh.nl

Deze kroniek en eerdere jaargangen zijn te downloaden via www.geschiedenisvanzuidholland.nl

